

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

149. évfolyam, 2. szám
2025

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő / Editor-in-Chief

JENEY LÁSZLÓ

Főszerkesztő helyettesek / Deputy Editors-in-Chief

EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő / Managing editor), BOTTLIK ZSOLT

Szerkesztők / Editors

HORVÁTH GERGELY, KOVALCSIK TAMÁS, KŐSZEGI MARGIT, PAPP SÁNDOR
CSAPÓ JÁNOS (külső kapcsolati menedzser / Manager for internationalisation)

Szerkesztőbizottság / Editorial Board

VEIT BACHMANN (DE), BENEDEK JÓZSEF (RO), DÁVID LÓRÁNT DÉNES,
DOMBAY ISTVÁN (RO), FÁBIÁN SZABOLCS, FODOR GYULA (UA),
GYŐRI RÓBERT, IONEL HAIDU (FR), ILLÉS SÁNDOR, STEVEN JOBBITT (CA),
KOZMA GÁBOR, LÓCZY DÉNES, PETER LUGOSI (UK),
MÉSZÁROS MINUCSÉR (RS), MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMCSÁK GÉZA (SK),
TÍMÁR JUDIT, LADISLAV TOLMÁČI (SK), THOMAS M. WILSON (US, IE)

Tudományos Tanácsadó Testület / Scientific Advisory Board

ALEXANDR ARTEMYEV (KZ), MARIUSZ BARCZAK (PL),
BARTA GYÖRGYI, JÜRGEN BREUSTE (AT), BUJDOSÓ ZOLTÁN, CENTERI CSABA,
CSORBA PÉTER, DÖVÉNYI ZOLTÁN, GRAŻYNA FURGAŁA-SELEZNIOW (PL),
GÁBRIS GYULA, GÁL ZOLTÁN, GYÖRGY OTTILIA (RO), HUFNÁGEL LEVENTE,
DORINA CAMELIA ILIEȘ (RO), KOCIS KÁROLY, BLAŽ KOMAC (SI),
JOANNA KOSMACZEWSKA (PL), KOVÁCS KATALIN, KOVÁCS ZOLTÁN, MARI LÁSZLÓ,
MEZŐSI GÁBOR, MICHALKÓ GÁBOR, LADISLAV MURA (SK),
PAJTÓKNÉ TARI ILONA, PAP NORBERT, PAPP-VÁRY ÁRPÁD, MARIA PARADISO (IT),
PENKSZA KÁROLY, SZILÁRD LEHEL POSZET (RO), PROBÁLD FERENC,
ANTON VAN ROMPAEY (BE), MIHAELA SIMA (RO), PARIKSHAT SINGH MANHAS (IN),
SZABÓ JÓZSEF, SZABÓ SZILÁRD, SZILASSI PÉTER,
TARDY JÁNOS, TÓTH GÉZA, MAREK WIĘCKOWSKI (PL)

A Földrajzi Közleményeket az alábbi adatbázisok indexelik:

Földrajzi Közlemények is abstracted/indexed in: EBSCO Information Services,
Ulrich's Periodicals Directory, Index Copernicus International, Crossref.

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-20) 313-9711

E-mail: fotitkar@foldrajzitarsasag.hu. Honlap: www.foldrajzitarsasag.hu

Az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba sorolt folyóirat.

AZ ASZÁLY HATÁSA A MAROKKÓI MEZŐGAZDASÁGRA – AZ ALKALMAZKODÁS LEHETŐSÉGEI A DÖNTÉSHOZÓK SZÁNDÉKAI ÉS A GAZDÁK TAPASZTALATAI ALAPJÁN

ZOUHAIR SAMIR – PAPPNÉ VANCÓS JUDIT

THE IMPACT OF DROUGHT ON MOROCCAN AGRICULTURE
– ADAPTATION OPTIONS BASED ON POLICY
MAKERS' INTENTIONS AND FARMERS' EXPERIENCES

Abstract

Morocco is already experiencing the serious impacts of climate change, with droughts expected to become more frequent and prolonged. These changes threaten agricultural sustainability, food security, trade balance, and farmers' livelihoods. This study examined how drought currently affects agriculture, the challenges institutions face in promoting sustainable practices, and whether government plans and support align with farmers' needs and knowledge. Findings from expert interviews and farmer surveys indicate that drought is the most pressing issue, and while training and financial aid are in place, they have yielded limited progress. High illiteracy, lack of participatory planning, and a disconnect between policy and farmers' perspectives hinder effectiveness. Morocco's export-driven agriculture often overlooks local realities, and reform is slow due to entrenched habits and resistance to change. A more inclusive, participatory approach that incorporates farmers' input is crucial to creating sustainable and adaptive agricultural policies aligned with national priorities.

Keywords: Morocco, agriculture, drought, water scarcity, adaptation

Bevezetés

Marokkó gazdasági teljesítményében meghatározó szerepe van a mezőgazdasági szektornak, a GDP mintegy 13%-át, valamint a teljes foglalkoztatottság 35%-át teszi ki. Fontos megjegyezni azonban, hogy a vidéki népesség körében a mezőgazdaság még mindig a megélhetés elsődleges forrása: a szektorban foglalkoztatottak aránya ez esetben 72% (ELALAOU, O. et al. 2021; MAFM 2021). Mivel a mezőgazdaság stratégiai jelentőségű, megállapítható hogy a Marokkó előtt álló talán legnagyobb kihívást az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásai, ezen belül az aszályos periódusok növekvő gyakorisága és hossza jelentheti a jövőben (MELIHO, M. et al. 2019). Az előrejelzések szerint a hőmérséklet 2050-ig körülbelül 1–1,5°C-kal emelkedhet a térségben, amelynek következményeként romolhat a haszonnövények hozama, ezzel párhuzamosan nagyobb teret nyerhet a gyomok és kártevők elszaporodása. Valószínűsíthető továbbá, hogy a csapadékeloszlás változása miatt megnő a rövid távú termés kiesések és a hosszú távú hozamcsökkenés lehetősége, mindez nemcsak a szektor általános teljesítményét ronthatja, de az élelmiszerellátás biztonságát is veszélyezteti (ADEYINKA, A. et al. 2022; JANG, D. et al. 2016).

Fenti kihívásokra Marokkó és más, hasonló helyzetben lévő fejlődő országok is igyekeztek válaszokat adni, és lépéseket tenni a megoldások érdekében. Egyre több fejlődő ország alakított ki olyan átfogó vidékfejlesztési stratégiát, amely a hosszú távon is fenntartható mezőgazdálkodást szolgálja olyan integrált növény- és állattenyésztési gyakorlatok bevezetésével, amelyek megfelelő mennyiségű, minőségű, egészséges élelmiszert állítanak elő, és egyúttal biztosítják a természeti erőforrások védelmét és a vidéki népesség megélhetését is (VELTEN, S. et al. 2015).

Bár a megoldásokkal kapcsolatos alapelveket az érintett országok sokszor a gyakorlatban is sikeresen alkalmazták, és az újonnan bevezetett megfizethető és helyben elérhető technológiáknak köszönhetően javult is a termelékenység és az élelmiszerellátás (Ojo, M. et al. 2024), a törekvések ellenére a szektor sérülékenysége nem szűnt meg, a gazdák alkalmazkodóképessége sok esetben továbbra is jelentéktelen. Az alkalmazkodást segítő mezőgazdasági gyakorlatok elterjesztése – úgy tűnik – a mezőgazdasági szaktanácsadás sikerességén múlik, amely a gazdálkodók és a tudományos kutatások eredményeit kínáló szakemberek közötti információs, technológiai és innovációs szakadék csökkentését hivatott szolgálni az oktatás révén, így a gazdálkodók szerepvállalásának erősítése a stratégiaalkotás fókuszába került. A részvételen alapuló technológiafejlesztés (Participatory Technology Development – PTD) során a gazdálkodók „terepi iskolák” (Farmer Field Schools – FFS) képzéseiben sajátíthatják el az innovatív megoldások elméletét és gyakorlatát, egyúttal részeseivé válnak egy-egy új rendszer tesztelésének (RIVERA, W.M. et al. 2022; SAINI, S. et al. 2023).

Marokkó esetében az alkalmazkodást segítő tervezés már az ezredfordulót követően megjelent a stratégiákban: Zöld Marokkó terv 2008–2020 stratégia, Zöld generációs stratégia 2020–2030 (ELALAOU, O. et al. 2021). Az ország fentiekben leírtakon túl elsősorban a FAO által kidolgozott SFA-irányelvek (Sustainable Food and Agriculture) végrehajtása mellett köteleződött el, amelynek betartásától azt reméli, hogy elérheti az alultápláltság és éhezés 2030-ig történő megszüntetésére vonatkozó ambiciózus célokat (FAO, 2017). Az ágazat helyzete ugyanakkor továbbra is nyugtalanító.

Jelen tanulmányban leírt vizsgálat legfőbb célja az éghajlatváltozás hatásai által sújtott marokkói mezőgazdasági szektor problémáinak helyzetfeltárásán kívül az, hogy a gazdák problémaérzékelését és az alkalmazkodással kapcsolatos elképzeléseit, tapasztalatait felmérje, és bemutassa. Továbbá, annak vizsgálata, hogyan látják ezeket a kérdéseket a mezőgazdasághoz kötődő intézmények szakpolitikussai, szakértői. A szerzők igyekeznek azt is megvizsgálni, hogy a döntéshozók által megalkotott stratégiák mentén született alkalmazkodást segítő támogatások elég ösztönzők-e, és elérhetőek-e a gazdák számára, illetve összhangban vannak-e a gazdák igényeivel.

Vizsgálati módszerek

A téma elméleti megalapozását szolgáló szakirodalmi elemzés három különböző nyelven megjelent forrásból származik: angol, francia és arab, tekintve, hogy bizonyos információk csak a megjelölt nyelveken érhetők el. A téma jellegéből adódóan nemcsak tudományos folyóiratcikkekre volt szükséges támaszkodni, hanem egyes szakmai szervezetek (pl. FAO), vagy az állami és kormányzati intézmények által kiadott hivatalos dokumentumokra, jelentésekre és népszámlálási adatokra is, amelyek a vonatkozó információkat, statisztikai adatokat és a kormány politikai álláspontját tartalmazzák. A szakirodalmi vizsgálat során nehézséget jelentett, hogy bizonyos területeken a szekunder adatok, illetve tudományos munkák hiányosak vagy nem elérhetők.

A gazdák problémaérzékelésével és alkalmazkodóképességével kapcsolatos vizsgálathoz terepi felvételezéssel, hólabda módszerrel készült kérdőíves lekerdeztetést alkalmaztunk 2023 nyarán Marokkó legfontosabb mezőgazdasági régiójában, a Marrákes-Safi területen, ezen belül Chichaoua (102 kitöltött kérdőív), Al Haouz (103 kitöltött kérdőív) és El Kelâa des Sraghna (51 kitöltött kérdőív) térségekben, mivel így mind az öntözött, mind az öntözetlen területek reprezentálva lettek a felmérésben. A strukturált kérdőív 32 kérdésből állt, amely a személyes adatokon és a gazdálkodás jellegén túl a klímaváltozással kapcsolatos hatások érzékelésére, a hatásokkal szemben használt, ismert megoldásokra,

amennyiben a farm öntözött, úgy az öntözés jellegére, az öntözési technikákkal és a talaj termőképességének megőrzésével kapcsolatos, valamint a támogatásokkal kapcsolatos ismeretekre, az értékesítési csatornákra, valamint az alkalmazkodó gazdálkodás bevezetésének akadályaira kérdezett rá. A vizsgálatot nehezítették a gazdálkodók elérhetőségével kapcsolatos gondok, a magas írástudatlanság, a közös nyelv hiánya (amazigh/berber anyanyelvű közösségek) és a helyiek bizalmatlansága, így az eredetileg tervezett 400 elemszámú minta helyett 256 teljes kitöltésű kérdőív keletkezett. A kérdőív módszertani alapjaként az Európai Területi Együttműködési Program (ETCP), Görögország–Olaszország 2007–2013 (ETCP, 2007) öntözővíz-felhasználásról szóló WP4 felmérése szolgált. A kérdőívet a marokkói Marrákes-Safi régió Nemzeti Mezőgazdasági Kutatóintézetének két mezőgazdasági szakértője hagyta jóvá a kérdőív francia nyelvű változatát használva. A kérdőívből nyert adatokat leíró statisztikai módszerekkel elemeztük.

A Marrákes-Safi mezőgazdasági régióban lefolytatott mélyinterjú vizsgálat célja olyan szakértők megszólítása volt, akik magasan iskolázottak és szakirányú diplomával, valamint legalább ötéves tapasztalattal rendelkeztek ebben az ágazatban (5 mezőgazdasági hivatal vagy igazgatóságból 10 fő, 1 pénzügyintézetből 1 fő, egy kutatóintézetből 2 fő, egy kamarából 3 fő és 1 gazdaszövetkezetből 2 fő). Mivel a fejlődő országok esetében a klímaváltozás kedvezőtlen hatásaival szembeni alkalmazkodóképesség épp azon múlik, hogy az alkalmazkodást segítő technológiák eljutnak-e a felhasználókhoz, így rendkívül fontosnak tartottuk megtudni azok véleményét is, akik a szükséges tudásnak feltételezhetően a birtokában vannak. A mélyinterjúk marokkói dialektusokban, arab és francia nyelveken kerültek rögzítésre. Az angol nyelvre történő fordítás NVIVO szoftver segítségével készült (2022. 1.7.1. verzió).

A klímaváltozás kedvezőtlen hatásaival szemben tett erőfeszítések a marokkói mezőgazdaságban

Egyértelmű, hogy a mezőgazdaság teljesítményét befolyásoló szabályozók és stratégiák megalkotói már régen felismerték a klímaváltozás hatásainak szektort súlytó várható következményeit, és erre tudatos, körültekintő válaszokat igyekeztek nyújtani. A 2000 óta jelenlévő tudatos tervezés jelentősen megváltoztatta mezőgazdaság szerkezetét elsősorban a piaci igényeknek megfelelő, modern mezőgazdaság fejlesztésének előmozdításával, magánberuházások révén. Az átalakulás a kisüzemi mezőgazdaságok támogatását és a leghátrányosabb helyzetű gazdálkodók jövedelmének növelését is javította, különösen a tengerparttal nem rendelkező területeken (AKESBI, N. 2012; MENGOUN, F.E. et al. 2021). Az érintett régiókban a gabonafélék helyett más, magas hozzáadott értékű (pl. zöldségtermesztés, állattenyésztés), vagy ellenállóbb termények (pl. a mikroklimatikus szabályozást segítő fásítás) termesztésére való átállást, a termelés intenzifikálását, pl. hatékonyabb öntözőrendszerek bevezetésével, és a mezőgazdasági tevékenységek diverzifikálását támogatták (MAFM, 2021; MEFM, 2019). Bár a változások magasabb jövedelmezőséget eredményeztek a szektorban, a klímaváltozással szembeni kiszolgáltatottság nagyrészt továbbra is megoldandó kihívás maradt. A mezőgazdasági területek nagy részén továbbra is gabonát termesztenek 90%-ban öntözés nélküli területeken, így a csapadékeloszlás hektikuságának megfelelően pl. a 2008–2018 közötti időszakban a gabonatermés minimuma 3,4 millió tonna (2016-ban), maximuma 11,5 millió tonna volt (2015-ben) (MAFM, 2019; MEFM, 2019).

Az öntözés és a hatékony vízgazdálkodás tehát kulcskérdéssé válik az ország jövőjében. Ezzel kapcsolatban szintén jelentős változások következtek be az ezredfordulót

követő évtizedekben. Az öntözött területek aránya (20%) ugyan nem változott, az öntözés hatékonyságának növelésben jelentős eredményeket értek el: a csepegtető öntözésre való átállást sikerült a 2008-as 9%-ról az időszak végére 36%-ra növelni az öntözött területek arányában. A csepegtető öntözés lehetővé tette a kutakkal rendelkező gazdálkodók 80%-ának, hogy csökkentsék a talajvízszivattyúzást, 50%-uk pedig felhagyott a kutakból történő öntözéssel. Következésképpen a gazdálkodók kevesebb vízzel többet tudnak termelni (MAFM, 2019, 2021). Továbbra is megoldatlan marad viszont a még mindig domináló öntözetlen területek és a rendelkezésre álló vízkészletek sorsa. A helyzetet súlyosbítja, hogy nemcsak a csapadékeloszlás egyre egyenlőtlenebb, hanem annak éves mennyisége is folyamatosan csökken viszonylag nagy fluktuáció mellett. 1980 óta a csapadékmennyiség 15–20%-kal csökkent átlagosan, amely a folyók vízhozamára is hatással volt (30–40% közötti csökkenés). A vízkészletek rendelkezésre állása már most is komoly feszültséget okoz a 2015 óta tapasztalt folyamatos csapadékhiány miatt (HADRIA, R. et al. 2019; HCPM, 2024; WBG, 2017).

Az egymást követő aszályos évek következtében krónikus vízhiány alakult ki, ami a víztározók vízellátásának csökkenéséhez (1. táblázat) és a talajvízkészletek fogyásához vezetett (FADLAOUI, A. et al. 2016; HCPM, 2024; SRAÏRI, M.T. 2021; WBG, 2017). A felszín alatti vizeket a fenntartható vízkivétel szintjét jóval meghaladóan aknázzák ki a hatékonyabb öntözési technológiák ellenére. A rendelkezésre álló vízkészletek folyamatos csökkenését súlyosbítja a vízminőség romlása, amely a diffúz mezőgazdasági szennyezésből, a nem megfelelő szennyvíztisztításból és a tározókban keletkezett üledékképződésből ered (BOUSLIHIM, A. – TORRA, M. 2020; WBG, 2017).

1. táblázat – Table 1

Marokkó főbb víztározóinak töltöttségi szintje december 14-én (2016–2022)
Storage levels of Morocco's major reservoirs on December 14 (2016–2022)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
A víztározók normál kapacitása (Mm ³)	15 212	15 212	15 137	15 597	15 597	16 123	16 123
A víztározók tartaléka (Mm ³)	7 705	5 342	9 500	7 272	5 666	5 555	4 122
Töltöttség (%)	51%	35%	63%	47%	36%	34%	26%

Forrás/Source: MEWM, 2023

A vízhiányos állapot kezelésére a kormány új programokkal igyekszik válaszolni: új gátak, víztározók építése, a szennyvíz hatékonyabb hasznosítása (gyűjtés, kezelés, újrahasznosítás), valamint tengervíz sótalánító üzemek létesítése révén (HCPM, 2024; MEWM, 2019; SINAN, M. – BELHOUI, A. 2016). A vízhiányos állapot kezelése azért is lényeges, mert a mezőgazdaság a legnagyobb vízfelhasználó a gazdasági szektorok közül (87%), ugyanakkor a termőterületek 80%-a kizárólag a csapadékból származó forrásra számíthat. (SAHIM, I. 2020).

2021-ben, mivel a csapadék optimálisan oszlott el térben és időben, így a gabonatermés több mint 60%-kal haladta meg az ötéves átlagot (2. táblázat). Ezzel szemben a 2020-as és 2022-es termés az elmúlt 20 év legalacsonyabb terméseredményei közé tartozott, amit kizárólag a kevés csapadék és annak kedvezőtlen eloszlása befolyásolt. A kormány erőfeszítései ellenére tehát a mezőgazdaság fő gerincét alkotó gabonafélék termesztésének biztonsága továbbra is megoldatlan. Hosszabb távon az öntözési kapacitások növelése

mindenképpen korlátokba ütközik, ezért az öntözetlen földeken technológia-, illetve profilváltás szükséges. Az elképzelések szerint a jelenleg főként gabonatermelésre használt földeken agrárerdészeti rendszereket alakítanának ki kombinálva a fás haszonnövényeket a gabonatermeléssel. (FAO, 2023; HCPM, 2024; MAFM, 2021).

2. táblázat – Table 2

Gabonatermelés alakulása Marokkóban (2020,2021,2022)
Trends in cereal production in Morocco (2020, 2021, 2022)

Termény	2015-2019 átlag			Változás 2020/2019	2016-2020 átlag			Változás 2021/2020	2017-2021 átlag			2022 becsült	Változás 2022/2021
	ezer tonna				ezer tonna				ezer tonna				
Búza	5 868	4 100	2 560	-38%	4 765	2 560	7 540	195%	5 712	7 540	2 500	-67%	
Árpa	2 099	1 161	640	-45%	1 548	640	2 780	334%	1 981	2 780	690	-75%	
Kukorica	101	41	50	22%	92	50	100	100%	82	100	30	-70%	
Egyéb	99	95	105	11%	99	105	93	-11%	102	93	98	5,4%	
Összes	8 167	5 397	3 355	-38%	6 504	3 355	10 513	213%	7 877	10 513	3 318	-68%	

Forrás/Source: FAO, 2023

Az agrárintézmények szakértőinek meglátásai

A szakértőkkel folytatott mélyinterjúk nyolc nyitott kérdés köré szerveződtek, amelyek az ágazat helyzetének bemutatására fókuszáltak különös tekintettel az ezredforduló után bevezetett fejlesztések eredményeire. Lényegesnek tartottuk megkérdezni, hogy az intézmények szemszögéből nézve hol vannak a legégetőbb problémák, ahová a támogatásokat leginkábballokálni kellene, mennyire jelenik meg hangsúlyosan az alkalmazkodó gazdálkodás a tervekben, és véleményük szerint mennyire ismerik az ehhez kapcsolódó gyakorlatokat a gazdák. Kérdéseink a következő szektort érintő tervezési periódusok kormányzati elképzeléseire is kiterjedtek.

A válaszadók megerősítették, hogy a jelenlegi helyzetben és az ágazat további fejlődését tekintve is a legnagyobb kihívást az aszály és ezzel párhuzamosan az öntözésre használható víz hiánya jelenti. Elmondásuk szerint a következő tervezési periódusokban az éghajlatváltozást előrejelző forgatókönyvek eredményeit jobban integrálni kell majd, különösen a 200–300 mm csapadékkal rendelkező területeken, hiszen a tervezett célok elérése esetükben szinte lehetetlen lesz, amennyiben a jelenlegi csapadékmennyiség tovább csökken. A támogatási rendszer kialakításánál prioritást ugyan az élelmiszerbiztonság és az alkalmazkodás segítése élvez, azonban e tág kereteken belül sok megoldás épp a vízkérdés problémáit igyekszik kezelni. A víztakarékos öntözéshez nyújtott támogatás: pl. az 5 hektárral vagy annál kisebb területtel rendelkező gazdáknak 100%-os támogatást biztosítanak a csepegtetési rendszerek és a hidraulikus berendezések megvásárlásához, és ha 10 hektárral vagy annál nagyobb területtel rendelkeznek, akkor is 80%-os támogatást kapnak ugyanezekre a célokra. Véleményük szerint a vízhatékony megoldások mellett szükséges lenne az alkalmazkodást segítő alternatív növényfajok és a diverzitás növelésének további támogatására, hiszen ez a terület jelenleg meglehetősen sikertelen, valamint lényeges lenne további erőforrásokat investálni új, rövid tenyészidejű növényfajtákkal kapcsolatos kutatásokba.

A szakértők tisztában vannak a gazdák gyenge pályázási képességeivel, a klímaváltozás lehetséges következményeinek, vagy az alkalmazkodási ismereteinek hiányával, és azzal, hogy gyenge a részvételi arányuk a képzéseken, nem jellemző rájuk a hatékony önszerveződés sem saját érdekeik védelmében. Ennek okát leginkább magas arányú írástudatlanságban látják (50,9% 2014-ben; HCPM 2018b), amely valószínűleg komoly akadályt jelent abban, hogy az intézmények tervezett céljai és a gazdálkodók igényei találkozzanak. Előfordult például, hogy a támogatási rendszer az olajfatermesztést finanszírozta olyan térségekben, ahol a gazdálkodás hagyományosan a csapadékra támaszkodott. Ezt orvosolandó a kormányzat további támogatásokat nyújtott volna a gazdáknak az olajfák öntözésével kapcsolatban, a gazdák közül sokan azonban nem is akartak olajfát termesztetni. Mivel a gazdák önszerveződő-, és érdekérvényesítő képessége gyenge, az interjúalanyok úgy vélik, a gazdák már meglévő szakmai szervezeteit, és az ezzel kapcsolatos szaktanácsadó tevékenységet lenne célszerű jobban felkarolni. Úgy vélik, a gazdák tudásának és terepen szerzett tapasztalatainak figyelembevétele a döntéshozatalban, beleértve az általuk megfogalmazott igényeket is, jelentősen növelné a vidéki közösségek mezőgazdasági projektjeinek sikerességét. Azonban a rendelkezésre álló támogatások elérhetősége a gazdák számára bonyolult adminisztratív folyamatok miatt erősen korlátozott, a továbblépéshez pedig szükséges lenne a rendezetlen tulajdonviszonyú, illetve túlzottan elaprózott birtoktestek méret optimalizálására, úgy vélik ugyanis, hogy a kisbirtokosok pályázási kilátásai meglehetősen alacsonyak. Az írástudatlanság csökkentése és az általános képzettségi szint növelése szintén elengedhetetlen a fejlődéshez, a fiatalok helyben maradásának ösztönzésén túl pedig a szektorban eddig marginálisan vagy informálisan résztvevő nők bevonására is szükség lehet, ám ezek hatása – még sikeresen végrehajtott programok esetén is – inkább hosszú távon lehet eredményes. A fiatalok elvándorlása a szakértők szerint azért is súlyos gond, mert így a tudás generációról generációra történő átadása is sérül, elveszik.

A szakértők kiemelten gyakran emlegették a részvételi megközelítés, illetve a tervek és igények összehangolásának problémáját, amely ugyan már régóta ismert kezelendő kérdés, úgy tűnik azonban, hogy még mindig nem hatékony, nem éri el azokat a célokat, amelyek érdekében létrehozták. A felülről lefelé történő egyoldalú kommunikációval és cselekvéssel kapcsolatos kontraproduktív példaként említették a kormány korábbi, egyébként jószándékú intézkedését az élelmiszerbiztonsággal kapcsolatban, amely végsősoron növelte a szektor sérülékenységét, hiszen kezdetben az a gabonafélék termelését priorizálta, amely a csapadékeloszlás változékonysága miatt ma már nemcsak élelmiszerbiztonsági kockázatot jelent, hanem a szektor kiegyensúlyozatlan produktivitásának is egyik jelentős oka.

A szakértők szintén rávilágítottak arra, hogy a mezőgazdasági exportpolitika is további kiigazítást igényel, mivel a kormány továbbra is engedélyezi a nagy vízigényű, a rendelkezésre álló vízkészletek rovására történő exportterdeből történő gazdálkodást, mivel a mezőgazdasági ágazatot kulcsfontosságúnak tartja az ország kereskedelmi mérlegének kiegyensúlyozásához. Kifejezetten magas öntözésigényű például a görögdinnye, amelynek exportja huszonegyszeresére nőtt a vizsgált időszakban (3. táblázat).

A gazdálkodók véleménye és a fenntartható gyakorlatok alkalmazása

A kérdőíves felmérés körülményeit a módszertani fejezetben ismertettük. A válaszadók személyes jellemzőivel kapcsolatban (nem, kor, iskolázottság, jövedelmi viszonyok) néhány lényeges dolgot érdemes megemlíteni. A kitöltők körében a nemek aránya kiegyensúlyozatlan (8,6% nő és 91,4% férfi), ami nem tükrözi a mezőgazdaságban dolgozók arányát

3. táblázat – Table 3

A marokkói mezőgazdasági exporttermékek alakulása
Trends in Morocco's agricultural export products

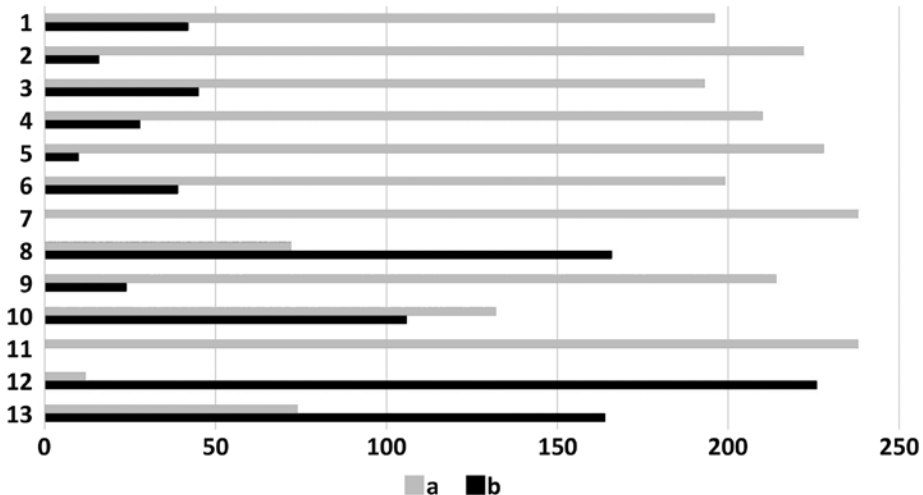
Termékek (ezer tonnában)	2009	2019	Változás
Paradicsom:	396,5	545,5	38%
Zöldségek, beleértve:	258,2	395,4	53%
Zöldbab	112,6	135,4	20%
Paprika és chili	61,8	118,0	91%
Burgonya	8,7	51,2	5,9-szeres
Cukkini	48,0	46,8	–2,5%
Gyümölcsök, köztük:	105,9	321,2	3-szoros
Görögdinnye	7,8	166,6	21-szeres
Dinnyék	56,2	45,5	–19%
Málna	1,3	33,3	27-szeres
Áfonya	0,6	24,4	41-szeres
Eper	20,7	22,4	8%
Avokádó	1,9	17,5	9,1-szeres
Teljes	760,6	1262,1	66%
Citrus export	460,6	607,2	32%

Forrás/Source: HCPM, 2024; MAFM, 2024

(52,2% nő és 47,8% férfi; OECD 2021), ez a nők informális foglalkoztatottságával, az ágazaton belüli, kiemelkedően magas arányú írástudatlanságával és a tulajdonosi szerepek körük hiányával magyarázható. A kérdőívvel ugyanis azokat a stabilabb helyzetben lévő gazdálkodókat igyekeztünk megcélózni, akiknek a gazdaságuk jelenti a fő megélhetést (a válaszadók munkakörülményeit tekintve 51,2%-a gazdaság tulajdonosa, míg a többiek vagy a gazdaság bérlői, vagy állandó, vagy ideiglenes munkavállalóként dolgoznak ebben a szakmában). A válaszadók iskolai végzettségét tekintve az írástudatlanság az elterjedt, körülbelül 39,5%-uk írástudatlan, 19,9%-uk pedig nem fejezte be az általános iskolát, ami általában a 7–13 éves korosztályra vonatkozik, így arra következtethetünk, hogy a válaszadók több mint fele valószínűleg analfabéta. Ez a körülmény azért lényeges, mert meghatározhatja a gazdálkodók változásokkal szembeni attitűdjét, vagy a támogatásokhoz való hozzáférését, ami pedig az alkalmazkodóképességre van hatással. Lényeges megemlíteni, hogy a válaszadók 67%-a vallotta magáról, hogy jövedelme átlag alatti, vagy mélyen átlag alatti, és csupán 0,06% tartotta magát átlag feletti jövedelemmel rendelkezőnek. A gazdálkodók helyzetét tekintve további súlyosbító körülmény, hogy a felvételezésre került területen a birtokméret rendkívül elaprózott, nagyjából 1–10 ha között alakul, azonban ezen belül a válaszadók 42,6%-a egy hektárnál kisebb birtokon gazdálkodik. Mivel a birtokméret és a pályázási sikeresség között is erős összefüggés mutatkozik az interjúalanyok álláspontja szerint, vélhető, hogy az írástudatlanságon kívül ez a körülmény is gátolhatja a technológiaújítást.

A klímaváltozás egyes hatásaival kapcsolatban elsősorban a problémaérzékelésre kérdeztünk rá. A megkérdezettek 93%-a (238 fő) érzékel valamilyen klímaváltozással kapcsolatos jelenséget (1. ábra). Érdemes kiemelni, hogy közel teljes egyetértés a válto-

zás jellegét érintően csupán az aszályosság jellegére vonatkozott (nőtt az aszályosság). Nincs teljes egyetértés abban, hogy nőtt-e a hőmérséklet, megváltozott-e az évszakok jellege, vagy más lett a csapadékeloszlás. Nem vélik úgy, hogy a talajok állapotában, az invazív fajok és a betegségek terjedésében történt volna bármely változás. Tehát a változást ugyan majdnem mindenki érzékeli, de hogy ezen belül konkrétan mit értenek, az csupán az aszályosság növekedésével kapcsolatosan egyértelmű. Ez azért lényeges megállapítás, mert az aszálykérdést, mint kulcsproblémát immár nem csupán a fellelhető szakirodalomból nyert információk, vagy az interjúalanyok meglátásai igazolják, hanem azok a gazdák is, akik közvetlenül szembesülnek a helyzettel.

1. ábra A gazdák által érzékelt változások (N=238)

- 1 – Több megbetegedés a mezőgazdasági növényekben és az állatállományban, 2 – A helyi kártevők inváziója, 3 – Új kártevők inváziója, 4 – Talajpusztulás, 5 – Szélsőségesebb időjárási jelenségek, 6 – Több felhőszakadás, extrém nagy csapadék, 7 – Több csapadék, 8 – Kevesebb csapadék, 9 – Változások a csapadékeloszlásban, 10 – Az évszakok jellegének megváltozása, 11 – Csökkenő aszályosság, 12 – Növekvő aszályosság, 13 – A hőmérséklet emelkedése, a –nem, b – igen

Forrás: saját szerkesztés

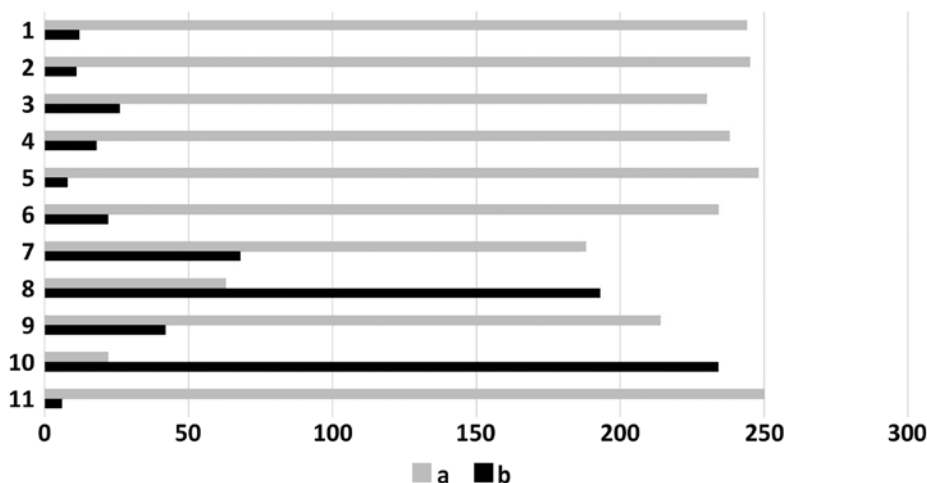
Figure 1 Changes perceived by farmers (N=238).

- 1 – More illnesses in crops and livestock, 2 – Invasion of local pests, 3 – Invasion of new pests, 4 – Soil degradation, 5 – More extreme weather events, 6 – More extreme rainfall, 7 – More precipitation, 8 – Less precipitation, 9 – Changes in precipitation pattern, 10 – Changes in pattern of the seasons, 11 – Decreasing drought, 12 – Increasing drought, 13 – Rising temperatures, a – no, b – yes

Source: own editing

Nem véletlen, hogy a kérdőív nagyon részletesen tért ki az öntözés, illetve a vízhiány kérdéseire. A válaszadók több, mint 90%-ban öntözött gazdaságokban dolgoznak, hiszen a maguk módján igyekeznek enyhíteni a vízhiánnyal kapcsolatos problémákat, azonban az országban elérhető lehetőségekhez képest a legkevésbé hatékony megoldásokat használják. A gazdák 72%-a öntöz kútból, és 65% használ direkt hagyományos felszíni öntözést, és csupán 35% alkalmaz csepegtető öntözést, az ennél is hatékonyabb módszereket (pl. felszín alatti öntözési rendszerek) egy-két kivételtől eltekintve egyáltalán nem ismerik. (Ez némileg ellentmond a fenti fejezetekben említett hivatalos statisztikákból nyert információknak). Emellett a válaszadók 62%-a természet nem kifejezetten profitábilis, illetve a fenntarthatóság szempontjából kevésbé hasznos gabonaféléket. Öröndetes viszont, hogy a gazdaságok fele foglalkozik fás kultúrákkal vagy zöldségtermesztéssel is.

Amennyiben az öntözés kérdését tovább részletezzük, kiderül, hogy bár a gazdaságok nagy része öntözött, az összes gazdaság csupán 13%-a esetén igaz, hogy az a gazdaság teljes területére kiterjed. Az öntözés kiterjesztését minden gazda kívánatosnak tartaná, azonban a vízkivétel költségei és egyáltalán a víz, mint elérhető erőforrás szűkössége miatt nem látják a bővítés további lehetőségét, továbbá nem gondolják úgy, hogy a képzésük segíthetne a gondjaikon. Az öntözővíz hatékony használatával, víztakarékos megoldásokkal kapcsolatban ugyan 70% mondta, hogy használ ilyen technikát, azonban mindez közel 100%-ban azt jelenti, hogy az öntözést éjjel, vagy a hajnali órákban végzik. Elenyészően választották a szennyvíz újrahasznosítás, öntözési ütemterv, az öntözési rendszer nyomáscsökkentése, esővízgyűjtés és ezekhez hasonló megoldásokat. Kis arányban, de legalább megjelent a talaj vízmegtartóképességének javítása (15%), illetve a nagy vízigényű fajták cseréje szárazságtűrő fajtákra (14%) a megoldások között. A gazdák saját területükre vonatkozóan a klímaváltozást és az aszályosságot azonosították a vízhiány okozójaként, esetenként a magánfűrészek során keletkezett felszín alatti túlzott vízkivételt nevezték meg az ok forrásaként. Nem nagyon tudtak mit kezdeni a „sivatagosodás” fogalmával, és nem gondolták úgy, hogy a víz disztribúciójával kapcsolatos infrastruktúrát is érintő szabályozás hatékonysága befolyásolná ezt a kérdést (2. ábra). Összességében megállapítható, hogy a gazdák az aszályosság növekedésére válaszként az öntözésben látják a megoldást, azonban ennek alapvetően a kevésbé hatékony módjait ismerik, és nem merül fel gondolatként bennük, hogy a technológiai újítások megismerésével kapcsolatos képzés, illetve a víz hatékonyabb disztribúciója befolyásolhatná a gazdálkodást.

2. ábra A vízhiányos állapot oka a gazdák szerint saját gazdálkodási területen (N=256)

- 1 – A vízelosztási gazdálkodásra vonatkozó útmutatások és szabályok hiánya,
2 – Az érintett közmű szolgáltatók szervezetlensége, 3 – Az egyértelmű vízgazdálkodási stratégia hiánya,
4 – Hatékony vízgazdálkodás hiánya üzemi szinten, 5 – Hatékony vízgazdálkodás hiánya a medence szintjén,
6 – Központi öntözőrendszerek hiánya vagy nem megfelelő méretezése,
7 – Túlzott szivattyúzás magánfűrészekből, 8 – Éghajlatváltozás, 9 – Sivatosodás, 10 – Aszályosság,
11 – Területünkön nem tapasztalható vízhiány, a – nem, b – igen

Forrás: saját szerkesztés

Figure 2 Causes of water scarcity according to farmers on their own agricultural land (N=256)

- 1 – Lack of guidelines and regulations for water distribution management,
2 – Disorganization of the relevant utility services, 3 – Lack of a clear water management strategy,
4 – Lack of efficient water management at the farm level, 5 – Lack of efficient water management at the basin level,
6 – Absence or inadequate sizing of central irrigation systems, 7 – Excessive pumping from private wells,
8 – Climate change, 9 – Desertification, 10 – Drought, 11 – No water scarcity observed in our area, a – no, b – yes

Source: own editing

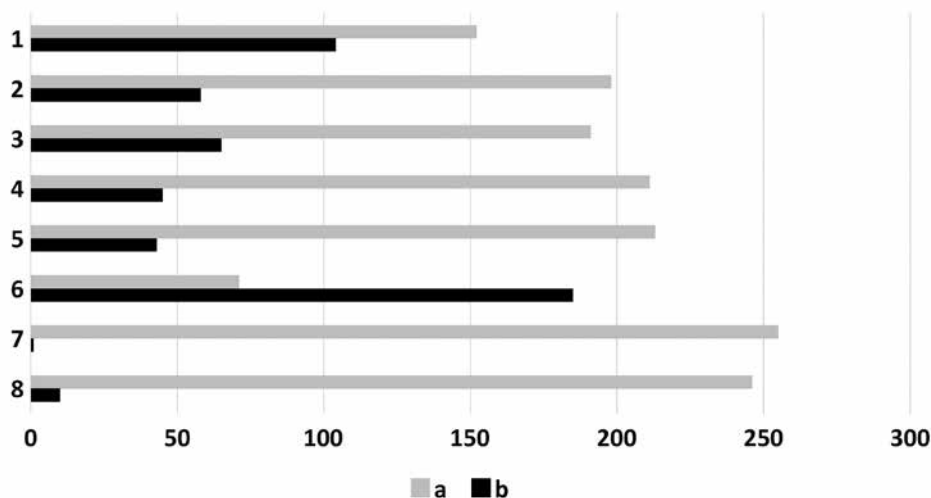
Az adaptív mezőgazdálkodási módszerek ismeretére utal, amennyiben a gazdák tudatosan gondoskodnak a talaj termőképességének megőrzéséről. Az ezzel kapcsolatos kép lesújtó, hiszen 93%-uk egyáltalán nem alkalmaz talajerőutánpótlással, talajvédelemmel, vagy talajjavítással kapcsolatos módszereket. A növényvédelemmel kapcsolatban bár jobbnak tűnhet a helyzet, hiszen 42% használ valamilyen módszert, azonban ezek csaknem 100%-a hagyományos kemikáliákkal, és nem biológiai alapú vagy integrált növényvédő szerekekkel kapcsolatosak. Érdemes itt rögtön visszautalni arra, hogy a szakértői interjúkból és más forrásokból (szakirodalom, FAO dokumentumok, kormányzati programok) arra következtethetünk, hogy jobban igénybe kellene venni a helyiek saját területükkel kapcsolatos ismereteit, azonban a kérdőívekből inkább az derül ki, hogy a többség nincs birtokában különösebb adaptív ismereteknek vagy szokásoknak. Mindez azt feltételezi, hogy a termeléssel kapcsolatos döntéseiket leginkább a bevétel szempontjából leginkább kedvező fajtaválasztás befolyásolta, amit pedig a keresleti trend, Marokkó esetében az exportpolitika határozott meg. Mivel nem az önellátás volt a fókuszban, vélhetően nem volt abban egyéni érdek, hogy a termőföld minőségét hosszú távon megőrizze a gazdálkodó, vagy a termőhelyhez leginkább illeszkedő, adaptív fajták ültetésén gondolkodjon.

Egyértelmű, hogy a gazdák meglehetősen „vakon tapogatódnak” az alkalmazkodás kérdésében, ezért is lényeges megismerni véleményüket a fenntarthatóbb technológiákat támogató forrásokkal kapcsolatban. Érdekes, hogy bár 68%-uk hallott arról, hogy léteznek mezőgazdasági támogatások, 83% még nem részesült eddig ezekből. Amennyiben azt vizsgáljuk, hogy bizonyos tényezőket (pl. támogatások) mennyire tekintenek hangsúlyosnak a gazdák a fenntartható mezőgazdálkodásra való áttérésben, a pénzforrások befolyásoló ereje ebből a megközelítésből sem egyértelmű, hiszen még azon gazdálkodók esetében is csupán 65% véli úgy, hogy a támogatásnak befolyásoló hatása lenne a fenntarthatóbb módszerek használatára, akik korábban már részesültek valamilyen pénzügyi támogatásban. Ebből a nézőpontból is az aszályosságot nevezik meg legfőbb befolyásoló tényezőnek, amely az alkalmazkodást kikényszerítheti, nem a támogatásokat (95% ért egyet ezzel teljes mértékben, vagy inkább, függetlenül attól, hogy a vizsgált térségen belül melyik körzetben gazdálkodik).

Végül azt vizsgáltuk, hogy a gazdák milyen akadályokat tartanak leghangsúlyosabbnak a fenntarthatóbb mezőgazdálkodási gyakorlatokra való áttérésben (zöldtrágya vagy szervesztrágya használata, termény diverzifikáció, kártevők és betegségek biológiai és szerves védekezési módszerei, csepegtető öntözés bevezetése stb). A gazdák teljes mértékben egyetértettek abban, hogy szükség lenne az alkalmazkodást segítő technológiákra. Leginkább az átálláshoz szükséges költségeket, illetve az infrastruktúra hiányát nevezték meg akadályozó tényezőként. A képzés szükségességét ismét kevesen tartották lényegesnek. (3. ábra) Tehát, bár sokan gondolják úgy, hogy a pénz megoldás lehet a változásokban, mégsem tűnik úgy, hogy a támogatások erejében bíznának.

Összefoglalás

Az elvégzett vizsgálat egyértelművé tette, hogy bár Marokkó esetén már régóta pontos információk állnak rendelkezésre a klímaváltozás jelenlegi és várható hatásairól, amely jelentősen érinti és vélhetően a jövőben is érinteni fogja a mezőgazdasági szektor teljesítményét, az alkalmazkodást segítő technológiák bevezetése, vagy ismerete a gazdálkodók körében, amelyek a szektor hosszú távú fenntarthatóságát hivatottak támogatni, még kevésbé jelenik meg. Ennek okát részben azonosan, részben másként látják a szabályozást alakító döntéshozók és a gazdálkodók.

3. ábra Mi a legnagyobb akadály a fenntartható mezőgazdasági gyakorlatra való áttérésnek? (N=256)
 1 – Infrastruktúra hiánya, 2 – Gazdák képzése, 3 – Elaprózott birtokméret, 4 – Tulajdonjog,
 5 – Menedzsment, 6 – Költségek, 7 – A gazdaság teljes mértékben a fenntartható mezőgazdasági gyakorlatokra támaszkodik, 8 – Nincs szükség fenntartható mezőgazdasági gyakorlatokra, a – nem, b – igen
 Forrás: saját szerkesztés

Figure 3 What is the main obstacle to transitioning to sustainable agricultural practices? (N=256)
 1 – Lack of infrastructure, 2 – Farmer training, 3 – Fragmented land ownership, 4 – Property rights,
 5 – Management, 6 – Costs, 7 – The farm already fully relies on sustainable agricultural practices,
 8 – There is no need for sustainable agricultural practices, a – no, b – yes
 Source: own editing

Bár a kormány több programot is kidolgozott és részben végre is hajtott, amely a problémát kívánta orvosolni, úgy tűnik, a célcsoport egy jelentős része nem tudott élni a felkínált lehetőségekkel. A szakirodalomból kinyert információk és a szakértőkkel lefolytatott interjúk alapján úgy vélekedhetünk, hogy a gazdák körében jellemző magas arányú analfabetizmus, és a részvételen alapuló tervezés és fejlesztés hiánya akadályozza leginkább a változásokat, a szakértők úgy gondolják ugyanis, hogy az írástudatlanság, illetve szakképzettség hiánya összefüggésben van a támogatások megszerzésének sikerességével és a fenntarthatóbb technológiák megismerésével. Erősen hangsúlyozzák továbbá, hogy a tervek kidolgozásába, így a döntéshozatalba jobban be kellene vonni a gazdákat, hiszen jobban ismerik saját termőhelyi adottságaikat, tehát gyorsabb lenne a változás, ha a gazdák elképzeléseit direkt módon kapcsolnák össze a döntéshozói elképzelésekkel. A már meglévő gazdaszervezetek támogatásától azt remélik, hogy a részvételen alapuló együttműködés erősödhet.

A gazdák körében végzett kérdőíves felmérés eredményei azonban kissé árnyalják ezeket az elképzeléseket. Az alkalmazkodással kapcsolatos megoldásokról a gazdálkodóknak meglehetősen kezdetleges ismereteik vannak, és az elérhető technológiák közül csupán a legalapvetőbbeket ismerik. A legnagyobb fenyegetettségnek az aszályosságot tekintik, és magát az éghajlatváltozást, úgy általában. Ez utóbbi nyilván azért lett választásaikban népszerű, mert ismert fogalom, míg például az elsivatagosodás kevésbé. Valóban kevesen tudtak élni a pályázati forrásokkal, és többnyire nem is gondolják úgy, hogy az segítene rajtuk. Az alkalmazkodást segítő technológiák megismeréséhez kötődő képzésekkel kapcsolatban hasonlóan vélekednek. Bár lehetne mondani, hogy mindez az aluliskolázottsággal vagy írástudatlansággal van összefüggésben, létezik azonban

egy tényező, ami miatt másként vélekedünk. A kérdőívekből is kiderül, hogy a többség nincs birtokában különösebb adaptív ismereteknek vagy szokásoknak, (ezt a szakértők is jól látják) holott a megkérdezettek nagy része szinte kizárólag a mezőgazdaságból él. Ez elég érthetetlen, tekintve, hogy a termelés veszélyeztetését okozó tényezők régóta fennállnak, és ismertek minden érintett szereplő körében. Lennie kell tehát valamilyen egyéb meghatározó tényezőnek is a képzetlenségen és a szerény társadalmi helyzeten kívül, ami a változások ellen hat.

Fenti fejezetekben már említésre került, hogy az országban hosszú időn keresztül az exportorientált gazdálkodás volt jellemző, amelynek vélhetően áldozatul esett a termőhelyi adottságok alapján történő gazdálkodás (lásd. pl. nagy vízigényű fajták exportra termelése). Mindez azt feltételezi, hogy már a korábbi generációk is a bevételt éppen aktuálisan leginkább befolyásoló portfólióval dolgoztak, így ezt a szokásrendet örökíthették át hosszú időn keresztül. Amennyiben ez így van, érthető a változás ütemének lassúsága, hiszen a megszokott, addig bevált, eladható terményeket, vagy az addig használt művelési formát kellene felváltani valami újra. Ha az új módszer esetleg ismert is a gazdálkodók körében, vélhetően nincs még akkora kényszer, fenyegetettség, ami legyőzné a változtatással járó bizonytalanság miatti aggodalmakat.

Ne feledjük, hogy az aszályosság természetes és ismert jelenség a mediterrán nyárban, nem ez jelenti tehát a fenyegetettséget, hanem annak erősödő jellege. Bizonyára lényeges az iskolázottsági szint növelése is, ami jótékony hatással lehet a gazdálkodási szokások megváltoztatására is hosszabb távon, véleményünk szerint rövid távon azonban a gazdák saját erőforrásukhoz való viszonyulását és szemléletét kellene megváltoztatni szükség esetén a helyben képzésüket lehetővé tévő programok hangsúlyosabbá tételével a politikaalkotás során.

A konkrét intézkedéseket tekintve elsőként az exportpolitika és a támogatási rendszer párhuzamosan történő felülvizsgálatára lenne szükség. Előbbi jelenleg inkább akadályozza a termőhelyi igények szerinti gazdálkodást, semmint támogatná, utóbbinak pedig valamelyest az előbbi célhoz szükséges illeszkednie, tekintve, hogy a marokkói kormány továbbra is stratégiai, egyben jelentős bevételt generáló ágazatnak tekinti az agráriumot. Az adaptív rendszerekkel is megtermelhető termékportfólió kialakítása és a nemzetközi keresleti igényekre vonatkozó vizsgálatok összehangolása fentiek miatt szintén elkerülhetetlen.

A szakértők, politikaalkotók és a gazdálkodók együtt gondolkodása és együttműködése a képzéssel, támogatási rendszer alakításával kapcsolatban továbbra is kívánatos, véleményünk szerint azonban nem elég ezek kiajánlása, vagy a már jelenleg is működő helyben történő szervezett oktatás jelen módszerekkel történő népszerűsítése, a gazdák személyes megkeresésére és közvetlen agitálására lenne inkább szükség tekintve az eddigi intézkedésekkel kapcsolatos bizalmatlanságukat. A támogatásokra vagy az adaptív módszerekre vonatkozó információ közvetlen átadása ugyan humánerőforrás igényes, azonban a helyzet kritikussága és a probléma kezelésének sürgőssége indokoltá tenné ezt a beavatkozást, egyben közvetlenül is információt lehetne szerezni a gazdák problémaérzékelésével és attitűdjével kapcsolatban. Mindez a jelenleginél szervezettebb formában működő érdekképviselési rendszer felépítését és további, a jelen tanulmányban leírtakhoz hasonló tudományos igényű terepi vizsgálatok ösztönzését igényelné.

ZOUHAIR SAMIR

Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar, Sopron
zouhair.samir@phd.uni-sopron.hu

IRODALOMJEGYZÉK

- ADEYINKA, A. A. – KATH, J. – NGUYEN – HUY, T. – MUSHTAQ, S. – SOUVIGNET, M. – RANGE, M. – BARRATT, J. 2022: Global disparities in agricultural climate index-based insurance research. – *Climate Risk Management*. 35. <https://doi.org/10.1016/j.crm.2022.100394>
- AKESBI, N. 2012: Une nouvelle stratégie pour l'agriculture marocaine: Le „Plan Maroc Vert”. *New Medit, A Mediterranean Journal of Economics, Agriculture and Environment*, 11. 2. pp. 12–23.
- BOUSLIHIM, A. – TORRA, M. 2020: Problématique des ressources en eau au Maroc. – *Journal d'Economie, de Management, d'Environnement et de Droit*. 3. 3. pp. 98–107. <https://doi.org/10.48398/IMIST.PRSM/jemed-v3i3.25037>
- ELALAOUI, O. – FADLAOUI, A. – MAATALA, N. – IBRAHIMY, A. 2021: Agriculture and GDP Causality Nexus in Morocco: Empirical Evidence from a VAR Approach. – *International Journal of Agricultural Economics*. 6.4. pp. 198–207. <https://doi.org/10.11648/j.ijae.20210604.17>
- ETCP 2007: WP4 Survey on irrigation water use of European Territorial Cooperation Programme, ETCP Greece-Italy 2007-2013, IRMA, Efficient Irrigation Management Tools for Agricultural Cultivations and Urban Landscapes, Subsidy Contract No: I3.11.06. European Territorial Cooperation Programme. Retrieved: 03-08-2024, from https://mdpi-res.com/d_attachment/environsciproc/environsciproc-25-00014/article_deploy/environsciproc-25-00014-s001.zip?version=1680505794
- FADLAOUI, A. – ELAME, F. – DOUKALI, M.R. 2016: Modélisation économique de l'impact des changements climatiques sur les ressources en eau: Cas du bassin de Souss-Massa (Maroc). – *New Medit, A Mediterranean Journal of Economics, Agriculture and Environment*. 15. 3. pp. 10–18.
- FAO 2017: Vers une agriculture et une alimentation durables au Maroc dans le cadre du Programme de développement durable à l'horizon 2030. Diagnostic rapide de la durabilité de l'agriculture au Maroc. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved: 19-10-2024, from https://www.fao.org/fileadmin/user_upload/FAO_countries/Maroc/docs/Document_maroc_lowres_17442FR_1_07.17.pdf
- FAO 2023: Global Information and Early Warning System on Food and Agriculture–GIEWS Country Briefs Morocco 2010-2023. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Retrieved: 09-08-2024, from https://www.fao.org/giews/countrybrief/country/MAR/pdf_archive/MAR_Archive.pdf
- HADRIA, R. – BOUDHAR, A. – Ouatiki, H. – LEBRINI, Y. – ELMANSOURI, L. – GADOUALI, F. – LIONBOUI, H. L. H. – BENABDELOUAHAB, T. 2019: Combining Use of TRMM and Ground Observations of Annual Precipitations for Meteorological Drought Trends Monitoring in Morocco. – *American Journal of Remote Sensing*. 7.2. pp. 25–34. <https://doi.org/10.11648/j.ajrs.20190702.11>
- HCPM 2018a: Haut-Commissariat Au Plan Les indicateurs Sociaux Du Maroc Éditions 2018. The independent government statistical institution The High Commission for Planning of Morocco. Retrieved: 16-05-2022, from <https://www.hcp.ma/file/200737/>
- HCPM 2018b: Recensement Général de la Population et de l'Habitat de 2014: Caractéristiques Démographiques et Socio-Economiques de la Population–Rapport National. The independent government statistical institution The High Commission for Planning of Morocco. Retrieved: 06-03-2022, from <https://www.hcp.ma/file/230034/>
- HCPM 2018c: Données du Recensement Général de la Population et de l'Habitat de 2014–Niveau national. The independent government statistical institution The High Commission for Planning of Morocco. Retrieved: 05-03-2022, from <https://www.hcp.ma/file/230026/>
- HCPM 2024: The High Commission for Planning of Morocco, the online statistical database 2024. The independent government statistical institution The High Commission for Planning of Morocco. Retrieved: 09-08-2024, from <http://bds.hcp.ma/sectors>
- IRES 2024: L'avenir de l'agriculture au Maroc dans un contexte marqué par la rareté structurelle de l'eau. Royal Institute for Strategic Studies. L'Institut Royal des Études Stratégiques (IRES). Retrieved: 16-10-2024, from <https://www.ires.ma/fr/publications/actes-des-seminaires/lavenir-de-lagriculture-au-maroc-dans-un-contexte-marque-par-la-rarete-structurelle-de-leau>
- JANG, D. – PARK, H. – CHOI, J. 2016: Development of Future Precipitation Forecasting Program Using Probability Forecast and Climate Change Scenario. – *Procedia Engineering*. 154. pp. 645–649. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2016.07.564>
- MAFM 2019: Agriculture En Chiffres 2018 Édition 2019. Ministry of Agriculture, Maritime Fisheries, Rural Development and Water and Forests of Morocco. Retrieved: 28-05-2022, from https://www.agriculture.gov.ma/sites/default/files/19-00145-book_agricultures_en_chiffres_def.pdf

- MAFM 2021: LE PLAN MAROC VERT BILAN ET IMPACTS 2 0 0 8–2 0 1 8. Ministry of Agriculture, Maritime Fisheries, Rural Development and Water and Forests of Morocco. Retrieved: 26-05-2022, from https://www.agriculture.gov.ma/sites/default/files/2021-08/20-00529-MA_Plaquette_Bilan%20PMV_VF%286-7-21%29-compresse%CC%81.pdf
- MAFM 2024: The evolution of Moroccan agricultural exports, based on the data from the Ministry of Agriculture in Morocco and the database from Morocco Foodex. Ministry of Agriculture, Maritime Fisheries, Rural Development and Water and Forests of Morocco. Retrieved: 17-06-2024, from <https://www.agriculture.gov.ma/fr/programme/exportation>
- MEFM 2019: Le secteur agricole Marocain: Tendances structurelles, enjeux et perspectives de développement Royaume Du Maroc Ministère De L'économie Et Des Finances. Ministry of Economy and Finance of Morocco: Department of Studies and Financial Forecasts. Retrieved: 28-05-2022, from depf.finances.gov.ma
- MELIHO, M. – KHATTABI, A. – JOBBINS, G. – SGHIR, F. 2019: Impact of meteorological drought on agriculture in the Tensift watershed of Morocco. – *Journal of Water and Climate Change*. 11.4. pp. 1323–1338. <https://doi.org/10.2166/wcc.2019.279>
- MENGOUB, F. E. – LEJARS, C. – DOUKKALI, M. R. 2021: Evaluation de la contribution de l'irrigation à la croissance économique et agricole: Cas du Maroc. – *European Scientific Journal, ESJ*. 17. 27. <https://doi.org/10.19044/esj.2021.v17n27p218>
- MEWM 2019: Approvisionnement en eau potable et l'irrigation (2020-2027) – Direction Générale de l'Eau. Ministry of Equipment and Water of Morocco Directorate General of Hydraulics. Retrieved: 29-05-2022, from <http://81.192.10.228/ressources-en-eau/lapprovisionnement-en-eau-potable-et-lirrigation/>
- MEWM 2023: Online available data on Morocco's main dams filling rate from the official website of the Ministry of Equipment and Water of Morocco Directorate General of Hydraulics. Retrieved: 11-05-2023, from <http://81.192.10.228/patrimoine/barrages/situation-journaliere-des-principaux-grands-barrages/>
- OECD 2021: Promouvoir les réformes du climat de l'investissement dans le secteur agroalimentaire au Maroc. Organisation for Economic Co-operation and Development. Retrieved: 31-05-2022, from <https://www.oecd.org/fr/sites/mena/eu-oecd-mediterranean-investment/EU-Issues-paper-agri-food-Morocco-FR.pdf>
- OJO, M. P. – AYANWALE, A. B. – ADELEGAN, O. J. – OJOGHO, O. – AWOYELU, D. E. F. – FAMODIMU, J. 2024: Climate change vulnerability and adaptive capacity of smallholder farmers: A financing gap perspective. – *Environmental and Sustainability Indicators*. 24.100476. <https://doi.org/10.1016/j.indic.2024.100476>
- RIVERA, W. M. – SCHRAM, S. G. – RIVERA, W. M. – SCHRAM, S. G. 2022: *Agricultural Extension Worldwide: Issues, Practices and Emerging Priorities* (1st ed.). Routledge. From <https://www.perlego.com/book/3181608/agricultural-extension-worldwide-issues-practices-and-emerging-priorities-pdf>
- SAHIM, I. 2020: Les Brefs du Plan: Modélisation de la consommation en eau intersectorielle dans l'économie marocaine. The independent government statistical institution The High Commission for Planning of Morocco. Retrieved: 29-05-2022, from <https://tinyurl.com/4mexs8p8>
- SAINI, S. – MALICK, S. – PADHAN, S. R. 2023: Participatory Extension Approach: Empowering Farmers. – *Biotechnology Research Today*. 5.4. pp. 326–328. Retrieved: 01-06-2024, from <https://www.biospub.com/index.php/biorestoday/article/view/1957>
- SINAN, M. – BELHOUI, A. 2016: Impact du changement climatique sur le climat et les ressources en eau du Maroc aux horizons 2020, 2050 et 2080 et mesures d'adaptation. – *La Houille Blanche*. 4. pp. 32–39. <https://doi.org/10.1051/lhb/2016037>
- SRAÏRI, M. T. 2021: Repenser le modèle de développement agricole du Maroc pour l'ère post Covid-19. – *Cahiers Agricultures*. 3017. DOI: <https://doi.org/10.1051/cagri/2021003>
- VELTEN, S. – LEVENTON, J. – JAGER, N. – NEWIG, J. 2015: The 18th Sustainable Development Goal. – *Earth System Governance*. 3.100047. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.esg.2020.100047>
- WANG, Z. – WANG, J. – ZHANG, G. – WANG, Z. 2021: Evaluation of Agricultural Extension Service for Sustainable Agricultural Development Using a Hybrid Entropy and TOPSIS Method. – *Sustainability*. 13.1. <https://doi.org/10.3390/su13010347>
- WBG 2017: Managing Urban Water Scarcity in Morocco. (Water Papers). World Bank. <https://doi.org/10.1596/29190>

BRIT KÖZÉP-EURÓPA TÉRKÉPEK, 1915–1919. II. RÉSZ A KÉZIKÖNYV ÉS ATLASZ SZERZŐJE: B. C. WALLIS

GYÖRI RÓBERT – CHARLES W. J. WITHERS

THE BRITISH MAPPING OF CENTRAL EUROPE, 1915-1919. (PART 2)
B. C. WALLIS: THE AUTHOR OF THE GEOGRAPHICAL HANDBOOK AND ATLAS

Abstract

This article is the second part of a paper which examines The Peoples of Austria-Hungary I geographical handbook and the accompanying Atlas of Austria-Hungary, published by Britain's Naval Intelligence Division in 1919, its making and contents, and the involvement of Hungarian and British geographers in mapping and boundary making. The article shows that B. C. Wallis undertook to study Hungary's nationalities and demography from 1915 as part of the 1:1M mapping project coordinated by Arthur Hinks in the Royal Geographical Society in London on behalf of the Geographical Section, General Staff and, later, for the Geographical Section (ID32) of the Naval Intelligence Division. Wallis was known in academic circles for his book on the teaching of geography and work in statistics, but he was not an expert on Hungary, and he joined the project to boost his scholarly career. In comparison with those Hungarian geographers involved in the peace preparations and who used that work to start their career, Wallis failed to establish himself as an academic geographer after the First World War. Britain won both the War and the peace, yet British geographers rued the missed opportunity to strengthen geography as a discipline in the immediate post-war period. Hungary lost the war and the peace, yet geography in Hungary was seen as a strategic discipline that could help the country both know itself and achieve the revision of the peace treaty.

Keywords: Ethnographic mapping, Hungary, B. C. Wallis, Historiography, Geographical handbooks, First World War

Bevezetés – a kézikönyv és atlasz szerzője: B. C. Wallis

Kétrészes tanulmányunk első részében bemutattuk, hogy az I. világháború és a béketárgyalások éveiben geográfus szakértők sora igyekezett a hadviselő országok stratégiai és politikai céljait térképek és atlaszok készítésével támogatni. Nagy-Britanniában ezek a feladatok nem egy kézben koncentráálódtak, hanem a különböző, saját hatáskörük fölött féltékenyen őrködő hírszerzési csoportok a Royal Geographical Society erőforrásaira támaszkodva végezték ezt a munkát. A Haditengerészeti Hírszerzési Csoport Földrajzi Szekciójában (NID ID32) mintegy két tucatnyi „földrajzi kézikönyv” született ekkor, ezek között a Magyarországról szóló kézikönyv és atlasz 1919-ben. Első tanulmányunkban feltártuk ennek a kézikönyvnek és atlasznak a tartalmát, illetve elkészítésének célját, megneveztük a szerzőket, valamint rekonstruáltuk a térképezés és a kísérő szöveg összeállításának módszereit. Második tanulmányunk fókuszában a kötet és az atlasz megalkotásában részt vevő intézmények és emberek állnak, közülük is elsősorban Bertie Cotterell Wallis.

B. C. Wallis neve nem csak Magyarországon volt ismeretlen: emléke a brit földrajzos közösségben is elhalványult. Kutatásunk elején még azt is nehéz volt azonosítani, hova járt iskolába, hol és mikor szerezte diplomáját. Ebben a tanulmányunkban feltárjuk, milyen erőfeszítéseket tett a Londonban földrajztanárként dolgozó Wallis, hogy publikációival, társasági aktivitásával belépőt szerezzen a brit földrajz akadémiai berkeibe. Bemutatjuk, hogy már a korai oktatásmódszertani munkáiban is a mérés, a statisztika

alkalmazását szorgalmazta a földrajz tanításában, majd pedig a statisztikai eszköztár gazdaságföldrajzi, társadalomföldrajzi hasznáról írt innovatív tanulmányokat. A háború idején a kvantitatív módszerekben, a tematikus kartográfiában való jártassága révén kapcsolódott be először önkéntesként, majd a hírszerzés munkatársaként a brit térképező munkába. Elemzésünkben végigkövetjük pályájának sikereit és kudarcait, azt az utat, amely Wallist Közép-Európa és Magyarország szakértőjévé avatta.

B. C. Wallis az I. világháború előtt: földrajztanár, tankönyvíró és statisztikus

Bertram („Bertie”) Cotterell Wallis alsó-középosztálybeli család sarjaként 1878-ban született, Kelet-Londonban, Bow-ban. Szülei spiritualizmusmal foglalkoztak, és könyveket is publikáltak a témában, apja a spiritualizmust előadó-körutakon is népszerűsítette. Ezzel lehetett összefüggésben, hogy gyermekkorában családja gyakran költözött: Nottinghamban, a Manchesterhez közeli Prestwichben, majd Walsallban laktak. B. C. Wallis 1904-ben szerzett közgazdász alapszakos diplomát a University of Londonban, majd 1905-ben vette át tanári képesítő oklevelét, és földrajztanárként kezdett dolgozni. 1908-tól már aktív tagja volt a Geographical Association észak-londoni csoportjának. (A Geographical Association Nagy-Britannia 1893-ban alapított földrajztanárokat tömörítő szakmai szervezete.) A londoni Camden Secondary Schoolban tanított, majd 1914-től a brit fővárosban működő Holloway County Grammar School tanára lett. Első tanulmányai a 20. század első évtizedének végén jelentek meg (GYÖRI R. – WITHERS, C. m.a.).

Magyarország etnikai térképezése nem az első tudományos vállalkozása volt, számos témában publikált a világháború előtt. Tanárként több, a földrajzoktatás fejlesztését szorgalmazó módszertani írást közölt (WALLIS, B. C. 1909a, 1909b, 1911a, 1915). Az 1915-ös *Teaching of Geography* c. könyve különösen fontos. Wallis hitet tett amellett, hogy a földrajz a természettudományokhoz tartozik: a földrajztanároknak diákjaikat „*azoknak a szakkifejezéseknek és módszereknek az elsajátítására kell nevelniük, amelyekkel a geográfusok a tudomány igazságait a napvilágra hozzák, és azokat az anyagokat kell a diákoknak átadniuk, amelyek a földrajzi igazság érvényességnek bemutatását szolgálják*” (1915, p. 10). A térképolvasást és a térképkészítést pedig úgy kell tanítani, hogy figyelmet szenteljünk a kapcsolódó statisztikai táblázatoknak és a földrajzi elterjedést ábrázoló tematikus térképek készítésének. A tankönyv több fejezete is jól példázza Wallis felfogását: a földrajz egyaránt fontos tudományos és oktatási szerepében, de szerepe reformra szorul. A „*Transition geography*” fejezetben például arról ír, hogy a földrajzi vizsgálatnak a szűkebb környezet, a hely bemutatásával kell kezdődnie, azután lehet haladni a régió, az ország és a nagyobb földrajzi egységek felé. A „*Systematic and argumentative geography*” és a „*Quantitative work*” fejezetekben emellett érvel, hogy a földrajzi magyarázatnak a tényeken és az alapvető statisztikai eszközök alkalmazásán kell nyugodnia. A könyvet még megjelenése évében ismertette a brit és a skót földrajzi társaság folyóirata is, és mindkét recenzió elismerőleg írt a munkáról (CHISHOLM, G. 1915; HOWARTH, O. 1915). Sikerét azonban az bizonyítja igazán, hogy számos átdolgozott, bővített kiadásban is megjelent, 1916-ban, 1921-ben, 2013-ban, legutoljára pedig 2023-ban. A könyv innovatív jellegét, pozitív fogadtatását és máig tartó hatását figyelembe véve meglepő, hogy Wallis személye a brit földrajz és a brit földrajzoktatás történetében is feltáratlan maradt.

Wallis számos tanulmányában népszerűsítette a mérés, a statisztikai eszközök használatát a földrajzban és a földrajzoktatásban, foglalkozott például a kvantitatív módszerek gazdaságföldrajzi, népességföldrajzi alkalmazásával (WALLIS, B. C. 1909a, 1909b, 1910a,

1911b, 1912a, 1912b, 1912c, 1914a, 1914b). A matematikai modellek mellett hitet tett természetföldrajzi, éghajlattani cikkeiben, illetve a természeti adottságok és a társadalomföldrajzi kép összefüggéseit kutató munkáiban is. A csapadék eloszlásával, az éghajlat és a mezőgazdaság összefüggéseivel foglalkozó tanulmányaiban hangsúlyozta a kiinduló statisztikai adatbázisok pontosságának szükségességét, kiemelte a regionális különbségek jelentőségét, és amellett tört lándzsát, hogy a magyarázatokat kvantitatív mérésekre kell alapozni (WALLIS, B. C. 1914c, 1914d, 1915b, 1915c, 1915d, 1915e, 1915f, 1915g, 1915h).

Wallis aktív tagja volt több tudományos társaságnak, és elképzeléseit ezek segítségével is terjesztette. A Geographical Association fórumait hatékonyan használta arra, hogy népszerűsítse a statisztika szerepét a földrajzoktatásban. 1911. február 3-án a társaság észak-londoni csoportjában javaslatot tett egy ülés összehívására, mivel „*a középiskolákban nem lehet hatékony a földrajz tanítása mindaddig, amíg a statisztikát nem használjuk egyre növekvő mértékben már az első évtől kezdve.*” A kezdeményezést először elutasították, de a téma módosított formában végül zöld utat kapott: „*Szükséges, hogy a földrajztanárok nagyobb figyelmet fordítsanak a statisztikára, és jól megválasztott statisztikai adatokra építve készítsenek a diákok számára gyakorló feladatokat*” (n. n. 1912, pp. 242–243). Ezzel egy időben WALLIS neve az RGS-ben is ismertté vált az 1912-ben a Geographical Journalban megjelent tanulmányainak köszönhetően (1912a, 1912c), és a londoni földrajztanár az RGS előadássorozatába is bekapcsolódott. 1913 szeptemberében John Frederick Unstead, a londoni Goldsmith's College és a Birkbeck College földrajztanára (1921-től a University of London földrajzprofesszora) tartott előadást a társaságban a gabonatermesztés statisztikai vizsgálatáról. Wallis a felkért hozzászólók között volt. Az előadás Unstead Kanada gabonatermesztésével foglalkozó DSc-kutatásaihoz kapcsolódott, és egybevágott Wallis akkori érdeklődési területével. Wallis nemcsak ugyanazokat az adatokat dolgozta fel, mint Unstead, hanem az egy hektarra eső gabona-termésterületet a népsűrűséggel és a termés-becelésekkel kombinálva több európai államra (így Ausztria–Magyarországra), valamint Új-Zélandra és Ausztráliára is kiszámította. Wallis újfajta számítási eljárást javasolt Unsteadnek a méréshezamok és a vetésterület kapcsán, később át is küldte neki a javított számításokat. Amikor Unstead publikálta az elemzését, akkor már ezeket használta, és a köszönetnyilvánításnál külön megemlítette Wallis és a többi hozzászóló segítő javaslatait (BAINES, A. et al. 1913, Unstead munkásságáról: FREEMAN, T. 1980, pp. 237–238). 1914 januárjában a Geographical Association éves közgyűlését John Scott Keltie, a társaság vezetője (és egyben az RGS titkára) elnökölte. Wallis egyike volt a felkért előadóknak, és a „*népsűrűség eloszlásának bemutatására szolgáló diagramokról, a megalkotásukhoz szükséges modellek módszereiről*” tartott előadást (n. n. 1914, p. 424). A csapadékeloszlásról ugyanabban az évben megjelent tanulmányai pedig Marion Newbiginn és a skót földrajzos közösség előtt tették ismertté a nevét (WALLIS, B. C. 1914c, 1914d). Mindezek a tanulmányok, előadások, konferencia-részvételek azt bizonyítják, hogy Wallist már az előtt jól ismerték Nagy-Britannia földrajzos berkeiben, mielőtt az RGS háborús hírszerzési célú térképezési munkáiba bekapcsolódott volna.

A levéltárakban fennmaradt dokumentumok is ezt igazolják. WALLIS három hónappal a háború kitörése után írt Keltie-nek: „*szeretném felajánlani a szolgálataimat, ha ezzel hasznukra lehetek*”, hozzátéve, hogy „*szívesen vállalkozom olyan feladatra, amelyre alkalmas vagyok*”. Wallis a korlátait is megjelölte: „*fizikailag alkalmatlan vagyok a haza fegyveres szolgálatára, de minden nap 5 óra után rendelkezésre tudom bocsájtani az időmet*” (1914e). Wallis ezzel a gesztussal a statisztikai és kartográfiai szakértelmét ajánlotta fel a háborús erőfeszítésekhez az iskolai munkanapjának végeztével. Keltie a levelet Hinksnek, az RSG altitkárának, későbbi utódjának továbbította, aki postafordultával válaszolt

Wallisnak. „Jelenleg az új 1 : 1000 000-s Európa-térkép befejezésén dolgozunk” írta HINKS, „számos önkéntes bevonásával, és ha elvállalja, úgy vélem, Önnek is tudunk részt adni a munkából” (1914). Néhány nappal később WALLIS már ezen a projekten dolgozott (1914f).

B. C. Wallis a Royal Geographical Society 1 : 1000 000-s méretarányú világtérkép-projektjének munkatársaként (1914–1915)

A háború kitörésekor az 1 : 1000 000-s méretarányú világtérkép elkészítése már évtizedek óta napirenden volt. Az eredeti javaslatot, miszerint nemzetközi együttműködésben kellene elkészíteni az egységes világtérképet, még Albrecht Penck fogalmazta meg az 1891-es berni Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson. A javaslat elnyerte a résztvevők tetszését, de a munka csak vontatottan haladt előre (THROWER, N. 1996, pp. 164–171; HEFFERNAN, M. 2002, PEARSON, A. – HEFFERNAN, M. 2009). Nagy-Britanniában a projektet Hinks koordinálta, bár annak idején az RGS-t Holdich képviselte a berni kongresszuson. A nagy hírű csillagász, Hinks a Cambridge-i Egyetemen a térképészet és a geodézia oktatója volt, mielőtt 1915-ben az RGS titkára és folyóiratának a szerkesztője lett. Dicksonhoz hasonlóan a kartográfia egyik első számú szaktekinétyének számított, két jelentős szakkönyvet publikált (HINKS, A. 1912, 1913), mielőtt 1 : 1000 000-s térkép feladatait átvette. Ahogy HINKS egy tanulmányában bevallotta, az RGS lényegében nem haladt semmit a munkával, annak ellenére, hogy 1891 és 1914 között többször nekifogtak a projektnek. Így fogalmazott: „A háború kitörésekor, amikor Flandriától a Kárpátokig harcok dúltak, és gyorsan kiterjedtek egészen a Kaukázus és a Perzsa-öböl térségéig, Európában nem állt rendelkezésre megfelelő minőségű térkép” (1915a, 24). A fegyveres konfliktus azonnal véget vetett a nemzetközi együttműködésnek is. MICHAEL HEFFERNAN kutatásában részletesen bemutatta, hogy a fiaskó ellenére Hinks mindent megtett azért, hogy az RGS továbbra is életben tartsa a projektet. Célja az volt, hogy az 1 : 1000 000-s térkép európai szektoráról legalább egy egyszerűsített, a háború igényeihez szabott verzió elkészüljön. Hinks ezáltal azt is biztosítani szeretne volna, hogy a gyeplő a jövőben is brit kézben maradjon és az RGS reputációja se sérüljön (1996, p. 509). A Wallishoz hasonló önkéntesek nélkülözhetetlenek voltak a sikerhez.

Először Wallis csak a szabadidejében dolgozott az 1 : 1000 000-s térképen. 1915 februárjának derekán HINKS megpróbálta Wallis státuszát rendezni, ezért levélben fordult Wallis munkáltatójához, Sir Robert Blairhez, a London City Council Oktatási Osztályának vezetőjéhez: „Tisztelettel kérem, hogy B. C. Wallist teljes fizetéssel helyezték át három hónapra az RGS-hez, hogy az európai népességgel kapcsolatos kutatásokat végezzen az 1 : 1000 000-s léptékű térkép készítéséhez. A térképet a jelenlegi válságos időkben a GSGS számára készítjük politikai felhasználásra” (1915b). Hiába hangsúlyozta azonban Wallis munkájának fontosságát Hinks, Blair és az Oktatási Osztály elutasította a kérést Wallis fizetésére hivatkozva. A következő hivatalos levélben, 1915. március végén már fizetése nélkül kérték Wallis ideiglenes áthelyezését a GSGS-hez. WALLIS biztosította Hinkset a térképpel kapcsolatos munkájának folytatásáról, azzal együtt, hogy „még nem adtam fel a reményt, hogy megfelelő pénzügyi segítséget kapjak terveim végrehajtásához” (1915j). A források homályban hagyják, hogy kapott-e végül Wallis valamilyen pénzügyi ellentételezést, de az bizonyos, hogy folytatta népességstatisztikai és térképezési munkáját. Júliusban Hinks Wallis szakértelmét már a GSGS balkáni államokkal kapcsolatos feladatainál kamatoztatta.

A British Association for the Advancement of Science 1915 szeptemberében, Manchesterben tartott konferenciájának beszámolójából pontosan rekonstruálhatjuk, milyen kérdésekkel foglalkozott Wallis az év első felében. Az ülésen az RGS, a GSGS és az ID32

számos geográfusa részt vett, ott volt Hinks, McFarlane, Howarth és Rudmose-Brown, de hiányzott Dickson, akit „a háborús ügyek Londonban marasztaltak”. Az „E szekció” (Földrajz) ülését Hinks nyitotta meg szeptember 8-án, és az 1 : 1000 000-s térkép domborzatábrázolásának színezéséről beszélt. Őt Wallis követte, aki az 1 : 1000 000-s térkép projektjének keretében „A népességek eloszlás térképi ábrázolásának módszerei” címmel tartott előadást, aminek középpontjában Magyarország állt. A konferenciabezámoló így foglalta össze előadásának velejét:

„A térkép budapesti szelvényén Wallis úgy ábrázolta az egyes közigazgatási egységek népsűrűségét, hogy a népsűrűség értékét az adott terület középpontjához rendelte, és az azonos népsűrűségű pontokat szintvonalakkal kötötte össze. Így a népsűrűség sokkal kiegyenlítettebb módon jelenik meg, mint a hagyományos módszerrel készült térképen: a hirtelen változások és az éles törések eltűnnek. Wallis a népesség nemzetiségi megoszlásának ábrázolására kidolgozott módszerét is bemutatta. Az egyik térképen a fontosabb etnikai csoportokat az össznépesség százalékában ábrázolta a népsűrűségi térképhez hasonló módszerrel, a másikon pedig a tényleges számértékeket tüntette fel. A térképeket nagy érdeklődés fogadta” (McFARLANE, J. 1915, p. 375).

Ez az első bizonyítéka annak, hogy Wallis a GSGS-nek akkor már kilenc hónapja végzett munkája során hasonló stílusú és célú térképeket készített, mint az 1919-es *Peoples of Austria-Hungary* atlasz térképei. Két hónappal később Wallis már részletesebben is beszámolt a Magyarországgal kapcsolatos térképezési és statisztikai módszereiről.

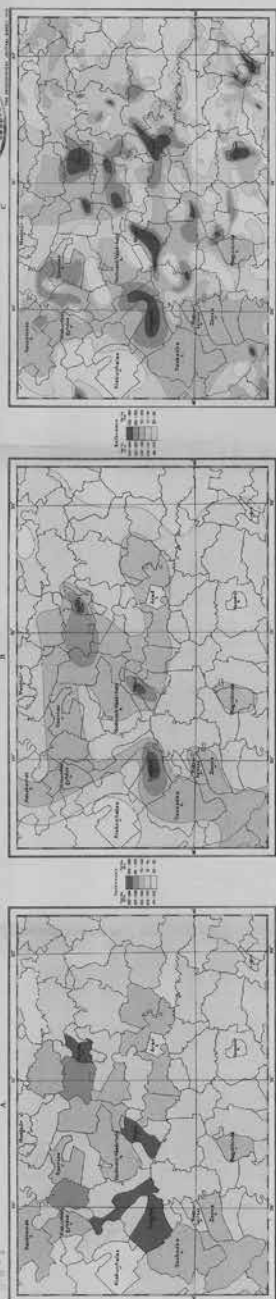
B. C. Wallis a brit hírszerzésben: a GSGS és az ID32 számára végzett munkája (1915–1919)

Az RGS 1915. november 18-i ülésén Wallis „A nemzetiségek eloszlása Magyarországon” címmel tartott előadást. A kétrészes előadás első fele „a népesség és a nemzetiségek elterjedésének térképezési módszereivel” foglalkozott, a második rész pedig a módszerek alkalmazásának eredményeit mutatta be Magyarország népén keresztül (WALLIS, B. C. 1916a, p. 178). Az előadás első részben Wallis hat különböző térképet tárt a hallgatóság elé: ezek az 1 : 1000 000-s térkép budapesti szelvényén a népességet és a nemzetiségeket ábrázolták különböző módszerekkel (*l. ábra*). Az „A” térkép a népsűrűséget járások szerint tüntette föl. (A törvényhatósági jogú városok és a rendezett tanácsú városok a magyar statisztikai adatszolgáltatásnak megfelelően nem az őket körülölelő járások részeként, hanem önálló egységként jelentek meg.) A „B” térkép a korábban bemutatott szintvonalas megoldást alkalmazta: „minden járás átlagos népsűrűségét „magassági pontként” jelenítette meg, és az azonos értékeket „népességi szintvonalakkal” kötötte össze” (p. 180). A „C” térkép ugyanezt a módszert követte, de az értékeket nem járásonként, hanem településenként vette számításba. A „D”, „E” és „F” térképek a nemzetiségeket ábrázolták az 1910-es népszámlálási anyanyelvi adatait feldolgozva. A „D” térkép járásonként különböző színű számokkal jelenítette meg az egyes nemzetiségek százalékos részesedését. Az „E” térkép ugyanezt a módszert használta, mint a „B” térkép, és hat külön térképet egyesített, amelyek „Magyarország nemzetiségeit, a magyart, a németet, a szlovákokat, a románokat, a horvátokat és a szerbokat ábrázolták” (p. 180). Az „F” térkép ugyanezzel a módszerrel, de települési adatok felhasználásával készült, és csak a két legnépesebb nyelvi csoportot, a magyart és a románokat ábrázolta. Wallis előadásában ezen a ponton megállt: „Szívesen meghallgatom az általam használt kartográfiai módszerekkel kapcsolatos kritikai megjegyzéseiket és a javaslatukat” (p. 181).

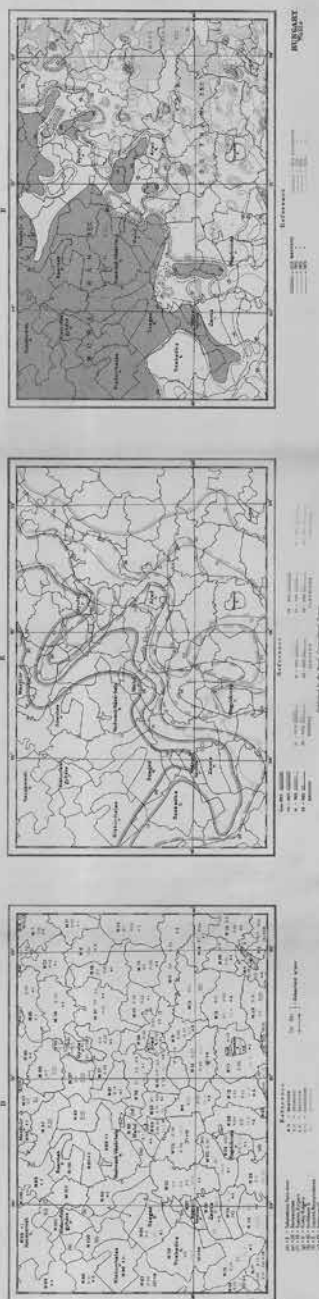
Map to illustrate the paper by
B. C. WALLIS on the
Distribution of Nationalities in Hungary

DISTRIBUTION OF NATIONALITIES IN HUNGARY

PART OF HUNGARY ILLUSTRATING THREE METHODS OF MAPPING THE DENSITY OF POPULATION

PART OF HUNGARY ILLUSTRATING THREE METHODS OF MAPPING THE DISTRIBUTION OF NATIONALITIES

I. dbra B. C. WALLIS térképei a *Distribution of Nationalities in Hungary* tanulmányban.

Forrás: WALLIS 1916a. A Royal Geographical Society (with IBG) engedélyével

Figure 1 Map to illustrate the paper by B. C. WALLIS on the *Distribution of Nationalities in Hungary*.

Source: WALLIS 1916a. By permission of the Royal Geographical Society (with IBG)

Előadásának második részében a magyarok térbeli elterjedésével és a többi nemzetiség fölötti dominanciájával foglalkozott (megállapításai visszaköszönnek az 1919-es *Peoples of Austria-Hungary I.* kézikönyvben), majd röviden beszélt „a magyar nemzet lehetséges jövőbeli politikai hatáiról”. „Ahogy bemutattam, Erdély döntően román lakosságú, és a területet irányító magyarok elszigetelt közösségekben élnek. A keleti magyar államhatárnak emiatt az Alföld peremvidékén kell futnia, így a románok (ahogy a svájciak is) a hegyvidékük és völgyeik védelmében maradnak. Az északi határnak a szlovák és a ruszin hegyvidéki népességet kell a magyaroktól elválasztani. Horvátországban csak kevés magyar él, itt a Dráva megfelelő határt alkot” (p. 186). Wallis a kortárs brit geográfusok többségéhez hasonlóan negatív véleményt fogalmazott meg a magyar politikai elitről és a magyarországi nemzetiségi kérdés kezeléséről (bővebben lásd GYÖRI R. – WITHERS, C. 2020b). A nem magyar ajkúak elnyomásáról írt, és kiemelte, hogy „A magyar kultúrát nem békés úton terjesztik” (WALLIS, B. C. 1916a, p. 185). Nézőpontjának kialakítását minden bizonnyal a magyarokkal szemben ellenséges és a brit közvéleményre nagy hatást gyakorló Robert Seton-Watson befolyásolta, akinek gondolatait ebben a tanulmányában hosszabban is idézte.

Wallis előadása és különösen a térképei élénk eszmecserét indítottak el. Több hozzászóló, köztük Lionel Lyde, a University College London földrajzprofesszora dicsérték Wallis kartográfiai leleményességét és statisztikai éleslátását: „Évek óta tudom, hogy Mr. Wallis az ilyen fajta statisztikai munkában az egyik legzseniálisabb ember Londonban. Azt tanácsolom viszont, hogy ezt a tudását mindig olyan alaptérképeken kamatoztassa, amelyek a földrajzi jellegzetességeket is feltűntetik” (LYDE, L. et al. 1916, p. 187). Lyde ezzel a megjegyzéssel arra célzott, hogy Wallis térképei kifejezőbbek lettek volna, ha a népsűrűséget és a nemzetiségeket Magyarország természeti földrajzi térképére vetítve mutatták volna be. Hinks rögtön reflektált is a megjegyzésre, és rámutatott, hogy ezek a térképek eleve úgy készültek, hogy „az 1 : 1000 000-s természeti földrajzi térképpel fedésbe hozhatók legyenek” (p. 187). Valószínűleg nem volt véletlen Lyde érdeklődése Wallis térképei iránt. Lyde a háború alatt több munkát is publikált az európai határokról, és ezekben azt hangsúlyozta, hogy az államhatárokat a „természetes” határokhoz, lehetőleg folyókhoz kell igazítani. (LYDE, L. 1915a, 1915b, 1916.)

A vita végén Wallis kiemelte, hogy a bemutatott térképek nem véglegesek, a folyamatban lévő projekt egyik fázisát tükrözik: „Ez az előadás egy időközi beszámoló, aminek az volt a célja, hogy a munkához javaslatok érkezzenek. Abban bízom, hogy a befejezett munkát majd egy későbbi ülésen be tudom mutatni” (LYDE, L. et al. 1916, p. 188). Mi bizonyosak lehetünk abban, hogy a projekt folytatódott. Az 1915-ben megvitatott térképek és az 1919-es atlasz stílusa és a célja ugyanaz, még ha az egyes térképek nem is teljesen azonosak (l. a kétrészes tanulmányunk első részének 2. ábráját és az 1. ábra „D” és „E” térképét). Kétség nem fér ahhoz, hogy a népsűrűség ábrázolására kifejlesztett szintvonalas módszer a későbbi térképek alapját képezi (l. az 1. ábra „B” és „C” térképét).

Wallis 1916 második felében és 1917 elején folyamatosan fejlesztette a térképeket, hogy az új módszertannal minél pontosabban ábrázolja a különböző nemzetiségeket, és a színelvűsítést is tökéletesítette. Ezt bizonyítja az RGS titkára és a Külügyminisztérium könyvtárosa közti levelezés (HINKS, A. 1917a), illetve erről tanúskodnak Wallisnak a Külügyminisztérium iratai között fellelhető 1917-ben keltezett, Magyarország népességét és nemzetiségeit bemutató térképei, amelyek megegyeznek az 1919-es kézikönyv és atlasz térképeivel (TNA 1917a, 1917b, 1917c). Ugyanebben az időszakban Wallis Lyde-dal és Unsteaddel együtt részt vett a földrajzi régiók meghatározásának módszereivel foglalkozó RGS-üléseken is. Ezeknek jegyzőkönyveiből nem csak az derül ki, hogy Wallis a „tűz közelében volt”, amikor földrajzi módszertani kérdések kerültek szóba, hanem az is,

hogy meglehetősen nyers vitapartnernek bizonyult azokkal szemben, akik nem értettek egyet a statisztikára épülő megközelítésével (EVANS, J. W. et al. 1916). Mivel sokat dolgozott a magyar népszámlálás adataival, ezért Wallis véleményét szakértőként is kikérték. Így kapott felkérést arra, hogy ellenőrizze azt a román állítást, miszerint a magyar népszámlálás anyanyelvi statisztikája megbízhatatlan vagy tudatosan torzított. Wallis az 1910-es adatokat a korábbi népszámlálási eredményekkel vetette egybe, és így cáfolta a vádat: „*Nem találkoztam még semmi olyan bizonyítékkal, ami alátámasztotta volna azt a kijelentést, hogy a magyar népszámlálási eredmények pontatlanok vagy szándékosan meghamisítottak lennének*” (WALLIS, B. C. 1916b; HINKS, A. 1916).

Kudarok is érték ez idő tájt: tudományos sikerei ellenére középiskolai tanári pozíciójából nem tudott továbblépni. 1916 tavaszán a londoni Bedford College-ban szeretett volna földrajzos oktatói állásba kerülni, ősszel pedig egy johannesburgi gazdaságföldrajzos álláspályázat kapcsán kérte ki Hinks tanácsát (WALLIS, B. C. 1916c, 1916d). Ezeket tervek nem tudta valóra váltani. Megleppő módon 1916 után Wallis már nem adott elő kutatásairól nyilvános konferencián sem. Ennek pontos okát nem tudjuk, lehet, hogy csak az erős leterheltsége akadályozta ebben. Keltie-vel és McFarlane-nel folytatott levelezéséből kiderül, hogy a BAAS Newcastle-i konferenciáján szeretett volna előadást tartani kartográfiai munkájáról 1916 novemberében. A rendezvényen ugyan részt vett, de csak a távollévő Lyde-nak a határokról szóló előadását olvasta fel (McFARLANE, J. 1916). Sem az RGS, sem más tudományos társaság rendezvényén nem tartott ezt követően előadást a térképeiről.

1917 év elején Wallis már a továbblépés más lehetőségeit kereste. Eddigi tevékenysége felkeltette a katonai hírszerzés, az ID32 és a Külügyminisztérium figyelmét, akik Hinksszel léptek kapcsolatba. Érdeklődésükről HINKS (1917b) tájékoztatta Wallist, aki némiképpen csalódott volt, hogy az 1 : 1000 000-s térkép projektjéből nem tudta tudományos karrierjét elindítani, ezért így válaszolt Hinksnek: „*Természetesen örülök annak, hogy a Magyarországgal kapcsolatos munkám hasznosnak bizonyult, és azon gondolkodom, hogy erre a sikerre építve nem tudna-e nekem ajánlást adni a Katonai Hírszerzési Osztályhoz vagy valakihez, aki a Hadügyminisztériumban megfelelő helyen dolgozik. Így talán a képességeimet és a munkabírásomat a jelenleginél jobban ki lehetne használni*” (WALLIS, B. C. 1917a). HINKS jelezte, hogy szót emel Wallis érdekében, „*remélve, hogy nyílik arra lehetőség, hogy Önt javasoljam*” (1917c). Ebből azonban nem valósult meg semmi. Így Wallis tovább folytatta a Magyarországgal kapcsolatos munkáját: 1917. február közepén arról tájékoztatta Hinkst, hogy memorandumot készített a délvidéki szlávokról és a Magyarországról készült háború előtti német nemzetiségi térképeket tanulmányozta (WALLIS, B. C. 1917b, 1917c).

1917 februárjának végén viszont találkoztak Wallisszal a Hadügyminisztérium képviselői, akik Hinkstől már korábban megkapták Wallis nemzetiségi térképeit. Április 4-én pedig WALLIS azt írta Hinksnek, hogy „*mostantól már nem tudok az 1 : 1000 000-s térkép munkálataim dolgozni*”, mert az Admirálisnál, az ID32-ben kapott állást rendes fizetéssel (1917d). Valószínűleg eddigre már befejezte a Magyarországgal kapcsolatos munkáját. Butler százados a Hadügyminisztériumból áprilisi levelében köszönte meg Hinksnek, hogy átküldte „*Ausztria–Magyarország komplett népességi és etnikai földrajzi térképeit [...] és a Magyarország mezőgazdasági erőforrásairól szóló tanulmányt*.” A levélváltásban a jövőről is szó esett: „*Mr. Wallis úgy tervezi, hogy Lengyelország térképeivel folytatja*” (BUTLER, C. 1917). Az ezt követő hat hónapban Hinks és Wallis leveleinek nem maradt nyoma az RGS levéltárában. Ez idő alatt Wallis már Dickson irányításával az ID32 kötelékében dolgozott, és a haditengerészeti hírszerzés titoktartási kötelezettsége vonatkozott rá, így munkájáról nem is oszthatott meg részleteket a társaság titkárával. A csendet csak 1917 novemberének közepén törte meg WALLIS, érdemi

információt azonban nem közölt Hinksszel: „*Sajnos nem vagyok abban a helyzetben, hogy a jelenlegi feladataimról írjak*” (1917e). HINKS ekkor Dicksonnak írt, és levelében Wallisról, illetve a munkájáról érdeklődött: „*Mr. Wallis Ausztria–Magyarország népességének statisztikai vizsgálatára épülő, nálunk készített térképe nagy sikert aratott: a Külügyminisztériumban és a Hadügyminisztériumban egyaránt nagyra értékelték. [...] Semmit nem tudok arról, milyen munkát végez Wallis önöknél, de valószínűnek tartom, hogy a nemzetiségi statisztika most sem áll távol tőle, hiszen ebben a legjobb*” (1917d). Válaszában ezt DICKSON is megerősítette: „*Wallis itteni munkája során Lengyelország térképeivel foglalkozik, ugyanazzal a módszertannal, amivel Ausztria–Magyarország térképeit készítette*” (1917). 1919-re a lengyel atlasz is elkészült, és a Külügyminisztérium levéltári anyagai között megtalálható (TNA 1919).

Bár a különböző brit hírszerzési szervek ugyanazért a céltért küzdöttek, de köztük és vezetőik között folyamatosan erősödött a feszültség 1917-ben. A Hall admirális felügyelete alatt álló haditengerészeti hírszerzésnek (az NID-nek) a Prothero vezette Történelmi Szekcióját 1918 februárjában áthelyezték a Külügyminisztériumba, és ott egy új Politikai Hírszerzési Osztályt alakítottak ki. A Külügyminisztérium könyvtárának vezetője, Alwyn Parker együtt a minisztérium belső ügyeinek befolyásos szervezője is volt. Parker Wallis munkáját már ismerte a Hinkstől kapott információkból, Dickson viszont ki nem állhatta, mivel „*fellegekben járó, szószátyár professzornak*” tartotta, aki „*képtelen arra, hogy a fontos dolgokra koncentráljon*” (GOLDSTEIN, E. 1986, p. 86). Emiatt a Külügyminisztériumban lényegében tudomást sem vettek Dicksonról. A fennmaradt levelezésből az derül ki, hogy miközben Dickson és a Külügyminisztérium közti kapcsolat 1917-ben egyre gyengült, addig Prothero (azaz az NID Történelmi Szekciója) és Hinks (azaz az RGS) között egyre inkább erősödött. Ebben Wallis értékes munkája is nagy szerepet játszott.

1917. november 21-én HINKS néhány térképet küldött Protheronak: „*ezek a térképek Ausztria–Magyarország népességének megoszlásáról a Mr. Wallis által kidolgozott módszerek alapján készültek*”. Hinks azt hangsúlyozta, hogy a térképek készítésének célja az volt: „*hogy a lehető legnagyobb hasznára legyenek mindenkinek, és mi a Hertford House [azaz az NID] használatára bocsájtnak ezeket, ha cserében megkapjuk azoknak az újabb nemzetiségi vizsgálatoknak az eredményeit, amelyeket a Mr. Wallis a Hertford House-ban végez*” (1917e). Prothero pozitívan válaszolt az ajánlatra, és leveléből az is kiderül, hogy a térképekre az általa felügyelt „*Peace Books*” sorozathoz volt szükség (PROTHERO, G. 1917). Ez az utalás is bizonyítja, hogy Wallis térképeit egy olyan a könyvsorozathoz szánták, amelyet a brit politikusok és geográfus tanácsadók a háború végén, a béke-előkészítő munka során terveztek használni.

1918-ban WALLIS már elsősorban lengyelországi anyagokkal dolgozott. Ezzel egyidőben, 1917 decembere és 1918 novembere között egy cikksorozatot is publikált Magyarország népességéről és nemzetiségeiről a Geographical Review-ban, az American Geographical Society folyóiratában (1917f, 1918a, 1918b, 1918c, 1918d, 1918e). Ezek a tanulmányok tulajdonképpen a Hinksnek készített anyagok bővített, szerkesztett változatai voltak. Nem teljesen világos, miért választotta Wallis az amerikai társaság fórumát a brit folyóirat helyett az ID32-be való távozása előtt készült eredményeinek publikálására. Lehetséges, hogy Hinks, az RGS folyóiratának szerkesztőjeként nem közölhette ezeket a Geographical Journalban, mivel ezt a GSGS titoktartási kötelezettsége nem engedte. (Ennek ellene mond, hogy Wallis 1915-ös kutatásai 1916-ban még megjelentek az RGS folyóiratában.) Az is lehet, hogy Hinks neheztelt Wallisra az ID32-höz való távozása miatt, de az is elképzelhető, hogy Wallis egyszerűen csak az amerikai földrajzos közönségnél is le akarta tenni a névjegyet. Erről a vonatkozó források hiányában csak találgathatunk.

Wallis jó amerikai kapcsolataira viszont vannak bizonyítékok. Az amerikai béke-előkészítő szervezet, az Inquiry földrajzos stábjának vezetője Isaiah Bowman volt, aki 1918 tavaszán Európába küldte az őrnagyi rangban szolgáló munkatársát, Douglas Johnstont („civilben” a Columbia Egyetem geográfusát), hogy a francia és a brit békeelőkészítő testületeknél tájékozódjon (GLANT T. 2020a, p. 31). Johnson Londonban találkozott Wallisszal, és a Bowmannel írt levelében utal arra, hogy Wallis publikációs tevékenységét korlátozták, de arra ő sem ad választ, miért az amerikai folyóiratnál jelentek meg ezek az anyagok (igaz, ott is csak csonkított formában). „*A Hertford House-ban találkoztam B. C. Wallisszal, és hosszasan kielemeztük az általa készített térképet Ausztria–Magyarország lakosságának etnikai megoszlásáról. Ahogy Ön is tudja, kiváló munkát végzett. Nem engedélyezték számára, hogy a [Geographical] Review-ban megjelenő cikkeiben minden adatot bemutasson, de korábban már küldtem Önnek egy általa készített, kéziratos etnikai térképet a Kettős Monarchiában élő különböző népfajokról. Ez a térkép minden bizonnyal a legpontosabb elemzés az egyes fajok földrajzi elhelyezkedéséről*” (JOHNSON, D. 2020, p. 203). Ezek alapján biztosan állítható, hogy Wallis kéziratos térképei már a tengerentúlra is eljutottak, szöveges elemzései pedig nyomtatásban is megjelentek. Ezek a szövegek teszik ki az 1919-es *Peoples of Austria-Hungary* kézikönyv anyagának zömét: pl. a magyarországi németekről szóló Geographical Review-cikke a kézikönyv III. fejezetében köszön vissza, a délvidéki szlávokról szóló tanulmánya pedig a X. fejezet gerince. A folyóiratcikkek népességszisztematikai táblázatai is bekerültek a kézikönyvbe.

Wallis térképeire és statisztikáira a háború végeztével lett nagy szükség. Amikor november 11-én a nyugati fronton elhallgattak a fegyverek, a békekötés és az új határok kialakításának előkészületei kezdődtek meg. ALAN OGILVIE november 21-én már kapcsolatba lépett William Roxburgh-val (Külügyminisztérium, Politikai Hírszerzési Osztály), és levelében így fogalmazott: „*A jelenlegi munkánkhoz nagyon fontos, sőt életbevágó, hogy az elérhető legjobb etnikai térképeket használni tudjuk. Úgy tudom, hogy a Hertford House kitűnő, részletgazdag etnikai térképeket készített Ausztria–Magyarországról és a Balkánról az Admirális számára*” (1918b). A sürgetés ellenére Ogilvie-hez nem érkeztek meg rögtön azok a térképek, amelyeket Wallis a GSGS-nél Hinks irányításával készített. Ezek a térképek már az ID32 kezében voltak, ahol Dickson volt az illetékes. Néhány nap múlva viszont már Dickson is megkapta az utasítást, hogy tegye elérhetővé az ID32 kezelésében lévő munkákat, mindenekelőtt „*a Balkánt, Ausztria–Magyarországot vagy Lengyelországot ábrázoló etnográfiai térképeket, statisztikákat*”, azaz éppen azoknak a régióknak az anyagait, amelyeket Wallis 1915 óta feldolgozott. Az utasítás siettetően fogalmazott: „*Meglehetősen nyomás alatt készítjük elő az anyagokat*” (ROXBURGH, W. 1918). 1919. február 12-én Dickson már arról tájékoztatta a Külügyminisztérium tisztviselőjét, Roxburgh-t, hogy mellékelve küldi neki „*a Magyarország népsűrűségét és etnikai viszonyait ábrázoló térképek első példányait. [...] Bizom benne, hogy az Ausztriáról készített hasonló atlasz is hamarosan meg fog érkezni*” (DICKSON, H. N. 1919). Bár a *Peoples of Austria-Hungary I.* kézikönyv és atlasz hivatalosan csak 1919 áprilisában jelent meg, de ezekből a forrásokból kiindulva valószínű, hogy 1919 tavaszán a brit diplomaták és a brit geográfus szakértők Párizsban támaszkodtak B. C. Wallis négy éven keresztül végzett munkájára és az elkészült térképeire.

Összefoglalás

Kutatásunk során megállapítottuk, hogy a Magyarország népességét és nemzeti-ségi viszonyait bemutató *Peoples of Austria-Hungary I.* atlasz és kézikönyv többéves

munka eredményeként született meg 1919 tavaszán. A londoni földrajztanár, B. C. Wallis a Royal Geographical Society fizetés nélküli „önkénteseként” kapcsolódott be 1914-ben az 1:1000 000-s méretarányú világtérkép munkálataiba. A tudományos vállalkozásként induló és csak lassan előre haladó projekt Nagy-Britanniában a háború idején értékelődött fel, és a statisztika földrajzi felhasználásáról, oktatásmódszertani kérdésekről publikáló Wallis vélhetően tudományos karrierjének előmozdítása érdekében csatlakozott a projekthez. Korábbi tanulmányaiban nincs nyoma annak, hogy magyar kérdések foglalkoztatták volna, véletlenszerűnek tűnik, hogy Magyarország térképezése került kutatása fókuszába. Wallis ugyanis először az 1:1000 000-s térkép budapesti szelvényét statisztikai és kartográfiai módszertani újításainak kipróbálására használta, az a kérdés érdekelte, hogyan lehet egy ilyen soknyelvű és változatos népsűrűségű terület nemzeti-ségi viszonyait ábrázolni. Ezt követően többéves munkája során vált Magyarország- és Közép-Európa-szakértővé. Ismereteit a statisztikai kiadványokra (mindenekelőtt a magyar népszámlálásokra), térképekre és az angol nyelven megjelent irodalomra alapozta, nincs arra utaló adat, hogy a háború előtt járt volna Magyarországon vagy az Osztrák–Magyar Monarchiában. A Magyarországról alkotott negatív véleményét minden bizonnyal a magyarokkal szemben ellenséges Robert Seton-Watson befolyásolta, akire munkáiban is hivatkozik (pl. WALLIS, B. C. 1916a).

A tudományos munkának induló projekt a háború alatt felfutó, széttagolt és egymással is rivalizáló brit hírszerzési csoportok földrajzi osztályainak felügyeletébe ment át. Wallis sikertelenül próbálkozott azzal, hogy középiskolai tanári állását egyetemi oktatói katedrára cserélje, ezért máshol kereste a szakmai továbblépés útjait. Amikor 1917 tavaszán az Admirális Haditengerészeti Hírszerzési Csoportjának Földrajzi Szekciójában (ID32) ajánlottak neki fizetett állást, elfogadta a lehetőséget. Ennek a szervezetnek a keretében fejezte be Magyarországgal kapcsolatos munkáját Wallis, és itt jelent meg kizárólag szolgálati felhasználásra a *Peoples of Austria-Hungary I.* atlasz és kézikönyv 1919 áprilisában (NID 1919a, 1919b).

Kétféles tanulmányunk a Párizs környéki békeszerződések és trianoni békeszerződés földrajzi háttéranyagainak azonosítása mellett fontos adalékokkal szolgál más, nagyobb témákhoz is. A magyar atlasz és kézikönyv történetének feltárása rávilágított arra, hogy a brit I. világháborús földrajzi kézikönyvek további kutatásában nagy potenciál van. Összesen 21 ilyen kötet készült, és a földrajztudomány története eddig keveset foglalkozott ezzel a különleges, „alkalmazott földrajzi” műfajjal, pedig ezeknek keletkezéstörténete bepillantást enged a geográfusok, illetve a katonai és politikai hírszerzési szolgálatok között a háborús időkben megerősödő kapcsolatokba.

Ugyanígy fontos lenne azt is felderíteni, milyen volt a recepciója ezeknek az anyagoknak, ténylegesen használták-e ezeket a döntéshozók. A mi esetünkben: mennyire befolyásolta Wallis 1919-es kézikönyve és atlasza a párizsi tárgyalások során Magyarország új határait. Eugeniusz Romer Lengyelország-atlaszának hatását például kifejezetten nagyra becsüli MORGANE LABBÉ, akinek véleménye szerint az atlasz „*már a nemzetiségi térképeknél szokatlan módszerrel készült népességföldrajzi térképei miatt is elősegítette a lengyel ügy sikerét a párizsi békekonferencián*” (2018, p. 107). Szinte bizonyos, hogy ilyen hatása Wallis munkáinak nem volt. MACIEJ GÓRNY a kelet-közép-európai geográfusok párizsi szakértői munkáját egy másik aspektusból értékeli, ami Wallis esetében is megállhatja a helyét „*Valószínűleg nagyobb volt a békekonferencia hatása a geográfusokra, mint maguknak a földrajzosoknak a végső döntésekre gyakorolt hatása. Ebben a kérdésben persze csak valószínűségről beszélhetünk, és nehéz határozott válaszokat adni*” (2022, p. 20). Mi is csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a Párizsban dolgozó brit diplomaták és geográfus szakértők használták Wallis térképeit és elemzéseit.

Górny meglátását átfogalmazva feltehetjük azt a kérdést is, hogyan hatott Wallis szakmai pályájára a háború alatt és a békekonferencia idején végzett értékes munkája? Különös, de az 1910-es években folytatott élenk publikációs tevékenysége és innovatív kartográfiai módszerei sem bizonyultak elégnek ahhoz, hogy elindítsa tudományos karrierjét. A háború után tovább publikált, földrajzi munkákat és atlaszokat állított össze, újságíróként és szerkesztőként is dolgozott. Végül visszatért az iskolához: az 1920-as, 1930-as években különböző városok oktatási hivatalaiban vizsgáztatóként, oktatási módszertani anyagok fejlesztőjeként tevékenykedett (GYÓRI R. – WITHERS, C. m.a.).

Érdemes összevetni Wallis pályáját magyar kortársa, Fodor Ferenc pályájával. Fodor Wallishoz hasonlóan középiskolai tanárként dolgozott az egyetem befejezése után, de tudományos ambícióit karánsebesi földrajztanárként sem adta fel, ahogy Wallis, ő is publikált, tudományos vállalkozásokba kapcsolódott be, kereste a kapcsolatot a vezető geográfusokkal. Az összeomlás közepette nyílt meg előtte a továbblépés útja: 1919 kora őszen Budapestre menekülve került a Béke-előkészítő Irodához földrajzi referensként. Fodor értékes munkával hálálta meg Teleki bizalmát, a kartográfiai, statisztikai anyagok, földrajzi elemzések összeállítása során szakmai kvalitásait bizonyította. Wallisszal ellentétben Fodor már nem tért vissza az iskolához, Teleki gazdaságföldrajzi tanszékén adjunktusként, majd 1929-től egyetemi tanárként dolgozott (JOBBITT, S. – GYÓRI R. 2025). Biztosan nem tudjuk megmondani, miért sikerült az egyik földrajztanárnak megalapozni a tudományos karrierjét a béke-előkészítésben játszott szakértői szerepével, és miért nem sikerült a másinak ugyanez. Az bizonyos, hogy Magyarországon a sikertelen béketárgyalások ellenére a földrajztudomány felértékelődött a közvélemény szemében, és a tudományterület a két világháború között stratégiai fontossága miatt is fénykorát élte (HAJDÚ Z. 2010). A geográfusok előtt is új lehetőségek nyíltak meg. Nagy-Britanniában viszont a földrajz hozzájárulása a háborús erőfeszítésekhez nem váltott ki ilyen hatást, sőt inkább az volt a vélemény, hogy a földrajz elszalasztotta a lehetőséget pozíciójának a megerősítésre (HINKS, A. 1920; HEFFERNAN, M. 1996). A szakértői anyagok készítésében való közreműködés nem jelentett automatikus belépőt a tudományos életbe.

A háború után több brit geográfus is értékelte Európa új határait, köztük olyan földrajzosok is, akik részt vettek a szakértői munkákban. Az új magyar határok esetében a legtöbben óvatos bírálatot fogalmaztak meg (GYÓRI, R. – WITHERS, C. 2020a, 2020b), a legélesebben a háború alatt az ID32-ben dolgozó JOHN MCFARLANE írt: „*A legtöbb bírálat a békeszerződések területi határozatait a Magyar-medencével való bánásmód miatt érheti. A földrajzi alapelveket erőszakkal hágták át annak a régiónak a szétदारabolásával, ahol a magyarok többségben voltak, ráadásul arányuk a lakosságon belül növekvő volt*” (MCFARLANE, J. 1920, p. 227). Wallis is közölt egy rövid összefoglaló írást 1921-ben, amelyben az 1910-es magyar népszámlálás adataira támaszkodva mutatta be Magyarországot szétदारabolásának népességföldrajzi következményeit. Az utódállamokhoz került területeken végighaladva pontosan közölte az immár kisebbséggé vált magyar népesség számát és arányát, és rámutatott ezeknek a közösségeknél a nagyságára is, de megjegyezte, hogy a magyarok száma a határok átrendeződése miatt már több régióban, különösen a városokban csökkenhetett. Az új határokat egykori kollégájával, McFarlane-nel ellentétesen értékelte: a magyarokról mint a kisebbségi jogokat korábban nem tisztelő nemzetről írt, és a határmegvonást sem látta problematikusnak (WALLIS, B. C. 1921).

Wallisnak másfél évtizeddel később adódott még egyszer alkalma a világháborús munkájának felidézésére. 1934-ben a University College of London földrajzprofesszora, Charles Fawcett mutatta be új népességföldrajzi térképeit a társaságban, és a vitaülésen Wallis is jelen volt. Fawcett a szintvonalas ábrázolási technika népességföldrajzi alkalmazását Wallis egyik magyarországi térképével illusztrálta, és az előadást követő vitán

szót kapott Wallis is. Tartalmi kérdések ekkor nem kerültek elő, az eszmecsere módszertani megfontolások körül forgott. Ez alkalommal Wallis saját kartográfiai újításait és térképeit nem igazán vette védelmébe, és nem tekintette követendő példának. Így fogalmazott: „*Nem kell úgy tennünk, mintha ez más lett volna, mint aminek szánták: egy sebében elvégzett, speciális gyakorlati célt szolgáló vizsgálat*” (Cox, P. et al. 1935, p. 150).

Köszönetnyilvánítás

Győri Róbert kutatásait az NKFIH K 125001 projektje támogatta. A szerzők szeretnének köszönetet mondani a brit nemzeti levéltár (The National Archives, Kew) munkatársainak, Eugene Rae-nek és Joy Wheelernek, a Royal Geographical Society (with IBG) (London) levéltárosainak, Magyar Árpádnak, a HUN-REN CsFK Földrajztudományi Intézet könyvtárosának, a British Library, a National Library of Scotland munkatársainak, valamint Michael Heffernannek és Elizabeth Baigentnek a kutatásában nyújtott segítségükért.

GYŐRI RÓBERT

ELTE TTK FFI, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest
gyori.robert@ttk.elte.hu

CHARLES W. J. WITHERS

University of Edinburgh, School of Geosciences, Institute of Geography, Edinburgh
C.W.J.WITHERS@ed.ac.uk

FORRÁSOK

- BUTLER, C. 1917c: Butler százados (War Office) levele Arthur Hinksnek, 1917. április 16. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- DICKSON, H. N. 1917: Henry Newton Dickson levele Arthur Hinksnek, 1917. november 26. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- DICKSON, H. N. 1919: Henry Newton Dickson levele William Roxburgh-nak, 1919. február 22. – The National Archives, FO 371/4352, FO Political Intelligence Department (Peace Conference Series), f. 276.
- HINKS, A. 1914: Arthur Hinks levele B. C. Wallisnak, 1914. november 13. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- HINKS, A. 1915b: Arthur Hinks levele Robert Blairnek, 1915. február 23. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- HINKS, A. 1916: Arthur Hinks levele B. C. Wallisnak, 1916. szeptember 25. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917a: Arthur Hinks levele Alwyn Parkernek, 1917. február 23. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917b: Arthur Hinks levele B. C. Wallisnak, 1917. január 11. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917c: Arthur Hinks levele B. C. Wallisnak, 1917. január 30. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917d: Arthur Hinks levele Henry Newton Dicksonnak, 1917. november 24. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917e: Arthur Hinks levele George Protheronak, 1917. november 21. – RGS-IBG Archives, Admiralty (Intelligence Division), CB8/16.
- JOHNSON, D. 2020: Douglas W. Johnson levele Isaiah Bowmannek, 1918. május 9. – In. GLANT T. (szerk.): Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. (Források.) Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest. pp. 199–206.
- NID 1919a: The Peoples of Austria–Hungary. I. Hungary. Atlas, ID1210B. – H. M. Government (Naval Intelligence Department), London. LXXIII p.

- NID 1919b: The Peoples of Austria–Hungary. I. Hungary. Text to accompany the ‘Atlas of Austria–Hungary’, ID1210B. – H. M. Government (Naval Intelligence Department), London. 144 p.
- OGILVIE, A. 1918b: Alan G. Ogilvie levele William Roxburgh-nak, 1918. november 21. – The National Archives, FO 371/4352, Political Intelligence Department (Peace Conference Series), File 17, f. 253.
- PROTHERO, G. 1917: George Prothero levele Arthur Hinksnek, 1917. november 24. – RGS-IBG Archives, Admiralty (Intelligence Division), CB8/16.
- ROXBURGH, W. 1918: William Roxburgh levele Henry Newton Dicksonnak, 1918. november 27. – The National Archives, FO 371/4352, FO Political Intelligence Department (Peace Conference Series), f. 259v.
- TNA 1917a: Map of Hungary, showing percentage of various nationalities, by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. – The National Archives, FO Records of the Library, Research Department and Research and Library Department, FO 925/20006.
- TNA 1917b: Map of Hungary, showing density of population, by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. – The National Archives, FO Records of the Library, Research Department and Research and Library Department, FO 925/20008.
- TNA 1917c: Maps to illustrate the paper by B.C. Wallis on the distribution of nationalities in Hungary. 1:1,250,000. Royal Geographical Society. – The National Archives, FO Records of the Library, Research Department and Research and Library Department, FO 925/20009.
- TNA 1919: ‘Polish Atlas’, containing maps showing ethnography, languages, and religions of Poland and Galicia, prepared for the Peace Conference by the Naval Staff, ID, Admiralty. – The National Archives, FO Records of the Library, Research Department and Research and Library Department, FO 925/37106.
- WALLIS, B. C. 1914e: B. C. Wallis levele John Scott Keltie-nek, 1914. november 10. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- WALLIS, B. C. 1914f: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1914. november 15. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- WALLIS, B. C. 1915j: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1915. március 19. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- WALLIS, B. C. 1916b: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1916. szeptember 23. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1916c: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1916. április 2. – RGS-IBG Archives, Corr. 1911–1920, CB8/1.
- WALLIS, B. C. 1916d: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1916. október 23. – RGS-IBG Archives, Corr. 1911–1920, CB8/1.
- WALLIS, B. C. 1917a: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. január 12. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1917b: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. február 17. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1917c: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. február 21. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1917d: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. április 4. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1917e: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. november 16. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.

IRODALOM

- BAINES, A. – WALLIS, B. C. – MACKENZIE, N. F. – WRIGLEY, J. – UNSTEAD, J. F. – THOMPSON, Y. 1913: Statistical study of wheat cultivation and trade, 1881–1910: Discussion. – *Geographical Journal* 42. pp. 273–276. <https://doi.org/10.2307/1778759>
- CHISHOLM, G. 1915: Geography in schools: a review. – *Scottish Geographical Magazine* 31. pp. 406–411. <https://doi.org/10.1080/00369221508734188>
- COX, P. – WINTERBOTHAM, H. ST. J. L. – FLEURE, H. J. – TAYLOR, E. G. R. – WALLIS, B. C. – O'DELL, A. C. – HINKS, A. – AUROUSSEAU, M. – FAWCETT, G. B. – SMITH, G. H. – TAMMEKANN, A. 1935: Population maps: Discussion. – *Geographical Journal* 85. pp. 146–159. <https://doi.org/10.2307/1785991>
- EVANS, J. W. – LYDE, L. – ROXBY, P. – WALLIS, B. C. – ORFORD, E. J. – UNSTEAD, J. F. – BECKIT, H. O. 1916: A synthetic method of determining geographic regions: Discussion. – *Geographical Journal* 48. pp. 242–249. <https://doi.org/10.2307/1779872>
- FREEMAN, T. 1980: A history of modern British geography. – Longman, London. 258 p.
- GLANT T. 2020a: Az Inquiry, az amerikai béke-előkészületek és Magyarország sorsa, 1917–1918. – In: GLANT T. (szerk.): *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. (Források.)* Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest. pp. 9–48.

- GOLDSTEIN, E. 1986: Hertford House: The Naval Intelligence Geographical Section and Peace Conference Planning, 1917–1919. – *The Mariner's Mirror* 72. pp. 85–88.
- GÓRNY, M. 2022: 'Almost a statesman': East Central Europe's geography experts and the Paris Peace Conference. – *Journal of Historical Geography* 78. pp. 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2022.08.001>
- GYÓRI R. – WITHERS, C. 2020a: Trianon és a brit földrajz I. – *Földrajzi Közlemények* 144. pp. 202–220. <https://doi.org/10.32643/fk.144.2.5>
- GYÓRI R. – WITHERS, C. 2020b: Trianon és a brit földrajz II. – *Földrajzi Közlemények* 144. pp. 294–310. <https://doi.org/10.32643/fk.144.3.4>
- GYÓRI R. – WITHERS, C. m.a.: Bertram ('Bertie') Cotterell Wallis, 1878–1960. – *Geographers Biobibliographical Studies* 43.
- HAJDÚ Z. 2010: Trianon és a magyar földrajztudomány. – *Közép-Európai Közlemények* 11. pp. 20–33.
- HEFFERNAN, M. 1996: Geography, cartography and military intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 21. pp. 504–533. <https://doi.org/10.2307/622594>
- HEFFERNAN, M. 2002: The politics of the map in the early twentieth century. – *Cartography and Information Science* 29. pp. 207–226. <https://doi.org/10.1559/152304002782008512>
- HINKS, A. 1912: *Map Projections*. – Cambridge University Press, Cambridge. 126 p.
- HINKS, A. 1913: *Maps and Survey*. – Cambridge University Press, Cambridge. 206 p.
- HINKS, A. 1915a: The Map on the Scale 1/1,000,000, Compiled at the Royal Geographical Society under the Direction of the General Staff, 1914–1915. – *Geographical Journal* 46. pp. 24–50. <https://doi.org/10.2307/1779959>
- HINKS, A. 1920: Geography at the Congress of Paris, 1919. – *Geographical Journal* 55. pp. 309–312.
- HOWARTH, O. 1915: Review of The Teaching of Geography. – *Geographical Journal* 46. pp. 311–312.
- JOBBITT, S. – GYÓRI R. 2025: Ferenc Fodor, 1887–1962. – *Geographers Biobibliographical Studies* 41. pp. 99–133.
- LABBÉ, M. 2018: Eugene Romer's 1916 Atlas of Poland: creating a new nation state. – *Imago Mundi* 70. pp. 94–113. <https://doi.org/10.1080/03085694.2018.1382118>
- LYDE, L. 1915a: Some frontiers of to-morrow: An aspiration for Europe. – A. & C. Black, London. 120 p.
- LYDE, L. 1915b: Types of Political Frontiers in Europe. – *Geographical Journal* 45. pp. 126–139. <https://doi.org/10.2307/1780250>
- LYDE, L. 1916: River Frontiers in Europe. – *Scottish Geographical Magazine* 32. pp. 545–555. <https://doi.org/10.1080/00369221608734243>
- LYDE, L. – TROTTER, H. – FAIRGRIEVE, H. – NICHOLS, S. – MAUDSLAY, W. – WALLIS, B. 1916: Distribution of nationalities in Hungary: A discussion. – *The Geographical Journal* 47. pp. 187–188. <https://doi.org/10.2307/1779299>
- McFARLANE, J. 1915: Geography at the British Association. – *Geographical Journal* 46. pp. 374–380.
- McFARLANE, J. 1916: Geography at the British Association. – *Geographical Journal* 48. pp. 419–425.
- McFARLANE, J. 1920: The reconstruction of Europe. – *Scottish Geographical Magazine* 36. pp. 217–232. <https://doi.org/10.1080/00369222008734328>
- n. n. 1912: The Geographical Association Annual Report for 1911. – *Geographical Teacher* 6. pp. 240–244.
- n. n. 1914: The Geographical Association. – *Geographical Journal* 43. pp. 419–424. <https://doi.org/10.2307/1778377>
- PEARSON, A. – HEFFERNAN, M. 2009: The American Geographical Society's Map of Hispanic America: Million-Scale Mapping Between the Wars. – *Imago Mundi* 61. pp. 215–243. <https://doi.org/10.1080/03085690902923630>
- THROWER, N. 1996: *Maps and Civilisation: Cartography in Culture and Society*. – University of Chicago Press, Chicago. 326 p.
- WALLIS, B. C. 1909a: *Practical Exercises in Geography: A Two Years' Course of Geography for Secondary and Other Schools*. – Macmillan, London. 184 p.
- WALLIS, B. C. 1909b: Practical geography for examination purposes. – *Geographical Teacher* 5. pp. 50–52.
- WALLIS, B. C. 1910a: The practical teacher's point of view. – *Geographical Teacher* 5. pp. 200–204.
- WALLIS, B. C. 1911a: *A Geography of the World*. – Macmillan, London. 372 p.
- WALLIS, B. C. 1911b: The use of statistics in the teaching of geography. – *Geographical Teacher* 6. pp. 107–114.
- WALLIS, B. C. 1912a: Measurement in economic geography: its principles and practice. – *Geographical Journal* 39. pp. 22–26. <https://doi.org/10.2307/1778324>
- WALLIS, B. C. 1912b: The Padstow district: an exercise in the study of an area comprised by a single sheet of the Ordnance Survey. – *Geographical Teacher* 6. pp. 347–360.
- WALLIS, B. C. 1912c: The use of formulae in quantitative geography. – *Geographical Journal* 40. pp. 175–178. <https://doi.org/10.2307/1778464>
- WALLIS, B. C. 1914a: Nottinghamshire in the nineteenth century: the geographical factors in the growth of the population. – *Geographical Journal* 43. pp. 34–61. <https://doi.org/10.2307/1778813>
- WALLIS, B. C. 1914b: Some difficulties in the teaching of practical geography. – *Geographical Teacher* 7. pp. 307–316.

- WALLIS, B. C. 1914c: The rainfall regime of Australia. – *Scottish Geographical Magazine* 30. pp. 527–532. <https://doi.org/10.1080/00369221408734144>
- WALLIS, B. C. 1914d: The distribution of rainfall in the North-Eastern United States: its causes and results. – *Scottish Geographical Magazine* 30. pp. 582–595. <https://doi.org/10.1080/00369221408734155>
- WALLIS, B. C. 1915a: *The Teaching of Geography*. – Cambridge University Press, Cambridge. 221 p.
- WALLIS, B. C. 1915b: The climate of New Zealand. – *Geographical Teacher* 8. pp. 179–183.
- WALLIS, B. C. 1915c: The rainfall of the Northeastern United States. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 11–14. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<11:TROTNU>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<11:TROTNU>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915d: The distribution of the rainfall in the Eastern United States. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 14–24. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<14:TDOTRI>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<14:TDOTRI>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915e: The distribution of the rainfall in the Western United States. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 170–175. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<170:ITDOTR>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<170:ITDOTR>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915f: The rainfall regime of several states. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 176–178. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<176:ITRROT>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<176:ITRROT>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915g: Rainfall and agriculture in the United States. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 264–277. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<267:VRAAIT>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<267:VRAAIT>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915h: The rainfall of the cotton belt of the United States and its results. – *Scottish Geographical Magazine* 31. pp. 71–82. <https://doi.org/10.1080/00369221508734177>
- WALLIS, B. C. 1916a: Distribution of nationalities in Hungary. – *The Geographical Journal* 47. pp. 177–187. <https://doi.org/10.2307/1779298>
- WALLIS, B. C. 1917f: The peoples of Hungary: Their work on the land. – *Geographical Review* 4. pp. 465–481. <https://doi.org/10.2307/207396>
- WALLIS, B. C. 1918a: The peoples of Austria. – *Geographical Review* 6. pp. 52–65. <https://doi.org/10.2307/207449>
- WALLIS, B. C. 1918b: The Rumanians in Hungary. – *Geographical Review* 6. pp. 156–171. <https://doi.org/10.2307/207478>
- WALLIS, B. C. 1918c: The Slavs of northern Hungary. – *Geographical Review* 6. pp. 268–281. <https://doi.org/10.2307/207818>
- WALLIS, B. C. 1918d: The Slavs of southern Hungary. – *Geographical Review* 6. pp. 341–353. <https://doi.org/10.2307/207847>
- WALLIS, B. C. 1918e: Central Hungary: Magyars and Germans. – *Geographical Review* 6. pp. 421–435. <https://doi.org/10.2307/207700>

FÖLDRAJZ ÉS EMLÉKEZET KELET-KÖZÉP-EURÓPAI IDENTITÁSKONSTRUKCIÓK KONTEXTUSÁBAN

BARTA GÉZA

GEOGRAPHY AND MEMORY IN THE CONTEXT OF EAST-CENTRAL
EUROPEAN IDENTITY PRODUCTIONS

Abstract

This study examines the interconnections between collective memory, space, and identity in the context of Central and Eastern Europe, emphasizing human geography approaches. It outlines the theoretical foundations of social memory based on concepts by Halbwachs, Assmann, and Nora, while extending beyond these to explore memory's relationships with places and spaces. A fundamental argument is that the interdisciplinary nature of memory studies allows for the integration of geographical perspectives, which have been underrepresented, particularly in Hungarian academia. The historical traumas of Central and Eastern Europe – including wars, forced migrations, and regime changes – are crucial in shaping memoryscapes and traumascapes, which are closely tied to social conflicts and collective identities. Consequently, memory narratives in the post-socialist region are often contentious, competing, and subject to continuous reinterpretation. Through various examples, the study investigates the geographical dimensions of memory, focusing on memoryscapes, traumascapes, and the political and social roles of memory. It highlights how memory-oriented communal actions in Eastern Europe possess a dynamic, often competitive identity-forming force, contrasting with Western European commemorative models that are more linear and ritual-based. The research contributes to the interdisciplinary discourse by emphasizing the importance of geographical approaches in understanding the spatial aspects of memory and identity. This perspective enriches the field of memory studies and provides new insights into the complex relationships between collective memory, space, and identity in the context of Central and Eastern Europe.

Keywords: collective memory, memoryscape, traumascapes, postmemory, identity, East-Central Europe

Bevezetés

Habár kézenfekvőnek tűnik a kollektív emlékezet és a tér kapcsolatának elemzése, a társadalomföldrajzi kutatásokat sokáig elkerülték ezek a vizsgálatok, szemben például a történelemtudományokkal. Nem véletlen, hogy az emlékezet és a tér legeggyértelműbb összekapcsolását, a francia történész, PIERRE NORA (1996a) életművében találjuk. Az általa megalkotott terminológia – „lieux de memoire” –, az emlékezet és a tér (ebben esetben „a hely”) szoros kapcsolatára irányítja a figyelmet. (E tanulmány szomorú aktualitása, hogy PIERRE NORA 2025. június 2-án, 93 éves korában elhunyt.) Természetesen az emlékezetkutatás fontos részét képezi a pszichológiának vagy az agykutatásnak is, de a tudományos kutatásokban gyakran megjelenő diszciplináris és intézményi izoláltság eredményeként a fentebb említett tudományterületek korábban nem, vagy kevéssé kommunikáltak egymással. Ma már azonban nyilvánvaló, hogy a közösségi és társadalmi emlékezet kutatása nem tarthat kizárólag egy tudományterülethez.

Az egyre inkább interdiszciplináris környezetben kibontakozó és egyre népszerűbb téma komplexitása, továbbá a természet- és társadalomtudományokhoz való kapcsolódása szerencsés módon elkerülhetővé tette a paradigmák megcsontosodását. A neurobiológiától, a (szociál)pszichológián keresztül a történelmi emlékezet, vagy az általa generált kollektív

identitáskonstrukciók széles spektruma egy „középpont nélküli tudományterületet” (K. OLICK, J. – ROBBINS, J. 1999, p. 19.) hozott létre, amihez a legkülönbébb földrajzi helyszínekhez kapcsolódó emlékezet-orientált reprezentációs gyakorlatok, helyidentitások és helyekhez kötődő praxisok révén a társadalomföldrajz is csatlakozott. Az emlékezésnek továbbá közösségmegtartó és konstruáló szerepe van és Kelet-Közép-Európa trauma-terhelt közösségeiben ennek mintha kiemelt jelentősége lenne. A nemzeti vagy regionális tájhoz, illetve annak elvesztéséhez (vagy épp ellenkezőleg, megszerzéséhez), továbbá a háborúkhöz, háborús bűnökhez, a kitelepítésekhez, vagy a lakosságcserekhöz olyan egyéni és kollektív emlékek kötődnek, amelyeknek a 21. században is konstitutív ereje van. Az emlékezet terei és helyei pedig a szakralitás szimbolikus energiájával ruházzák fel a kitüntetett térrészeket.

A társadalmi emlékezet kutatásának összefoglaló bemutatásához JEFFREY K. OLICK és JOYCE ROBBINS (1999) kiváló tanulmánya, PASCAL BOYER és JAMES W. WERTSCH (1999), illetve SUSANNAH RADSTONE és BILL SCHWARZ (2010) által szerkesztett kötetek mellett magyar nyelven többek között ZOMBORY MÁTÉ (2011; 2014), KOVÁCS ÉVA (2012), K. HORVÁTH ZSOLT (2015) és GYÁNI GÁBOR (2000; 2016) írásai, továbbá a Korall (2010) folyóirat tematikus száma nyújthatnak támpontot azoknak, akik a történelemtudományi, szociológiai-antropológiai szemléletet helyezik előtérbe. A természettudományos és a társadalomföldrajzi megközelítések többnyire hiányoznak a fent említett – egyébként többnyire – interdiszciplináris összefoglalókból, e hiányosságot is pótolva, ebben a tanulmányban a földrajzi megközelítéseknek hangsúlyos szerepe lesz, de a téma társadalomtudományos interpretációit befolyásoló természettudományos eredményekről is szó esik. Mindazonáltal, az elméletek, illetve azok alkalmazási lehetőségei, a kelet-közép-európai sajátságok, továbbá a térség egy-egy memória- és traumatája, valamint az identitástermelés és a kollektív emlékezet kapcsolatainak elemzése alkotják az értekezés fő gerincét. A tanulmány fontos célja, hogy ráirányítsa a figyelmet a földrajz, illetve a tér szerepére az emlékezetkutatásokban, ugyanakkor a kelet-közép-európai sajátosságokat, valamint az elméletek szerepét és alkalmazhatóságát is az elemzés tárgyává teszi.

Történelem, közösség, emlékezet

A kollektív, a társadalmi vagy a történelmi emlékezet fogalmak nem tekinthetők egymás szinonimáinak, jelentésbeli különbségeik a téma vitáktól sem mentes tudománytörténeti gyökereihez vezetnek. A különféle jelzőkkel illetett „emlékezetek” mögött felbukkanó teóriák és problémák rendszerezése sem könnyű. Az elméletek egyik csoportját a *történelem és az emlékezet közti viszony* körül sűrűsödő kérdések jellemzik, ahol a historiográfiai szempontok és a foucault-i episztémék elkülönülő mnemotechnikái mellett a múltat folyamatosan befolyásolni akaró társadalmi szereplők kapnak nagyobb hangsúlyt. Mivel az episztémé a múlt elkülöníthető világértelmező korszakaiban (és a jelenben is) jellemző ismeretelméleti diszpozíció, ahol a tudástermelés és a tudástranszfer partikuláris keretrendszere határozza meg az adott kor gondolatvilágait, továbbá azt is, hogy az individuumok hogyan értelmezzék és kategorizálják saját világukat, evidens, hogy ebbe beletartozik az emlékezet is. Más szavakkal, mivelhogy az episztémé saját szabályrendszerrel és struktúrával rendelkezik, ami meghatározza, hogy mit tekinthetnek az emberek érvényes tudásnak, így az emlékezettel kapcsolatos „korszellem” olyan „episztémikus struktúrát” hoz létre, amely egy adott időben meghatározza a témával kapcsolatos diskurzusok „lehetőségének feltételeit”. (Ld. részletesebben FOUCAULT, M. 2002 [1966]; LAWLOR, L. – NALE, J. 2014.) Ezzel párhuzamosan a pszichológia és a szo-

ciálpszichológia eredményeire támaszkodnak az egyéni és a közösségi emlékezet-narratívákat elemző kutatások, míg az emlékezet terekhez és helyekhez való lehorgonyzása a társadalomföldrajz számára vált különösen fontossá. Mindezekhez érdekes adalékokat szolgáltatnak a legújabb neurobiológiai és molekuláris genetikai kutatások, amikről e tanulmány szintén említést tesz.

A szerteágazó kutatások és irányzatok, azt nem vitatják, hogy az emlékeket az egyén különféle *szűrőkön keresztül* rendszerezi, melyek lehetnek az adott közösség kulturális szűrői, de a hatalmi manipulációk, az érzelmekkel telített saját élmények és a szituáció is befolyásolhatja azokat. Az *emlékezet és a társadalom viszonyával* foglalkozó kutatások elméleti alapjait egy DURKHEIM-tanítvány, MAURICE HALBWACHS teremtette meg. Korszakalkotó munkáiban (1925: *Les cadres sociaux de la mémoire* /Az emlékezet társadalmi keretei/, 1950: *La mémoire collective* /Kollektív emlékezet/) létrehozta a „kollektív emlékezet” fogalmát és ennek következtében a közösen elfogadott illetve megosztott meggyőződések, értékek és szimbólumokat, azaz a durkheimi „kollektív reprezentációkat” összekapcsolta az egyénnel (LUKES, S. 1972). Ahogyan DURKHEIM fogalmazott: „A kollektív képzeteket hatalmas együttműködés hozza létre, amely nemcsak térben, hanem időben is kiterjed; ennek érdekében szellemek egész sora adja össze, cseréli ki, gyúrja egybe gondolatait és érzéseit; nemzedékek hosszú sora halmozza fel bennük tudását (DURKHEIM, E. 2003 [1912], p. 25).” HALBWACHS ugyanakkor „eltávolította” az individuum elméjéből az emlékeket, mert szerinte az emlékezés társadalmi folyamat, az egyén emlékeit a társadalmi keretek befolyásolják – mindezek mellett az emlékezés képességét és az észlelést az individuumhoz kötötte (HALBWACHS, M. 2000 [1950]). Az egyéni emlékek ilyen mértékű „társadalmasítása” a korabeli pszichológiai narratívákkal is szembe ment, de a későbbi kutatások is módosították az eredeti koncepciót. HALBWACHS kategóriákban gondolkodott és elkülönítette az *önéletrajzi*, a *kollektív* és a *történelmi* emlékezetet (OLICK, J. K. – ROBBINS, J. 1999). Kutatásai szerint utóbbihoz a történelmi leírások során jutunk hozzá, de kapcsolatba kerülhetünk vele a lokális, regionális és nemzeti, továbbá transznacionális kommemoratív rítusok alkalmazásával is. A kollektív emlékezettel való viszony viszont sokkal élőbb, elevenebb; a közösen megélt tapasztalatokkal kapcsolatos – míg az önéletrajzi emlékezet a saját élményekkel.

JAN ASSMANN német történész az emlékek és a hozzájuk fűződő szereplők; materiális és immateriális létezők, interakcióit elemezte. A mindennapi, megszokott cselekvésekhez kötődő *mimetikus*, illetve a tárgyakhoz fűződő *tárgyi* emlékezeten túl, elméletében a *kommunikatív* és a *kulturális emlékezet* kap nagy jelentőséget. Előbbi a mindennapi társadalmi kommunikáció során formálódik (egy-egy emlékkép felidézése, a vicc vagy a pletyka is ide tartozhat) és a halbwachsi kollektív emlékezettel rokonítható (ASSMANN, J. 2018 [1992]; ASSMANN J. – CZAPLICKA, J. 1995). A kulturális emlékezet eltávolodik a hétköznapiaktól és az emlékek segítségével kulturális minták, szokások és rítusok alakulnak ki. A saját emlékek is ebbe keretrendszerbe illeszkednek, vagy éppen szembe mennek vele, (s ez konfliktusokat generálhat), de mindenképpen viszonyulnak hozzá. A kulturális emlékezetben a múlt szimbólumokká formálódik, tárgyasul vagy narratív köntösben kapcsolódik a jelenhez. ASSMANN emlékezet-kategóriáinak határai nem áthatolhatatlanok: a mimetikus emlékezet ritualizálódhat, a tárgyi emlékezet szimbolizálódhat és így válhatnak kulturális emlékezetté. A kommunikációs emlékezet pedig ASSMANN szerint bizonyos idő elteltével (80-100 év alatt) kulturális emlékezetté alakul és ez az egymásba alakulás folyamatos (KOVÁCS É. 2012). HALBWACHS és ASSMANN nagyhatású munkáikkal felhívták a figyelmet arra, hogy az emlékek, az egyén és a társadalom között folyamatos az interakció, az így megújuló emlékezet-konstrukciónak pedig kultúra- és identitástermelő erejük van.

A kutatások másik iránya az *emlékezet történetiségével* foglalkozott, többek között azzal, hogy a különböző történelmi korszakokban, illetve a múlt episztéméiben hogyan viszonyultak a társadalmak az emlékekhez. PIERRE NORA monumentális vállalkozása, az 1664 oldalas, három kötetes *Les Lieux de mémoire* előtt FRANCES YATES vázolta fel a nagy történelmi korszakok emléktáradási gyakorlatait „The Art of Memory” címen 1966-ban. Igaz, NORA „csupán” a francia történelemhez kötődő emlékeket kutatta, nagyhatású, bevezető tanulmánya a történelem és az emlékezet közti összefüggéseket elemző dolgozatok számára megkerülhetetlenné vált. NORA szerint a 19. század végén jelentős változás figyelhető meg a társadalom és a múlt kapcsolatában (tegyük hozzá, ez leginkább Nyugat-Európára volt érvényes, a kontinens keleti felén és az ún. Globális Dél országaiban, ez a változás később és nem feltétlenül ugyanúgy valósult meg). Korábban a múlthoz kötődő viszony szerves és élő volt: az ősökkel való kapcsolat, a szakrális emlékezet és a lokális emlékek a társadalom mindennapjaiba épültek (NORA, P. 1996a [1984]). Az emberek az emlékezet közegében éltek, nora-i terminológia szerint: a milieu de mémoire-ban. Ez a megállapítás jól rezonál TÖNNIES premodern közösség fogalmával, ahol a hagyományokat nem kell „örizni”, egyszerűen, természetes módon élnék tovább (TÖNNIES, F. 2004 [1887]). Az emlékezetnek az ún. közösségekben közege, miliője van, nem kijelölt és elkülönített helye. Éppen ezért a milieu de mémoire-al élesen szemben áll az „emlékezet helye”, a lieu de mémoire. Mindez tovább harmonizál TÖNNIES ideáltipikusnak és koncepcionálisnak tekinthető, a közösséget és a társadalmat elválasztó distinkcióival. E szerint a *Gemeinschaft* sokkal bensőségesebb, és jelentős részben a személyes kapcsolatokra épül. A csoport tagjait a közös normák, értékek és érzelmi kötelékek szervezik közösséggé, amely elősegíti az összetartozás és a kollektív identitás érzésének kialakulását és megszilárdulását. A *Gesellschaft* viszont TÖNNIES szerint személytelenebb. Ebben a modern értelemben vett társadalomban az egyének inkább önérdékből lépnek kapcsolatba egymással, azaz a szociális érintkezés gyakran tranzakciós jellegű, és többnyire racionális megállapodásokon, nem pedig érzelmi kötődéseken alapul. NORA szerint tehát, a modern társadalmaknak szükségük van az emlékek (sokszor intézményesült) ápolására és ez a tudatos műtfeldolgozás gyakran kitüntetett térrészekhez, helyekhez köthető. A más nyelveken nehezebben körülírható és értelmezhető, saját terminológia magyarázatára NORA (1996b) is rákényszerült az angol kiadáshoz írt tanulmányában, mivel a „lieu” (hely) franciául átvitt értelemben is használható, és olyan konnotációi vannak, amit nehéz lefordítani. Ennek következtében a szakirodalom is leggyakrabban eredeti nyelven idézi a kifejezést. NORA szerint az emlékezet a modern társadalmakban a politikai-társadalmi élet kitüntetett helyét foglalja el és azért kell olyan sokat beszélni róla, mert „kevés maradt belőle”, ellentétben a premodern társadalmakkal, vagy ha tetszik, a tönniesi közösségekkel, ahol a múlttal való együttélés folyamatos (OLICK, J. K. – ROBBINS, J. 1999). A lieu de mémoire a modern társadalmak létrejöttének következménye, mert az emlékezés valódi közege, a milieu de mémoire, megszűnt. A koncepciót NORA is tágan értelmezi: a lieu de mémoire lehet térrész vagy hely (táj, város, épület, szobor), történelmi személy (pl. JEANNE d'ARC), tárgy (pl. nemzeti lobogó) vagy egy műalkotás (pl. vers, festmény), minden olyan entitás, ami szimbolikus elemmé válik és erősíti a közösség emlékezet-örökségét (KRITZMAN, D. 1996; NORA, P. 1996b).

Sokan elemezték, többen tovább gondolták a NORA-féle emlékezet-koncepciót. RICOEUR (1965; 2004 [2000]) szerint NORA jelentősége abban áll, hogy ráirányította a figyelmet a múlt és a jelen közti szakadásokra a modern a társadalmakban, amivel szemben áll a hagyományos közösségek integrált, „valódi emlékezete”. Az átalakulás fontos jelzője a nemzetállamok (NORA esetében a III. köztársaság) alatt megerősödő történelemtudomány identitásformáló hatóképessége, mely a nemzeti emlékezet kialakulását eredményezte.

E folyamat részeként válik az emlékezet a történelem részévé, a történelemtudomány pedig a nemzeti narratívák fontos szereplőjévé, mivel az őstörténeti, nyelvtörténeti stb. megközelítések között szelektál, állást foglal, ugyanakkor bizonyos narratívák a populáris mítoszok részévé válhatnak, amelyek nem feltétlenül egyeznek a tudományos mező mainstream álláspontjával (K. HORVÁTH, Zs. 2015). Jól szemlélteti ezt a magyarok eredete, őstörténete és a nyelvrokonság körül kialakuló, politikai ideológiáktól sem mentes versengő nézetek turbulenciája, amelyek a kutatási eredmények gyakran sajátos interpretálásán vagy negligálásán keresztül a nemzeti identitás konstruálásában is részt vesznek (KLIMA, L. 2022; MARÓTI, Z. 2022). A lieu de mémoire-ok a történelempolitika számára is felértékelődnek, mert morális igazodást kínálnak a múlt eseményeinek értelmezéséhez és igazolják a jelen politikai céljait (KOVÁCS, É. 2012).

A (hely)emlékezet, a nemzetépítés, valamint a társadalmi habitus kapcsolatai

A NORA-féle konstruktivista múltfelfogás szoros kapcsolatot mutat HOBBSBAWM ÉS RANGER (1983) „kitalált hagyományok” (invented tradition) elméletével, mely szerint a 19. századi *nemzetépítés* az új vagy újraértelmezett tradíciók tömeges termelését eredményezte Európában, továbbá ANDERSON (2006 [1983]) nemzetet leíró „elképzelt közösségeivel” (imagined community). A múlt konstruálásával ugyanis új, kitalált tradíciók jönnek létre, az elképzelt közösségek nemzeti narratívái pedig a lieu de mémoire-ok segítségével szimbolikus struktúrákat építenek, de a közösség praxisainak is helyet biztosítanak. Ugyanakkor a *nemzeti* „emlékezet helyei” narratíva termelésükkel, szimbolikus erejükkel segítenek összetartani, újratерemteni és újraértelmezni az „elképzelt közösséget”. Az emlékezet meghódíthatja a képzelet birodalmát is, az előre megtanult, megkonstruált tájak, városrészek vagy zárandokhelyek az odalátogatás alkalmával is olyan arcukat mutatják, amiket megelőzően elképzelték róluk. SAID (2000 [1978]) „képzeleti földrajza” (imaginative geography) is hasonlóképp ruhazza fel a Keletet tulajdonságokkal és az idealizált nemzeti vagy regionális tájképek is így alakultak, alakulnak. Mindezekkel kitűnően harmonizál, ennél fogva példával szolgál, PATAKFALVY-CZIRJÁK ÁGNES (2021) székely zászlóról írt monográfiája. Ebben a zászló, továbbá az ahhoz kötődő politikai és hétköznapi rítusok helyei lieu de mémoire-ként működve a közösség összetartozását és identitását konstruálják, mi több, a lobogó a székely autonómiáért folytatott harc szimbólumává válik. Kitalált és újrakonstruált hagyományok kötődnek hozzá, és a székelység „elképzelt közösségével” való azonosulást is elősegíti az egyén számára, miközben megerősíti Székelyföld képzeleti földrajzát, amit egyébiránt túlnyomórésztben az anyaországi tekintet generál. Hasonló, mégis különböző példákat találhatunk Kelet-Közép-Európa egyéb régióiban, melyek közül néhányat e tanulmány is említeni fog.

Az emlékezetkutatások nem csak a történetészek, hanem az antropológusok érdeklődését is felkeltették. A társadalmi emlékezet átöröklődésével, valamint a tér és az emlékek összefonódásával kapcsolatos kutatások egy brit szociálintropológushoz, PAUL CONNERTONHOZ (1989; 2009) kötődnek. Gyakran idézett művében a „Hogyan emlékeznek a társadalmak”-ban (How Societies Remember) a kollektív emlékezet fennmaradását, öröklődését, utókorra gyakorolt hatását vizsgálja. Bevezeti a *habituális emlékezet* fogalmát, amely ellentétben a CONNERTON előtt már sokat tanulmányozott *tudatos* múlt-konstrukciókkal, sokkal inkább a „megtestesült”, inkorporálódott, ismétlődő (gyakran öntudatlan és reflektálatlan) cselekvéseken alapul. Ezek az átörökített testi gyakorlatok (gesztusok, testtartások, öltözködés), viselkedési komplexek, szokásszerű megnyilvánulások visszatükrözik és

mege erősítik a társadalmi hierarchiákat, normákat és struktúrákat. GYÁNI GÁBOR (2007), alkalmazva CONNERTON elméletét, a magyar társadalomban jelen lévő Kádár-kori kollektív emlékezetet is a habituális emlékezeten keresztül ragadja meg, amennyiben az ún. „szocializmusban” kialakult magatartási minták, a hatalomhoz, a magán- és közösségi tulajdonhoz való diszpozíciókban élnek tovább a rendszerváltás utáni Magyarországon, még a 21. században is.

Társadalomföldrajzi perspektívából még inkább kiemelkedő CONNERTON (2009) *helyemlékezete* (place memory), illetve annak hangsúlyozása, hogy az emlékezet konkrét földrajzi helyszínekhez kötődik. Egészen az ókortól eredezteti azt az elképzelést, hogy az „emlékezés művészete” (art of memory) a klasszikus korban a térben és időben stabilnak tekinthető helyekhez kapcsolódott. Megkülönböztet egyéni (személyes és érzelmi kötődésű), illetve kollektív (kulturális és történelmi jelentőségű) helyemlékezeteket, amelyek az ókortól kezdve a modern nemzetállamok létrejöttéig stabilitást adtak a közösségeknek. Mindezek későbbi szétzilálódását a modernitás számlájára írja, ahol a mobilitás, az urbanizáció, az élet átmeneti jellege a helyekhez kötődő emlékezet erodálódásához vezet. CONNERTON koncepciója a helyemlékezetről abban különbözik az asmanni kulturális emlékezettől, hogy az emlékeket konkrét fizikai helyszínekhez rögzíti, és hangsúlyozza a modernitás által generált társadalmi változások által támasztott kihívásokat, míg a kulturális emlékezet szélesebb körű, nem feltétlenül helyfüggő közösségi narratívákra alapoz. A connertoni helyemlékezet a lieu de mémoire-al is rokonítható, abban viszont jelentősen különböznek, hogy a norai megközelítés az emlékezetet nem horgonyozza kizárólag földrajzi helyekhez, a „helyet” metaforikusan is értelmezi.

Posztmodern (földrajzi) megközelítések és az emlékezet érzelem vezérelt, affektív vonatkozásai

A hely statikus és alig változó, éppen ezért biztonságos jellegét nem csak CONNERTON, hanem az akkori kortárs társadalomföldrajzosok is hangsúlyozták. EDWARD RELPH (1974), néhány évtizeddel CONNERTON előtt az autentikus helyek esszenciáját kutatta és a modernitás következtében kialakuló hely-erózióról, illetve helyvesztésről (placelessness) értekezett. A *posztmodern társadalomföldrajz* azonban kritikusan szemléli a dinamikától megfosztott helyértelmezéseket és a veszteség-narratíva alapú megközelítéseket. Ezekkel ellentétben a helyek fluiditásáról, progresszív helyérzékelésről, a lokális és globális összefonódásáról, hibrid helyekről beszél, valamint a kölcsönhatásokra fókuszál (MASSEY, D. 1994; 2005). Ezeknek a kölcsönhatásoknak természetesen része az emlékezet is, ahol a különböző léptékű emlékezet-narratívák (a lokálistól a globálisig), egymással hibridizálva alakítják ki a helyek egyediségét, identitását. A posztmodern megközelítések más szempontból is „beavatkoznak” az emlékezet kutatásokba, mivel a posztmodern társadalomban az „igaznak” és „valódinak” tekintett múlt elmesélésének monopóliumai megszűnnek, valamint a múlthoz való hozzáférés demokratizálódik, így a nemzeti narratíváknak alternatívákkal és ellenemlékezetekkel kell megküzdeniük. Ebben a küzdelemben felerősödik a múlt monopóliumaiért folytatott harc, ennél fogva a társadalomtudományok számára a kollektív emlékezetek és narratívák bemutatása mellett hasznosnak tűnik a múlt rekonstrukcióit végző gyakorlatok és aktorok kutatása is (ZOMBORY, M. 2011).

Az emlékekhez való viszonyt jelentősen befolyásolták a 20. század tragikus, érzelmmel telt történelmi eseményei. Az I. világháború lövészárkainak traumatikus élményeit magukkal hordozó túlélők reakcióit (sírás, zokogás, örvénylés) az akkori társadalom még értetlenül kezelte és jellemhibának tartotta, de a II. világháború és az azt követő lokális

háborúk *poszttraumáinak* tanulmányozása végül az egyén életét hosszú távon is befolyásoló *poszttraumás stressz szindrómát* hivatalosan is elfogadottá tették. A kutatások azt is kimutatták, hogy mindez generációkon keresztül él és a családi hagyomány vagy a közösségi emlékezet részévé válik (ORVOS-TÓTH, N. 2018). Tovább erősítik ezeket az eredményeket a legújabb molekuláris biológiai kutatások, melyek révén világossá vált, hogy a traumák sejtszintű molekuláris változásokat generálnak, amit az örökítő anyag megőriz, ennél fogva az utódok DNS-ében is megfigyelhető (SCHULTE, P. M. – HALL, J. G. 2018). Ennek a felismerésnek azért van különleges jelentősége, mert ezáltal egyértelművé vált, hogy a traumatikus élmények nem csak kulturális, hanem biológiai értelemben is öröklődnek, ennél fogva a hozzájuk kötődő emlékezet narratívák konstruálását nem csak a kultúra, hanem a viselkedés kialakításán keresztül a gének is befolyásolják. A gének mellett, a központi idegrendszer anatómiai-élettani vizsgálatai során arra is fény derült, hogy az agy biológiai folyamatai is támogatják *emlékezés*, valamint az *érzelmek és affekciók* összekapcsolódását. Az emléknymok tárolása és az érzelmi reakciók ugyanis bizonyos agyi struktúrákban, a hippokampusz és a mandulamag területén összekapcsolódnak (TRUPKA, Z. 2016). Összességében az emlékezet egy különösen erős, kulturális és biológiai értelemben is mélyen belénk íródott, viselkedésünket, emócióinkat, személyes és társas identitásunkat befolyásoló-irányító jelenséggé íráható le, nem véletlen tehát, hogy közösségi és politikai (újra)hasznosítása rendkívül sikeres és a társadalmi struktúrákba is mélyen beágyazódik.

A poszttraumákhoz hasonlóan az érzelmekkel és az emlékekkel kapcsolatos elemzések a 20. század tragikus háborúi után kaptak különös figyelmet. Ezek közé tartozik az a megfigyelés, hogy a feldolgozhatatlannak tűnő háborús borzalmak közömbösítési és izolációs reakciókat váltottak ki, amit GORER (1955) a *halál pornográfiájának* nevezett. E szerint a modern ember eltávolítja és izolálja a halált a mindennapi élet helyszíneitől és tabuként kezeli, hasonlóképp, ahogyan a szexualitáshoz viszonyultak a viktoriánus társadalomban. Ez az *elkülönítési gyakorlat* lieu de mémoire-okat eredményez, például háborús emlékművek és emlékhelyek formájában, utólagos értelmet adva a halálnak. Mindennek természetesen emlékezetpolitikai dimenziói is vannak. A különböző korszakok emlékei generációkat is elkülöníthetnek egymástól, a tapasztalatközösségek közösen átélt eseményeinek személyiségformáló erejük van, kialakítva a generációs identitást.

A térrészek vagy helyek által kiváltott pszichikai hatásokkal a *környezetpszichológia* foglalkozik; a helyérzésen, helykötődésen és különösen a helyidentitáson keresztül az aldiszciplína a társadalomtudományokhoz kapcsolódik. A kutatások rámutattak, hogy a személyes és csoportidentitás kialakulásában jelentős szerepe van a fizikai környezetnek is. A helyeket a különböző társadalmi vagy etnikus csoportok másként érzlelik és ez a folyamat növeli a csoport megkülönböztethetőségét, határképző ereje van, továbbá, ha a fizikai környezet sérül vagy hirtelen megváltozik, akkor a szintén sérült helyidentitást is újra kell építeni (DÜLL, A. 2015).

Földrajz és emlékezetkutatás

A társadalomföldrajz viszonylag későn, a 20. század végén kezdett bekapcsolódni az emlékezetkutatásokba. A tudományág számára az emlékezet terei által kiváltott élmény alapú, érzelmi valamint interpretációs reflexiók mellett a közösségek emlékezet-orientált téri konstrukciói kerültek középpontba. Többben arra hívták fel a figyelmet, hogy az emlékezettel összefüggésbe hozható kollektív tapasztalatoknak és közösségi identitásoknak nem csak a szociális, hanem a földrajzi kontextusait is szükséges elemezni. ATKINSON és

COSGROVE (1998) a térbeliség és a kollektív emlékezet közötti bonyolult kapcsolatokra fókuszálnak, és a mellett érvelnek, hogy az emlékezet térben konstruálódik, a tájak pedig *emlékezetszínházként* (memory theatre) működnek, ahol a múltat folyamatosan „újrajátszszák” és materiális formákban keresztül (újra)reprezentálják. Megerősítve mindezeket, HARVEY (2002) szerint, mivel az emlékezet a térben helyezkedik el, ezért a kulturális narratívákba ágyazott földrajzi koordinátákon keresztül érthető meg. Kiemeli, hogy az emlékezet földrajzi kontextusa döntő fontosságú annak megértéséhez, hogy a kollektív identitások hogyan alakulnak ki és maradnak fenn a térbeli praxisokon keresztül.

Az emlékezet földrajzi szempontú megközelítéseinek egyre erősödő jelentőségére a Social & Cultural Geography emlékezzettel foglalkozó, 2004-es tematikus száma (Volume 5, Issue 3) hívta fel a figyelmet. STEVEN HOELSCHER és DEREK H. ALDERMAN (2004) összefoglaló jellegűnek tekinthető, bevezető cikkükben az emlékezet és a helyek kapcsolatát elemzik. Hasonlóképp, az itt már korábban említett HALBWACHS és NORA nyomán a helykötődés és a helyidentitás témáira fókuszálnak, köztereken, emlékhelyeken és emlékműveken keresztül bemutatva a felidézett és újrakonstruált történelmi narratívákat, amelyek a kollektív identitás és a folytonosság érzetét erősítik a közösség tagjai-ban. Felhívják a figyelmet a hatalmi dinamikákra, többek között arra, hogy az uralkodó csoportok, megerősítve kontroll-szerepüket, hogyan manipulálják a kollektív, illetve a történelmi emlékezetet, míg a marginalizált csoportok az alternatív emlékezet-narratívák segítségével az elnyomással szembeni ellenállást reprezentálják. A szerzők az emlékezet elméleti kereteit a legkülönbözőbb földrajzi helyek és példák segítségével töltik meg konkrét tartalommal, egyik ezek közül a dél-afrikai Robben Island. A sziget jól példázza azt, hogy a helyek hogyan válhatnak az emlékezet szimbolikus csataterévé, ebben az esetben a történelmi-társadalmi változások tükörképeként az apartheid alatti elnyomástól az utána következő megbékélésig.

A Fokváros melletti Robben Island közel 400 éven keresztül volt az elkülönítés és az erőszak szimbóluma. Politikai foglyok, köztük NELSON MANDELA is raboskodtak itt. A dél-afrikai rendszerváltás után, az imázsváltás részeként üdülőhellyé akarták alakítani, de ez óriási társadalmi vitát váltott ki, minek következményeként 1999-ben az UNESCO világörökség része lett, bemutatva a börtönsziget koloniális és modernkori történetét. Ma fontos turistacélpont, amely ráirányítja a figyelmet a felejtés és a múlt kereskedelmi hasznosításának kérdéseire, továbbá a kollektív emlékezet kiszámíthatatlanságára. Központi szerepe volt a politikai identitás kialakításában, megőrzésében és megkérdőjelezésében, de arra is jó példával szolgál, hogy az emlékezet egyszerre egyedi és egyetemes, valamint arra, hogy az emlékezet és a hely között elválaszthatatlan a kapcsolat. Ez utóbbi különösen fontos a szerzők számára és NATHAN WACHTEL antropológust idézve hangsúlyozzák, hogy „az emlékek megőrzése a térben való rögzítésükön alapul” (WACHTEL, N. 1986, p. 212). HOELSCHER és ALDERMAN (2004) a tematikus szám további cikkeiből is hoznak példákat és ezek segítségével járják körül a turisztikai célpontok emlékezetben betöltött funkcióit (örökségturizmus) valamint a közösségi rituálék és fesztiválok szerepét (performatív emlékezet). Rámutatnak továbbá az aktivizmus és az alulról jövő kezdeményezések erejére, illetve a globalizáció és az emlékezet kapcsolataira. A mellett érvelnek, hogy a társadalom- és kulturális földrajz kulcsfontosságú szerepet játszik annak megértésében, hogy az emlékezet *különböző léptékekben* értelmezhető a lokálistól a globálisig.

A fentiekén túl OWAIN JONES és JOANNE GARDE-HANSEN (2012) az emlékezet *átfogóbb integrálása* mellett érvelnek, és az identitás, valamint a szociális praxis kialakításában betöltött szerepére irányítják a figyelmet, illetve arra, hogy a téri reprezentációkon túl, a performatív aktusok, az érzelmek és affektusok, vagy a materiális környezet hangsú-

lyozása a nem-reprezentatív (vagy másképp: „több, mint reprezentatív”) elmélethez kapcsolják az egyéni és közösségi emlékeket. DAVID STOREY (2012) a terület, az emlékezet és az identitás összefonódásait a területigénylés aktusain keresztül elemzi. Rámutat arra, hogy a területigénylés praxisa összefonódik a múltbeli események, kulturális gyakorlatok és a társadalmi kapcsolatok emlékezetével. Hangsúlyozza, hogy az emlékezet a *területi identitások* kialakulásánál is alapvető szerepet játszik, melyen keresztül a közösségek érzékelik határaikat és viszonyulnak környezetükhöz. STOREY szerint az emlékezet és a terület közötti kapcsolat különösen nyilvánvaló olyan kontextusokban, ahol a történelmi narratívák vitatottak.

Mivel ebből a szempontból Kelet-Közép-Európa minden országa érintett, nem kétséges, hogy a társadalmi konfliktusok térbeli lenyomatai, valamint az emlékezet segítségével kialakuló és újrakonstruálódó terek identitástermelő kapacitása szintén a földrajzi vizsgálatok tárgyát képezik (DROZDZEWSKI, D. et al. 2016). A múlt emlékei alapján megismert és elképzelt földrajzi helyek a következő generációk számára új értelmezési lehetőségeket kínálnak, létrehozva az *emlékezettájakat* (memoryscapes) (BUTLER, T. 2009). A memoryscape a táj (landscape) és az emlékezés kombinációjából létrejött, ma már elterjedt társadalomföldrajzi fogalom, egy többdimenziós, kulturálisan beágyazott tájképet jelöl, amely az emlékezet materiális, történelmi, közösségi és kulturális örökséget hordozza. A konfliktusos múlt téri örökségének újraértelmezésével az emlékezettáj a megbékélés színterét is jelentheti, többek között az egykori ellenfelek közös rítusai révén (DAWSON, G. 2016). Számtalan ilyen példát kínálnak a II. világháború utáni, a mai napig tartó, a múlt sebeit feldolgozó és felejtetni kívánó közösségi emlékezet-rítusok. A háborús vagy hatalmi agresszióhoz kötődő emlékek azonban gyakran traumatikusak, ahogy ezt a Robben Island-i példa is mutatta. A *traumatájak* (traumascapes) olyan megkülönböztetett részei a térnek, ahol az erőszak, a szenvedés és a veszteség a jelenben is érezhető, ahol a múlton nehéz túllépni, ezért emocionális válaszokra késztet. A traumatájak kulturális gyakorlatok hozzák létre (pl. gyász, felidézés, megemlékezés), melyeket individuális cselekvők vagy különböző társadalmi csoportok és szervezetek működtetnek (TUMARKIN, M. 2005).

Az emlékezet és a földrajz kapcsolatában erőteljesen nyomon követhetőek azok az elméleti hangsúlyeltolódások, illetve térelméleti diskurzusok, amelyek – különösen a *kulturális földrajz* – koncepcionális irányait befolyásolták. Míg a reprezentációs kultúrföldrajzban (representational cultural geography) a jelentéseknek, a szimbólumoknak, a helyek és tájak „szövegeként” való értelmezésének, továbbá az ezekhez kötődő diszkurzív terek megjelenítésének van kiemelt jelentősége, addig a nem-reprezentációs (vagy másképp, „több, mint reprezentációs”) kulturális földrajz a performativitás, az érzelmek, az affektusok, vagy a testi megtapasztalások jelentőségét hangsúlyozza (THRIFT, N. 2008; ESZENYI O. 2016; SIMPSON, P. 2021). A két szemléletmód egyáltalán nem összeegyeztethető, így újabban megjelentek azok a megközelítések is, amelyek a két irányzat egyesítésére törekednek. A perspektívák komplex alkalmazására jó lehetőséget kínál az emlékezet palimpszesztiként való értelmezése, különösen a városi terek esetében.

A *palimpszeszt koncepció* eredendően az irodalomhoz, az írott szövegekhez, az intertextualitáshoz kötődött. GÉRARD GENETTE (1997 [1982]) által vált elterjedt fogalom, aki a szövegek egymásra íródását, „törlését” és újírását vizsgálta *Palimpsests* című művében. Kifejezetten a városi emlékezeti terekre azonban ANDREAS HUYSEN (2003) alkalmazta a palimpszeszt-metaforát – Berlin példáján. Ahogyan fogalmaz, „[a] jelen terének markáns lenyomatai a képzeletben összeolvadnak a múlt maradványaival, a törlésekkel, a veszteségekkel és a heterotópiákkal. Berlin központja és az egyesítés utáni újjáépítése kiváló példa az efféle képzelet működésére” (HUYSEN, A. 2003, p. 7.). A palimpszeszt-szerű

olvasást azért tartja hasznosnak, mert „a történelmi, intertextuális, konstruktív és dekonstruktív irodalmi olvasási technikák beépülhetnek a városi terekről mint kollektív képzeletünket formáló élettérrel alkotott megértésünkbe” (HUYSEN, A. 2003, p. 7). HUYSEN műve nagy hatással volt a városföldrajzi és emlékezetpolitikai diskurzusokra, különösen a posztoszocialista és posztkoloniális városok esetében. Az előbbi magyar vonatkozású társadalomföldrajzi interpretációja BAROCH CSABA és BERKI MÁRTON (2018) Lvivről írt elemzése, ahol a város materiális és immateriális egymásra rakódó, felülíró, törlődő, illetve újraértelmezett emlék-rétegeit mutatják be az épített környezet, házfalak, graffitik és utcanevtáblák analízisével. A palimpszeszt-metafora a reprezentációs kultúrföldrajzban használt összetett jelentésszerkezeteket a többretegű, egymásra író, kivillanó és tovább élő emlékezet töredékek formájában ragadja meg, ugyanakkor a testi megtapasztaláson, az érzelmeken és az afektusokon keresztül a nem-reprezentációs elméletet is használja. Egyszóval, a városi tér emlékezetének palimpszesztként történő bemutatása nemcsak az értelmet, hanem a megélt tereket is képes ábrázolni.

Nem csak a fent bemutatott lvivi példa esetében játszott jelentős szerepet a toponímia, valamint a városi köztereken is megjelenő, gyakran vitatott, hegemon illetve szubaltern nemzeti-etnikai identitás, hanem ERŐSS ÁGNES (2017; 2024) munkáiban is. ERŐSS beregszászi és nagyváradai példák sokaságán keresztül mutatja be a kollektív emlékezet térbe íródását, a szimbolikus térfoglalásokat, illetve az emlékezet és a hatalom lokális és nemzeti struktúráit. E közép-kelet-európai többnemzetiségű városok komplex valóságában a kollektív emlékezet nem pusztán történeti tudásként jelenik meg, hanem térbeli gyakorlatként, amely egyben identitáspolitikai állásfoglalás, ennél fogva, a szimbolikus tér az emlékezet földrajzi hordozója, miközben a hatalmi viszonyokat is ábrázolja. Az *etnikai-nemzeti identitás* által orientált emlékezeti terek a Balkán városaiban is jól megfigyelhetők, mint ahogyan arra BOTTLIK ZSOLT (2017) is rámutatott Mostar megosztott városi tájképének elemzésekor. Az etnicitáshoz, valamint a nacionalizmushoz kötődő emlékezetföldrajzi megközelítések, ha nem is a témára fókuszálva, de a hazai etnikai földrajzi kutatásokban is megjelennek, mint pl. az ELTE etnikai földrajzi kutatásokkal kapcsolatos könyvsorozatában (BOTTLIK Zs. 2016; 2018; KÖSZEGI M. 2018.) Sajnos a vonatkozó magyar nyelvű földrajzos szakirodalom igen szűkös, ezért a fenti példák különösen értékes kivételeknek számítanak, ugyanakkor az emlékezet és a földrajz kelet-közép-európai kontextusait is megjelenítik.

Emlékezet- és traumatájak Kelet-Közép-Európában

Kelet-Közép-Európa háborúkban bővelkedő 20. századi történelme a jelen poszt-konfliktus-terein, emlékezet- és traumatáinak egymást is átfedő transznacionális hálózatát hozta létre. A posztoszocialista országokban ráadásul a kötelezően elfojtott emlékek, a „néma hagyomány” (GYÖRGY, P. 2000), a „trauma szégyene és a szégyen traumája” (HELLER Á. 2006), valamint a történelmi emlékezet rendszerváltás utáni újraértelmezési hullámai konfliktusoktól sem mentesek. Jól példázzák mindezt az 1956-os forradalom interpretációi, továbbá az ezzel kapcsolatos emlékek, események és helyszínek újrakonstrukciójára tett kísérletek. Az ún. „szocializmus” utáni politikai változások az oral history, az elbeszélte történelem és az emlékezettel kapcsolatos kutatások fellendülését eredményezték a kelet-közép-európai térségben. Egy-egy országban komoly pénzeket áldoztak arra, hogy az addig elhallgatott saját emlékeket és élettörténeteket összegyűjtsék. A balti államokban ez összetetlenebb volt a nemzeti emlékezet és identitás újrakonstrukciójával. Észtországban a Szovjetunió baltikumi szerepvállalásainak átértelmezése (pl. a „felsza-

badítást” inkább hódításként élték meg) komoly összetűzésekhez vezetett a helyi oroszok és észtek között, s mindez, az egyéb szimbolikus és valós összecsapások mellett, a tallinni szovjet háborús emlékmű körül, a „bronzkatona konfliktusban” kulminálódott (KÖRESAAR, E. – JÖESALU, K. 2016). A kelet-közép-európai kényszermigrációk hatalmas területeket tettek időlegesen lakatlanná, a kitelepítettek és a deportáltak által hátrahagyott épületek és térkonstrukciók, mint valami néma társadalom vette körbe a beköltözőket. Az eltávozottak emlékezte még akkor is jelen volt, ha a materiális nyomokat az aktuális hatalom igyekezett eltüntetni, lerombolni. Ezzel a hagyománnyal az új közösségeknek és az új hatalomnak is kezdeni kellett valamit. Az „elveszített múlt”, a nemzeti traumaként interpretált változások az emlékezeti narratívákban naturalista szóképeket generáltak. A „csonkolás” és az „amputáció” gyakori szereplői ennek a szótárnak, mint pl. a „megcsonkított” nemzet (a Trianon utáni Magyarországra utalva), vagy a város „amputált” emlékezte Kalinyingrád esetében.

Königsberg esete Kelet-Európában is egyedinek számít, abban az értelemben, hogy a háború után a megmaradt materiális emlékeket is viszonylag sikeresen eltüntették. Új, szocialista várost építve, a Königsberg-Kalinyingrád átmenetet is tagadva, megpróbálták nem létezőnek tekinteni a város porosz-német múltját, kiradírozva a múltbéli emlékeket. Mindez a Szovjetunió összeomlása után is csak kissé változott, ennél fogva kevés olyan írással találkozni, ami a város német identitását boncolgatná. Az egyik kivétel a Nagy-Britanniában élő orosz író, ZINOVIJ ZINIK (2005), aki „Apám lába” (Hora moego otca) című elbeszélésében apja II. világháborúban, Kalinyingrádban amputált lábát, illetve lábprotézisét használja meglehetősen naturalista és groteszk, ugyanakkor erőteljes és átélhető metaforaként a veszteség, az emlékezet és az identitás interpretálására. ZINIK az organikus egészből leválasztott emlékek háttorzongató jellegét hangsúlyozza apja testetlen lábának képében. A torzként, illetve torzóként ábrázolt emlékezetet a testi csonkok és a város sebhelyei reprezentálják, és mindezeket saját, szakadozott azonosságtudatával és a város identitásával is kapcsolatba hozza. A hiányzó láb visszatérő motívuma a veszteség, a befejezetlenség és az identitás töredezettségét szimbolizálja (BLACKER, U. 2015). ZINIK novellája tágabb értelemben a kelet-európai individuális és kollektív identitásválságot jeleníti meg, ahol az íróhoz, illetve az apjához hasonló szubjektumok a bürokratikus, rosszul működő, depresszív és groteszk társadalmi intézményekben elveszve az emberi méltóság és a hagyományok maradványaiba kapaszkodva próbálják egyéni és közösségi identitásukat újrakeretezni.

A kelet-közép-európai traumatájak további tanulmányozása újabb szorongató metaforákat teremtett. A Holokauszt következményeként kiüresedő városok és városrészek további sorsát, reprezentációit, az új beköltözők viszonyulásait, a túlélők és azok rokonainak traumafeldolgozásainak térbeli vonatkozásait HIRSCH és SPITZER (2009) „kísértek” (ghosts) képeiben jeleníti meg. A helyszín, a 19. század végére többségében zsidók és németek által lakott Csernyivci (Чернівці) traumatikus története tipikusan kelet-közép-európai. A szláv gyökerekkel rendelkező, 1775-től a Habsburg Birodalomhoz tartozó bukovinai város (Czernowitz) németesedő és asszimilálódó zsidó közössége, az I. világháború után a Román Királysághoz került (Cernăuți). A II. világháború és a Holokauszt következményeként azonban ezek a lokális életvilágok megszűntek, a város a Szovjetunió (Csernovci), végül pedig Ukrajna része lett. A zsidó és az osztrák-magyar hagyományok eltűntek, illetve egy-egy épület és emlékhely formájában maradtak csak fenn. A kísértet vagy szellem metafora (könyvük címe: *Ghosts of Home – The Afterlife of Czernowitz in Jewish Memory*) pedig azokat az emlékeket és identitásokat szimbolizálja, amelyek a történelmi események, különösen a Holokauszt okozta fizikai és kulturális törlés ellenére fennmaradtak. MARIANNE HIRSCH (2008) korábban is foglalkozott azzal a komplex

kapcsolattal, amit a traumatikus események utódgenerációi ápolnak azok emlékeivel, akik viszont átéltek azokat. Mindezt a *posztemlékezet* terminológia segítségével írta le, mely hangsúlyozza, hogy a múltbeli tapasztalatok továbbra is hatással vannak a jelenre, ennél fogva a történelem, az identitás és az emlékezet összetett hálóját hozzák létre. A „szellemek” a nosztalgia és az elveszett világ utáni vágyakozás érzését is felidézik, illusztrálva a jelentős átalakuláson átment helyekre való emlékezés érzelmi ellentmondásait (HIRSCH, M. – SPITZER, L. 2009; BECKER 2016).

A fentebb említett hasadt, töredezett, amputált, illetve szellemként megjelenő emlékezet-metaforákkal meglehetősen jól harmonizál ALISON LANDSBERG (2004) *prosztetikus emlékezet* koncepciója. LANDSBERG arra figyelte fel, hogy a tömegkultúra korában a nem szervesen illeszkedő, protézis-szerű emlékezeteket az emberek már nem személyesen élik át, hanem kulturális műalkotások, például filmek, a televízió és más médiumok segítségével. Az így konstruált emlék alkalmas arra, hogy egy távoli esemény is átélhető részévé váljon a lokális vagy nemzeti emlékezetnek. LANDSBERG például ilyennek látja az 1923-as Rosewood-i méészárlást, a feketék elleni erőszak egyik legborzasztóbb eseményét, ami a filmek, a könyvek és a tömegmédia segítségével a 21. századi amerikai társadalom emlékezetébe is beépül. Mindezekkel összhangban, CELIA LURY (1998) *prosztetikus kultúráról* beszél, mely szerint a kortárs identitások egyre inkább technológiai közvetítés révén alakulnak. Ennél fogva az emlékek a képekkel és a médiával való interakciók során jönnek létre, s így a tapasztalatok a technológia révén kiszélesednek, ugyanakkor a személyes élmények beszűkülnek. A nem közvetlen tapasztalások pedig protézisként illeszkednek az egyéni és a társadalmi emlékezet folytonosságokat és szakadásokat mutató komplex alakzatához. Habár LURY és LANDSBERG nem kelet-európai példákat hoznak koncepcióik igazolására, a prosztetikus emlékezet meglehetősen jól alkalmazható az itteni példákra is. A traumatikus történelmi események „gondoskodtak” arról, hogy a helyek és életvilágok eseményvonalában olyan szakadások következzenek be, amelyeket aztán már csak szimbolikus műtétek és protézisek segítségével lehet összefoltozni. Az elméleti újrarahasznosítás következtében felmerülhet a kérdés, hogy a kelet- illetve kelet-közép-európai emlékezet- és traumataják elemzéséhez más módszerek kellenek-e vagy pedig alkalmasak azok a koncepcionális képződmények, amelyek többnyire a nyugati tudományos mező termékei. Egyáltalán, létezik-e valamiféle kelet-(közép)-európai, posztszocialista sajátosság, ami leginkább erre a régióra jellemző?

BLACKER és ETKIND (2013) a régió emlékezetét a *posztszocialista, posztkatasztrofális* terminusokkal illetik, és érvelésük szerint bizonyos esetekre a *posztkolonialista* jelző is érvényes. Gondolatmenetük értelmében, a történelmi események, a mindenkori birodalmak hegemon törekvései, a háború, a Holokauszt, és a kommunista elnyomás utóhatásai többszörös „poszt-állapotot” eredményeznek, ami megkülönbözteti a régiót a Nyugattól. Míg Kelet-Európa kölcsönösen átfedő traumánarratívái hol keresztezik, hol felerősítik egymást, addig Nyugat-Európában kevésbé vitatott a II. világháború és az azt követő időszak emlékezete. Ellentétben a Nyugattal, ahol az emlékművek és az emlékhelyek játsszák a fő szerepet, a kelet-európai emlékezet sokkal dinamikusabban fejeződik ki a szövegekben, a regényekben, a filmekben, és mindez egy bizonytalanabb, képlékenyebb, folyamatosan vitatott emlékezeti tájképet eredményez. Mindezek mellett a traumatikus elhallgatások, az elfojtott emlékek szintén jellemzőek a keleti tájképre. Ugyanakkor, míg Nyugaton a traumát a passzív reprezentáció jellemzi, addig a kelet-európai társadalmak aktívan emlékeznek egymást keresztező veszteségeikre, újra és újra bemutatják azokat, egyfajta *áldozati versengésbe* hajszolva saját közösségeiket. BLACKER és ETKIND (2013) elkülönítik az „emlékezet helyszíneit” az „emlékezeti eseményektől”. Ez utóbbi az emlékezés (gyakran vitatott) performatív aktusait jelenti, ami Kelet-Európában sokkal inkább

része az emlékezeti kultúrának (pl. Katyn, holodomor, pogromok stb.). E performatív aktusok nyilvános diskurzust generálnak, amelyek aztán újraértelmezik a kollektív identitást. Az emlékezésnek ez a dinamikus formája kevésbé jellemző Nyugat-Európában, ahol inkább a statikus, intézményesített formák terjedtek el, többek között kommemoratív rítusok formájában.

Kelet-Közép-Európában általános élmény, hogy a 19.-20. századi traumákat *emlékezet-monopóliumok* magyarázzák az éppen aktuális hatalom ízlésének és érdekeinek megfelelően. Így jöttek létre például a palimpszesztként egymásra rakódó mítoszok a kommunista uralom alatt, mint a „fasizmus feletti győzelem”, a bűnöktől távolságot tartó „ártatlanság” vagy a „szocialista nemzet egységének” mítoszai (WAWRZYŃIAK, J. 2015). Ezek aztán a megelőző korok, valamint a rendszerváltás utáni, szintén monopóliumra törekvő transznacionális, nemzeti, regionális és lokális mítoszokkal keveredve olyan turbulens emlékezetörvényeket hoznak létre, amelyek bármelyik pillanatban affekciókkal és emóciókkal telített társadalmi konfliktusokhoz vezetnek. Mivel mindezek gyakran területekhez és helyekhez kötődnek az átfedések miatt a materiális és szimbolikus tér is a viták középpontjába kerül. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a Nyugat emlékezet-diskurzusai nélkülöznék a vitát, vagy az érzelmekkel telített performatív aktusokat. Újabbban ez utóbbiak a gyarmati örökség térbeli reprezentációit kérdőjelezzik meg, továbbá hevesen vitatják a kolonialista múlt létező narratíváit (ROWLANDS, M.–DE JONG, F. 2008). A demonstrációk, szoboreltávolítások, a városi terek újraértelmezésére irányuló törekvések összekapcsolódnak a hegemon narratívák megkérdőjelezésével, a kisebbségvédelemmel, a szubaltern vagy annak gondolt csoportok hangjainak felerősödésével. Mégis, ezek a nyugati viták nem kérdőjelezzik meg az egyik vagy másik szembenálló csoport identitásának létezését, még akkor sem, ha nem egyenlő feltételek mellett zajlanak ezek a küzdelmek, továbbá ugyanúgy léteznek a nemzeti vagy a lokális emlékezetmonopóliumok, amelyek hatása nyilvánvalóan erőteljesebb. Az érzékletesség és a jobb érthetőség kedvéért a Nyugat-Kelet különbségeket egy német és egy lengyel példa segítségével mutatom be.

A német és a sziléziai példa

A gerendavázás-kitöltőfalas építészet (az ún. fachwerk), ahol a fagerendából készült szerkezeti elemek is szembetűnőek a házak falain, a német városok turistákat is csalogató látványosságai közé tartoznak. Nürnbergben ennek elterjedése a reneszánszhoz köthető. Az akkor olcsónak számító építészeti módszer segítségével a város kézműves mesterei emeletes házakat építhettek, utánózva a gazdag patríciusok köből épült házait. A nemzeti identitás formálódásával összekapcsolódó német romantika kezdte először összekapcsolni a fachwerk építészetet Nürnberg prosperitásához jelentősen hozzájáruló, szorgalmas kézművesek képével, ezáltal pozitív szimbolikus köntösbe öltöztetve a kevésbé jómódúak korábbi otthonait és műhelyeit. A fachwerkben materiális értelemben is testet öltő, a szorgos kézművesek alkotta archaikus germán közösséget reprezentáló, valamint a dicsőséges múlthoz kötődő emlékezet-narratíva a nemzetszocializmus idején érte el csúcspontját. A III. Birodalom bukása után azonban ez az értelmezés eltűnt a közéletből; a gerendavázás-kitöltőfalas építészeti stílus kiemelt szerepe és a köré épült nacionalista-nemzetszocialista hagyomány hirtelen megszűnt. Mitöbb, a modernitás újabb áramlatai is hatással voltak a városi tájképre, melynek egyik melléktermékeként egyes házakat bevakoltak, eltüntetve a korábban látható faszerkezetet. Egészen az 1980-as évekig kellett várni, míg újra fellángoltak a viták a fachwerk városi térben betöltött szerepéről. Felülírva a ná-

ci múlt narratíváit a favázas házakat ma már sokkal inkább a szépséggel és a reneszánsz építészeti értékekkel társítják. Ennek eredményeként az óváros középkori jellege (poszt)modern köntösben újjáéledt, amit a Tiergärtnerplatz fejlesztési tervei és megvalósításuk is igazolnak. Nem véletlen, hogy a Tiergärtnerplatz Nürnberg óvárosának legszebbnek tekintett tere, a városi tájkép turisták számára leginkább eladható árucikke, ahol a fagerendás építészet a polgári jóléttel, és a középkori városi hangulattal párosul.

Mindezeket ELENA HUBNER és PETER DIRKSMEIER (2023) elemezte, bevezetve a „place-mories” („helyemlékek”) terminológiát annak érdekében, hogy a helyek reprezentatív és nem-representatív emlékeztőföldrajzát egy átfogó elméletben egyesítsék. A *placemories* magyarra nehezen lefordítható, a szerzők által a „place” és „memories” szavak összevonásából kreált – e sorok írója szerint vitatható hozzáadott értékű – terminológiai újítás, amely egyébként fontos folyamatra, az állandóan fluxusban lévő helyemlék-konstrukciókra irányítja a figyelmet. A szerzők értelmezése szerint a favázas építészet homogenizált, selektív hagyománya egyfajta emlékeztetminta térbeli megjelenítésévé vált, amely a 19. század óta kering az „érzelmi struktúrákban”. (A szerzők Raymond Williams terminológiáját – structure of feelings – alkalmazzák.) Ez a minta „orientációs rendszerként” működik Nürnberg városi lakossága és az odalátogatók számára, miközben közösen hozzák létre az óváros helyemlékezetét. A teremtési folyamat eredményeként létrejött „kézzelfogható múltnak” lehet, hogy kevés köze van a történelemtudományi megközelítésekhez, de az „érzelmi struktúrákkal” összhangban mindenki számára átélhető és értelmezhető (HUBNER, E. – DIRKSMEIER, P. 2023).

A lengyelországi példa a felső-sziléziai Świątochłowicében található és a hajdani Zgoda tábor emlékeztetéhez kötődik. A német megszállás idején koncentrációs táborként működő intézményt sem a szovjet katonák, sem az újonnan megalakult lengyel kommunista hatóságok nem szüntették meg, hanem az eredeti funkciót megtartva, majdnem egy éven keresztül németnek tekintett vagy kollaborációval vádolt lengyel állampolgárokat öltek meg, illetve tartottak fogságban embertelen körülmények között. Arról, hogy kik követték el az emberiség elleni bűncselekményeket és hogy valójában mik voltak a táborba kerülés feltételei már eltérő magyarázatok keringenek a jelenkori lengyel közéletben.

A 19–20. században a szláv-német kulturális térben kikristályosodó, ugyanakkor önmagát a németektől és a lengyelektől elkülönítő felső-sziléziai kisebbség a területet annektáló náci Németország számára „germanizálható” csoportként jelent meg, ennél fogva megpróbálták a III. Birodalom szolgálatába állítani őket. Mivel sokak számára ez a túlélést jelentette, illetve nem is volt választási lehetőségük, később könnyen lehetett őket kollaborációval vádolni és ennek alapján a Zgoda táborba hurcolni. A valóság azonban még ennél is rosszabb volt: a beszámolók szerint bárkit összefogdoshattak Felső-Szilézia településein, aki korábban sziléziainak vallotta magát, vagy egyszerűen annak tekintették. Többen nem is értették, hogy miért kerültek a táborba. A hegemon lengyel központi narratíva ezeket a rémtetteket nem csak relativizálja, hanem egyértelműen a szovjetek nyakába varrja. A „lengyel koncentrációs tábor” kifejezést következetesen elutasítják, jóllehet bizonyítékok vannak azzal kapcsolatban, hogy lengyel kommunisták működtették az intézményt és lengyel keretlegények gyilkoltak a táborban. A sziléziai kisebbség narratívája egyáltalán nem jelenik a hivatalos kommemoratív rítusokban, de a történelemkönyvekben sem (BAHLCKE, J. 2011; MICHNA E. 2022). Ennek következtében narratívák és ellen-narratívák küzdenek egymással, a tábor helyén tartott éves megemlékezés pedig demonstrációnak is tekinthető a sziléziai kisebbség és az el nem mesélhető múlt, vagyis a szubaltern hangok megjelenítésének érdekében.

Habár jelentős különbségek vannak a német és a lengyel példa között, abban hasonlóak, hogy súlyos történelmi örökséget hordoznak, amelyek erőszakos diktatúrákhoz kötődnek. Éppen ezért mindkét helyen megfigyelhetők a múlt értelmezéseit, kollektív reprezentációit gyökeresen átformáló szakadások és törések. A nürnbergi példa azonban azt mutatja, hogy a nagy váltások ellenére sem alakult ki egy mindent elsöpörni kívánó narratíva, míg a sziléziai eset egymás el nem ismeréséről, a narratívák egymás mellettségéről szól. Más szavakkal, valamint a palimpszeszt metaforát újra felhasználva, míg a nyugati emlékezet palimpszesztjének mélyebb rétegei habár elhalványulnak és javításokkal, satírozásokkal telítettek, de láthatóak maradnak, addig a keleti palimpszeszt rétegeit mintha teljesen át akarnák írni és az alsóbb rétegeket láthatatlanná tenni. Ezek a különbségek az eltérő történelemmel és az eltérő közösségi tapasztalatokkal jól magyarázhatóak, nem érdemes őket az egyébként is relatív értéktengelyen elhelyezni összehasonlítás céljából. (Másképpen és egyértelműbben fogalmazva, érdemes lenne elkerülni a keleti „barbár” és „antidemokratikus” versus nyugati „civilizált” és „demokratikus” bináris oppozíciók újratermelését.)

Visszaulva a társadalomföldrajzi-társadalomtudományi elméletek kelet-közép-európai újrahasznosíthatóságának kérdéséhez, a különböző történelmi események valóban eltérő megközelítésekért kiáltanak, ugyanakkor nem állítható az sem, hogy e régióra ne lennének alkalmazhatóak a nyugati tudományos mező elméletei. Sokkal inkább hangsúlyeltolódások figyelhetők meg, továbbá az elhallgatott, egymást átfedő és folyamatosan vitatott, az identitáspolitikában is megjelenő narratívák következményeként nem csak a jelenségek, hanem az elméletek szintjén is meg kell, hogy jelenjen a komplexitás.

Végül, ahogyan azt HOELSCHER és ALDERMAN (2004) is szorgalmazta, a földrajzi elemzéseket nem kerülheti el az emlékezet és a lépték kapcsolatának vizsgálata – kelet-közép-európai kontextusban sem. A lengyelországi példa is jól mutatja a lokális (Zgoda tábor), a regionális (Felső-Szilézia) és a nemzeti (Lengyelország) szint értelmezéseinek, módszereinek és performatív aktusainak különbözőségeit, de a nürnbergi eset sem csak a városi léptéket tekinti elemzési egységnek, hanem ugyanúgy a kisebb térrészeket és tereket, valamint a nemzetállami kereteket egyaránt. E példákat elhagyva, és általánosabban az emlékezet európai, kontinentális léptékére fókuszálva, szupranacionális szintként megjelennek az uniós, illetve az összeurópai kezdeményezések, amelyek az európai történelmi emlékezet politikáit, perspektíváit és kihívásait próbálják láthatóvá tenni (PRUTSCH, M. J. 2015). Jellegzetes példája az efféle törekvéseknek a *European Network Remembrance and Solidarity* vagy a brüsszeli *House of European History* múzeuma. Mindezek mellett, a fentiekhez hasonlóan a transznacionális, illetve a határokon átnyúló emlékezet legkülönbözőbb eseteit és sajátosságait is érdemes a földrajzi elemzések tárgyává tenni.

Összefoglalás

Az emlékezet nem csupán a múlt eseményeinek megőrzését, illetve minél alaposabb rekonstrukcióját foglalja magában, hanem azok interpretációját és a jelen társadalmi diskurzusaiban betöltött szerepét is. Mivel szakirodalmi konszenzus van azzal kapcsolatban, hogy az emlékezet és a társadalom viszonya szoros kapcsolatban áll a térrel, melynek nem csupán lokációja és materialitása meghatározó, hanem szimbolikus jelenléte és a társadalmi interakciókban betöltött szerepe is, a társadalomföldrajz bekapcsolódása a tudományos diskurzusba nem meglepő. Az emlékezet a közösségek identitáskonstrukcióit is alakítja, következésképp a múlt eseményeinek értelmezésén keresztül befolyásolja a jelen identitás-narratíváit, amelyek gyakran egybefonódnak a térrel – leglátványosabban a hely-, illetve a regionális identitások esetében.

A kollektív és történelmi emlékezet nyugati modelljei időbeli szakaszokat és jól elkülöníthető formákat feltételeznek, azonban a kelet-közép-európai társadalmakban a múlt feldolgozása nem tekinthető lineáris folyamatnak, inkább egy kaotikusabb és folyamatosan vitatott diskurzusnak, ahol a különböző csoportok saját narratíváikat próbálják érvényesíteni. Így tehát a kelet-közép-európai emlékezet-orientált praxisok és identitásviták turbulenciája miatt az emlékezet és társadalom viszonyának stációi nem jeleníthetők meg úgy, ahogyan azt például NORA szakaszolása sugallja. Míg Nyugaton ehhez valamelyest hasonló viták a kolonialista múlt narratíváihoz és emlékhelyeihez kötődnek, addig Kelet-Közép-Európában az egyéni és kollektív traumákkal terhelt posztmemlekezeti jelenértelmezések a legkülönfélébb léptékű társadalmi csoportok identitását formálják, ennél fogva jóval mélyebbre hatolnak a társadalom szövetében, elég csak az ukrain háború kapcsán felmerülő múltértelmezések eltérő narratíváira gondolni. Mindebből következően a kommemoratív rítusok, az érzelmekkel telített társadalmi jelenlét és az identitáspolitikához vezető csatornák fájóbbá, élőbbé és versengőbbé teszik az emlékezet-orientált narratívákat.

A kelet-közép-európai emlékezetpolitika megértéséhez elengedhetetlen tehát, hogy figyelembe vegyük ezt a dinamikus viszonyt, amely nem illeszkedik a hagyományos, lineáris modellek kereteibe, és amely a kollektív identitásokkal folyamatos interakcióban van. Ebből következően a térséghez kapcsolódó kutatások elméleti alapjait kritikai diskurzusokon keresztül érdemes megközelíteni, alkalmazni és újrakonstruálni, továbbá a komplex, nem csupán egyetlen koncepcióhoz ragaszkodó elméleti keretrendszer megalkotása is elengedhetetlennek tűnik, hogy a tudományos analízisek a mindennapi életvilágok mélyrétegeibe is bepillantást engedjenek.

BARTA GÉZA

ELTE TTK FFI Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest

gezabarta@gmail.com

IRODALOM

- ANDERSON, B. 2006 [1983]: *Elképzelt közösségek*. – L'Harmattan, Budapest. 190 p.
- ATKINSON, D. – COSGROVE, D. 1998: *Urban Rhetoric and Embodied Identities: City, Nation, and Empire at the Vittorio Emanuele II Monument in Rome, 1870–1945*. – *Annals of the Association of American Geographers* 88. 1. pp. 28–49. <https://doi.org/10.1111/1467-8306.00083>
- ASSMANN, J. 2018 [1992]: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. – Atlantisz Könyvkiadó, Budapest. 324 p.
- ASSMANN, J. – CZAPLICKA, J. 1995: *Collective Memory and Cultural Identity*. – *New German Critique* 65. pp. 125–133. <https://doi.org/10.2307/488538>
- BAHLCKE, J. et al. (szerk.) 2011: *Historia Górnego Śląska. Polityka, gospodarka i kultura europejskiego regionu*. – *Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, Gliwice*. 556 p.
- BAROCH CS. – BERKI M. 2019: *Lwów, Lemberg, Lvov* – Az „oroszlánok városa” mint palimpszeszt. In: KŐSZEGI M. et al. (szerk.) *Etnikai földrajzi kutatások a posztszovjet térségben*. – ELTE TTK, Budapest, pp. 191–210.
- BECKER, B. 2016: *HIRSCH, M. and SPITZER, L.: Ghosts of Home: The Afterlife of Czernowitz in Jewish Memory – Review*. – *Kritikon Litterarum* 43. 3–4. pp. 303–308. <https://doi.org/10.1515/kl-2016-0052>
- BLACKER, U. 2015: *Writing from the Ruins of Europe: Representing Kaliningrad in Russian Literature from Brodsky to Buida*. – *Slavonic and East European Review* 93. 4. pp. 601–625. <https://doi.org/10.5699/slaveasteurorev2.93.4.0601>
- BOTTLIK Zs. (szerk.) 2016: *Etnikai földrajzi kutatások a Kárpát-Balkán régióban*. – ELTE TTK, Budapest. 228 p.
- BOTTLIK Zs. 2017: *A Divided Townscape? Ethnic Segregation in Bosnia and Herzegovina – the Mostar Case*. – *Sociální studia / Social Studies* 1/2017. pp. 71–93. <https://doi.org/10.5817/SOC2017-1-71>
- BOTTLIK Zs. (szerk.) 2018: *Etnikai földrajzi kutatások a Köztes-Európában*. – ELTE TTK, Budapest. 256. p.

- BOYER, P. – WERTSCH, J. W. 1999: *Memory in Mind and Culture*. – Cambridge University Press, Cambridge. 323 p.
- BUTLER, T. 2009: *Memoryscape: Integrating Oral History, Memory and Landscape on the River Thames*. – In: ASHTON, P. – KEAN, H. (szerk.) *People and their Pasts*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York. pp. 223–239. https://doi.org/10.1057/9780230234468_13
- CONNERTON, P. 1989: *How Societies Remember*. – Cambridge University Press, Cambridge. 121 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628061>
- CONNERTON, P. 2009: *How Modernity Forgets*. – Cambridge University Press, Cambridge. 149 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511627187>
- DAWSON, G. 2016: *Memoryscapes, Spatial Legacies of Conflict, and the Culture of Historical Reconciliation in 'Post-Conflict' Belfast*. – In: GOBODO-MADIKIZELA, P. (szerk.) *Breaking Intergenerational Cycles of Repetition*. Verlag Barbara Budrich, Opladen, Berlin, Toronto. pp. 135–159. <https://doi.org/10.2307/j.ctvdf03jc.13>
- DROZDZEWSKI, D. – De NARDI, S. – WATERTON, E. 2016: *Geographies of memory, place and identity: Intersections in remembering war and conflict*. – *Geography Compass* 10. 11. pp. 447–456. <https://doi.org/10.1111/gec3.12296>
- DÜLL A. 2015: Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: helyérzés, helykötődés, helyidentitás. In: BODOR, P. (szerk.) *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. – L'Harmattan, Budapest. pp. 109–130.
- DURKHEIM, E. 2003 [1912]: *A vallási élet elemi formái*. – L'Harmattan, Budapest. 403 p.
- ERŐSS Á. 2017: *Politics of Street Names and Reinvention of Local Heritage in the Contested Urban Space of Oradea*. – *Hungarian Geographical Bulletin*. 66. 4. pp. 353–367. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.66.4.6>
- ERŐSS Á. 2024: *Hatalomváltó terek: szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban*. – Gondolat, Budapest, 200 p.
- ESZENYI O. 2016: *A kultúrtáj értelmezésének változása a kultúrföldrajzban*. – *Földrajzi Közlemények*. 140. 1. pp. 1–12.
- FOUCAULT, M. 2002 [1966]: *The order of things. An archeology of the Human Sciences*. – Routledge, London, New York. 422 p.
- GENETTE, G. 1997 [1982]: *Palimpsests*. – University of Nebraska Press, Lincoln. 491 p.
- GORER, G. 1955: *The Pornography of Death*. – *Encounter*, October. pp. 49–52.
- GYÁNI G. 2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. – Napvilág, Budapest. 200 p.
- GYÁNI G. 2007: *Relatív történelem*. – Typotex, Budapest. 297 p.
- GYÁNI G. 2016: *A történelem mint emlék(mű)*. – Kalligram, Budapest. 299 p.
- GYÖRGY P. 2000: *Néma hagyomány*. – Magvető, Budapest. 347 p.
- HALBWACHS, M. 2000 [1950]: *A kollektív emlékezet és az idő*. – In: FELKAI, G. – NÉMEDI, D. – SOMLAI P. (szerk.) *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig*. Új Mandátum Kiadó, Budapest. pp. 403–432.
- HARVEY, D. 2002: *Constructed landscapes and social memory: tales of St Samson in early medieval Cornwall*. – *Environment and Planning, Society and Space* 20. pp. 231–248. <https://doi.org/10.1177/026377580202000201>
- HELLER Á. 2006: *Trauma*. – *Múlt és Jövő Kiadó*, Budapest. 140 p.
- HIRSCH, M. 2008: *The Generation of Postmemory*. – *Poetics Today* 29. 1. pp. 103–128. <https://doi.org/10.1215/03335372-2007-019>
- HIRSCH, M. – SPITZER, L. 2009: *Ghosts of Home: The Afterlife of Czernowitz in Jewish Memory*. – University of California Press, Berkeley. 262 p. <https://doi.org/10.1525/9780520944909>
- HOBBSAWM, E. – RANGER, T. 1983: *The Invention of Tradition*. – Cambridge University Press, Cambridge. 320 p.
- HOELSCHER, S. – ALDERMAN, H. 2004: *Memory and place: geographies of a critical relationship*. – *Social & Cultural Geography* 5. 3. pp. 347–355. <https://doi.org/10.1080/1464936042000252769>
- HUBNER, E. – DIRKSMEIER, P. (2023) *Geography of placemories: deciphering spatialised memories*. – *Cultural Geographies*. 30. 1. pp. 103–121. <https://doi.org/10.1177/14744740221123564>
- HUYSEN, A. 2003: *Present Pasts. Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. – Stanford University Press. 177 p. <https://doi.org/10.1515/9781503620308>
- JONES, O. – GARDE-HANSEN, J. (eds.) 2012: *Geography and Memory: Explorations in Identity, Place and Becoming*. – Palgrave Macmillan, Basingstoke, New York. 257 p.
- JONES, S. 2017: *Cross-border Collaboration and the Construction of Memory Narratives in Europe*. In: ANDERSEN, T. S. – TÖRNQUIST-PLEWA, B. (eds.) *The Twentieth Century in European Memory*. – Brill, Leiden, Boston. pp. 27–55. https://doi.org/10.1163/9789004352353_003
- K. HORVÁTH Zs. 2015: *Az emlékezet betegei – A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájához*. – Kijárat Kiadó, Budapest. 383 p.
- KLIMA L. 2022: „A nyelvész maga nem bánja...” Még néhány mondat a rokonságról. – *Nyelv és Tudomány*. [online] <https://www.nyest.hu/renhirek/meg-nehany-mondat-a-rokonsagrol>, utolsó letöltés: 2025. január. 30.
- KÖRESAAR, E. – JÕESALU, K. 2016: *Post-Soviet memories and 'memory shifts' in Estonia*. – *Oral History* 44. 2., Nordic-Baltic special issue pp. 47–58.

- KOVÁCS É. 2012: Az emlékezet szociológiai elméletéhez. – socio.hu, Társadalomtudományi Szemle 1. pp. 207–230. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2012.1.23>
- KŐSZEGI M. et al. (szerk.) 2018: Etnikai földrajzi kutatások a posztszovjet térségben. – ELTE TTK, Budapest. 280. p.
- KRITZMAN, L. D. 1996: Foreword - In Remembrance of Things French. – In: NORA, P. (szerk.) *Realms of Memory: The Construction of the French Past* (Volume 1). Columbia University Press, New York. pp. IX–XIV.
- LANDSBERG, A. 2004: Prosthetic Memory – The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture. – Columbia University Press, New York. 224 p.
- LAWLOR, L. – Nale, J. (eds.) 2014: *The Cambridge Foucault Lexicon*. – Cambridge University Press, Cambridge. 741 p. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139022309>
- LUKES, S. 1972: *Émile Durkheim His Life and Work. A Historical and Critical Study*. – Harper & Row, New York. 676 p.
- LURY, C. 1998: Prosthetic Culture – Photography, Memory and Identity. – Routledge, London, New York. 248 p.
- MARÓTI, Z. et al. 2022: The genetic origin of Huns, Avars, and conquering Hungarians. – *Current Biology* 32. pp. 2858–2870. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2022.04.093>
- MASSEY, D. 1994: *Space, Place, and Gender*. – University of Minnesota Press, Minneapolis. 280 p.
- MASSEY, D. 2005: *For Space*. – Sage, London, Thousand Oaks. 222 p.
- MICHNA E. 2022: The Silesian Struggle for Recognition. Emancipation Strategies of Silesian Ethnic Leaders. In: MICHNA, E. – WARMIŃSKA, K. (eds.) *Identity Strategies of Stateless Ethnic Minority Groups in Contemporary Poland*. – Springer, Cham, pp. 145–173. https://doi.org/10.1007/978-3-030-41575-4_7
- NORA, P. 1996a: *Realms of Memory: The Construction of the French Past* (Volume 1). – Columbia University Press, New York, Chichester. 651 p.
- NORA, P. 1996b: From *Lieux de Mémoire* to *Realms of Memory*. In: NORA, P. (ed.) *Realms of Memory: The Construction of the French Past* (Volume 1). – Columbia University Press, New York, Chichester. pp. XV–XXIV.
- OLICK, J. K. – ROBBINS, J. 1999: A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemonikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. – *Replika* 37. pp. 19–43.
- ORVOS-TÓTH N. 2018: *Örökölt sors*. – Kulcslyuk Kiadó, Budapest 291 p.
- PATAKFALVY-CZIRJÁK Á. 2021: A székely zászló a politikától a hétköznapiokig. – *Napvilág Kiadó, Budapest*. 260 p. (képekkel: 276 p.)
- PRUTSCH, M. J. 2015: *European Historical Memory: Policies, Challenges and Perspectives*. European Parliament, Brussels. 46 p.
- RADSTONE, S. – SCHWARZ, B. (eds.) 2010: *Memory – Histories, Theories, Debates*. – Fordham University Press, New York. 561 p. https://doi.org/10.26530/OAPEN_626982
- RELPH, E. 1976: *Place and Placelessness*. – Pion Limited, London. 156 p.
- RICOEUR, P. 1965: *History and truth*. – Northwestern University Press, 333 p.
- RICOEUR, P. 2004: *Memory, History, Forgetting*. – University of Chicago Press, Chicago, London. 642 p. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226713465.001.0001>
- ROWLANDS, M. – De Jong, F. 2008: Introduction. Postconflict heritage. – *Journal of Material Cultures* 13. 2. pp. 131–134. <https://doi.org/10.1177/1359183508090894>
- SAID, E. 2000 [1978]: *Orientalizmus*. – Európa, Budapest. 666 p.
- SCHULTE, P. M. – HALL, J. G. 2018: Echos across generations. In: TORTELL, P. – TURIN, M. – YOUNG, M. (eds.) *Memory*. – Peter Wall Institute for Advanced Studies, Vancouver. pp. 57–64. <https://doi.org/10.2307/j.ctvtbzfpm.9>
- SIMPSON, P. 2021: *Non-Representational Theory*. – Routledge, London. 254 p. <https://doi.org/10.4324/9781315148007>
- STOREY, D. 2012: *Territories The Claiming of Space*. – Routledge, London. 239 p. <https://doi.org/10.4324/9780203854570>
- THRIFT, N. 2008: *Non-Representational Theory*. – Routledge, London. 313 p. <https://doi.org/10.4324/9780203946565>
- TÖNNIES, F. 2004 [1887]: *Közösség és társadalom*. – Gondolat Kiadó, Budapest. 258 p.
- TRUPKA Z. 2016: Lendületben az érzelmi memórianyomok kutatása - interjú Hájos Norberttel. – *Élet és Tudomány* LXXI 5. pp. 138–139.
- TUMARKIN, M. 2005: *Traumascapes: The Power and Fate of Places Transformed by Tragedy*. – Melbourne University Press, Carlton, Victoria. 279 p.
- WAWRZYŃIAK, J. 2015: *Veterans, Victims, and Memory. The Politics of the Second World War in Communist Poland*. – Peter Lang AG, Frankfurt am Main, Bern, 259 p.
- WACHTEL, N. 1986: Introduction. – *History and Anthropology* 2. 2. pp. 207–224. <https://doi.org/10.1080/02757206.1986.9960766>

- WINTER, J. 2010: Sites of Memory. In: RADSTONE, S.–SCHWARZ, B. (eds.) *Memory – Histories, Theories, Debates.* – Fordham University Press, New York, pp. 312–324.
- YOUNG, J. E. 1993: *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning.* – Yale University Press, New Haven. 415 p.
- ZINIK, Z. (Зиновий Зиник) 2005: Нога моего отца. – Опубликовано в журнале Урал, номер 7, magazines.gorky.media, [online] <https://magazines.gorky.media/ural/2005/7/noga-moego-otcza.html>, utolsó letöltés: 2025. január 30.
- ZOMBORY, M. 2011: *Az emlékezés térképei.* – L'Harmattan, Budapest. 307 p.
- ZOMBORY, M. 2014: Tér-idő történelem. Holokauszt-emlékezet és transznacionális politika. In: SZÁSZ, A. L.–ZOMBORY, M. (eds.) *Transznacionális politika és a Holokauszt emlékezettörténete.* – Befejezetlen Múlt Alapítvány, Budapest. pp. 6–21.

A FÖLDRAJZTUDOMÁNY HAZAI SZAKMAI HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA A FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEKBE MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK TÜKRÉBEN

MEZŐSI GÁBOR – SZILASSI PÉTER

CHANGES IN THE STATUS OF GEOGRAPHY IN HUNGARY
IN THE CONTEXT OF PUBLICATIONS IN THE
GEOGRAPHICAL REVIEW OF HUNGARIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY

Abstract

The analysis examines how the professional focus of geography in Hungary has changed over the past 120 years. It also aims to show how the taxonomic role of geography and its position in the interdisciplinary field have changed. The above issues can be assessed from several perspectives (e.g. human, infrastructural, economic or professional content), but in this paper we will only attempt a quantitative and qualitative analysis of the professional content (subjects) of the publications in the Geographical Review of Hungarian Geographical Society. We believe that a content analysis of the 1700 or so papers published in Geographical Review of Hungarian Geographical Society between 1900 and 2020 will give us an idea of when and how the main research topics of the publications changed, and to what extent, and how they are in line with national and international trends.

Keywords: research topics, discipline, geography, bibliometric analyses

Bevezetés

Jelen tanulmányunk azt vizsgálja, hogy a hazai földrajztudomány szakmai súlyponti kérdései miként változtak az elmúlt 120 évben. Munkánk célja emellett a földrajztudomány tudományrendszertani szerepét és tudományok közötti pozícióját érintő változások bemutatása. A fenti kérdések több (pl. humán, infrastrukturális, gazdasági vagy szakmai tartalom) szempontból is értékelhetők, ám jelen írásunkban csak a Földrajzi Közleményekben megjelent publikációk szakmai tartalmának kvantitatív és kvalitatív elemzésére vállalkozunk. Úgy gondoljuk, hogy a Földrajzi Közleményekben 1990–2020 között megjelent mintegy 1700 tanulmány tartalmi elemzésével képet kaphatunk arról, hogy mikor, milyen módon és milyen mértékben változtak meg a publikációk súlypontinak számító kutatási témái, és ezek mennyire vannak összhangban a hazai és nemzetközi trendekkel.

A földrajz tudományok közötti helyzetét meghatározó társadalmi és gazdasági tényezők

A földrajztudomány tudományok közötti helyzetének történeti elemzése azért fontos feladat, mert tükrözi az adott korszakban a népesség, a gazdaság, a környezet és a technológia fejlődését, valamint az e társadalmi keret változásával együtt járó tudományos pozícióváltásokat. Kérdés, hogy az adott szakma, mesterség képviselői – esetünkben a geográfiaival foglalkozó kutatók, azaz a földrajztudósok – mennyire képesek illeszteni tudományukat az adott korszak társadalmi, gazdasági és politikai változásaihoz. Nyilvánvaló, hogy egy tudomány helyzetét, pozícióját egy adott társadalmon, illetve tudományos közéleten belül nem lehet szabványok alapján számszerűsítve megadni, mert

ez a fogalom igen sok szempontból ragadható meg. Így lehet egy tudományterület (szakma) állapotát kvantitatívan minősíteni többek között személyek alapján, pl. hogy hányan dolgoztak földrajztudósként és ez miként változott idővel, vagy lehet a tudományos eredmények alapján, pl. tanulmányok, projektek száma, vagy lehet infrastruktúra (pl. terület, eszközellátottság) alapján, illetve (esetleg összevetve a nemzetközi adatokkal), hogy milyen pénzügyi, gazdasági környezetben, finanszírozási helyzetben fejlődött egy adott tudományszak egy adott korban. Ahogy fentebb említettük, jelen összeállításunkban a Földrajzi Közlemények folyóirat lapszámainak szakmai tartalmi elemzésével kíséreljük meg a fentiekben bemutatott tudományrendszertani mutatók fontosabb változásait becsülni.

A nemzetközi és hazai földrajzi kutatási témák főbb csoportjai

A külföldi földrajzi publikációkat 1900 és 1945 között a leíró jellegű, a kutatás fizikai földrajzi (azaz természetföldrajzi) és a klasszikus értelmű regionális részére összpontosító tartalom jellemezte (CLOSE, C. F. 1911). Az 1950-es évektől a kvantitatív módszerek megjelenése, valamint a térszerkezeti kérdések (pl. urbanizáció, közlekedési földrajz) megjelenése adott új lendületet és megközelítést a földrajz tárgykörébe tartozó vizsgálatoknak (CHAPMAN, J. D. 1966; UNWIN, T. 1992). 1970-től 1990-ig a modellek, a politikai-társadalmi háttérű kritikai földrajz, a fenntarthatóság és a környezetvédelmi témák váltak kiemelt kérdéssé a földrajzi elemzésekben (CHORLEY, R. 1967; BLOMLEY, N. 2006). Az elmúlt 30 év technikai fejlődése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a földrajztudomány a térinformatika és távérzékelés eszközrendszerével felvértezve komplex kérdések interdiszciplináris szemléletű megválaszolására is vállalkozhasson, előrejelzéseket adva immár tágabb (akár globális) kitekintésben is.

Napjaink földrajztudományában kiemelt szerepet kaptak az éghajlatváltozás hatásaival, a társadalom és földrajzi környezet viszonyával, a társadalmi-gazdasági különbségeknek, egyenlőtlenségeknek a vizsgálatával kapcsolatos kérdések (ZIMMERER, K. S. 2010; LENG, S. et al. 2017). A szakmai területen az előbb idézett szerzők által is használt tudományelméleti tagolás 30-40 éves léptéke eléggé kézenfekvő. A fenti időszakok szerinti csoportosítást Magyarországon alig használják, elemei inkább történeti szemléletű tudományelméleti munkákban jelennek meg (FODOR F. 2006). A kevés hazai kivétel közül BERÉNYI I. (1996) munkája emelhető ki, aki elsősorban az eltérő (globális és a regionális) léptékre illesztve foglalta össze 20. század második felének az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében zajlott kutatásait (akkoriban ez az intézmény magyar földrajztudomány meghatározó szereplője volt). BERÉNYI áttekintésében a nemzetközi trendekhez hasonlóan megjelennek az ember és környezet komplex kapcsolatrendszerét, a kritikai földrajzot, a településföldrajz új vonásainak elemzését, valamint a korszerű – pl. térinformatikai, távérzékelési – módszerek alkalmazását középpontba állító fejlődési szakaszok.

A fenti tudományelméleti előzmények alapján arra keressük a választ, hogy a magyar szakemberek földrajzi tárgyú tanulmányaikban hogyan reflektálnak a nemzetközi tendenciákra, milyen kapcsolatokat mutatnak azzal, illetve hogy ezek az írások hogyan illeszkednek a bemutatott nemzetközi kutatási irányzatokhoz, miként változtak időben a súlyponti kutatási témák, azok mennyire illeszkedtek a nemzetközi változásokhoz, illetve, hogy ezek részletesebb felbontásban értelmezhetők-e.

A földrajztudományi publikációk tartalmának változásai az elmúlt évszázadban

A földrajzi tartalmak elmúlt 120 éves változását az elemzéshez használt egyszerű módszer alapján úgy kíséreltük meg megbecsülni, hogy a leghosszabb múltra visszatekintő

szakfolyóirat, a Földrajzi Közlemények (a továbbiakban: FK) tanulmányait 10 tematikus osztályba soroltuk. Mint ismert, a folyóirat 1949–1953 között politikai okokból nem jelenhetett meg, a háborús években pedig rövidebb terjedelmű volt, emellett más kisebb hiátusok is korlátozták a teljes körű értékelést. A csoportosítás az 1900-tól 2020-ig terjedő időszakra vonatkozott, ezért olyan módszertani nomenklatúrát kellett használni, amelybe a 120 évvel ezelőtti és a mai változatos tartalmak is beilleszthetők.

A publikációk tematikus csoportosítását több bizonytalanság is kísérte. Az egyik az, hogy mivel 120 év alatt a földrajztudomány tartalma is jelentősen változott, ezért az általunk létrehozott 10 csoport nem minden esetben jelentett jól meghatározható, homogén, önálló kategóriát; bár e témakörök kapcsolódtak ugyan az adott korszak hazai és nemzetközi földrajzi konferenciáinak tematikus egységeihez is, mégis alkalmazásuk kissé önkényesnek tűnhet. A másik nehézség az volt, hogy a tanulmányok komplexitása miatt sokszor nem volt egyszerű azok egy-egy csoporthoz illesztése, részben mert átfedték egymást, részben mert egyes témák maguk is jelentős belső fejlődésen, átalakuláson mentek át; például a térképészet tartalma, megközelítése az idők során leíróból oknyomozóvá, értékelővé, majd hasznosíthatósági célúvá változott, miközben – főként a térinformatikai, távérzékelési eszközök elterjedésével – a módszertana is jelentősen módosult.

A kutatás módszertana

Jelen elemzésünk során a Földrajzi Közlemények 1900–2020 között megjelent mintegy 1700 publikációjának kvantitatív és kvalitatív elemzésére vállalkozunk. A folyóirat cikkeit azok témája szerint csoportosítottuk (*1. táblázat*).

1. táblázat – Table 1

A Földrajzi Közleményekben megjelent publikációk tartalmi elemzéséhez
használt fő és altémák

Main and sub-topics used for content analysis of publications
in Geographical Review of Hungarian Geographical Society

Fő témakörök	Altémák
Természet- és társadalom-földrajzi témakörök	Természetföldrajz 1 – geomorfológia, hidrogeográfia, klimatológia, Természetföldrajz 2 – biogeográfia, talajföldrajz Társadalomföldrajz 1 – népesség-, település-, egészség- és politikai földrajz, általános társadalom- és gazdaságföldrajz Társadalomföldrajz 2 – kulturális, gazdasági, közlekedés-, turizmus- és energiaföldrajz
Egyéb földrajzi, földtudományi témakörök	Környezetföldrajz, környezeti veszélyek, területfejlesztés, tájelemzés Kartográfia, térinformatika, matematikai, csillagászati földrajz Expedíciók, kutatóutak Egyéb jellemzően földtudományi téma (pl. meteorológia, geológia) A földrajztudomány elméleti kérdései, földrajzoktatás módszertana Leíró földrajz – környezettörténet, földrajzi környezetek leírása, történeti földrajz, útleírás

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

Az egyes osztályok (tematikus kategóriák) kialakításánál figyelembe kellett vennünk, hogy azok összemérhetők legyenek az 1920-as, 1960-as és 2000-es évek nemzetközi példáival. További bizonytalanságot jelent, hogy a mintegy 1700 általunk elemzett vett tanulmány mellett sok tucat olyan rövid közlemény is megjelent, ami értékes és fajsúlyos tartalmával beilleszthető lenne a rendszerbe és ez módosíthatná az eredményeket.

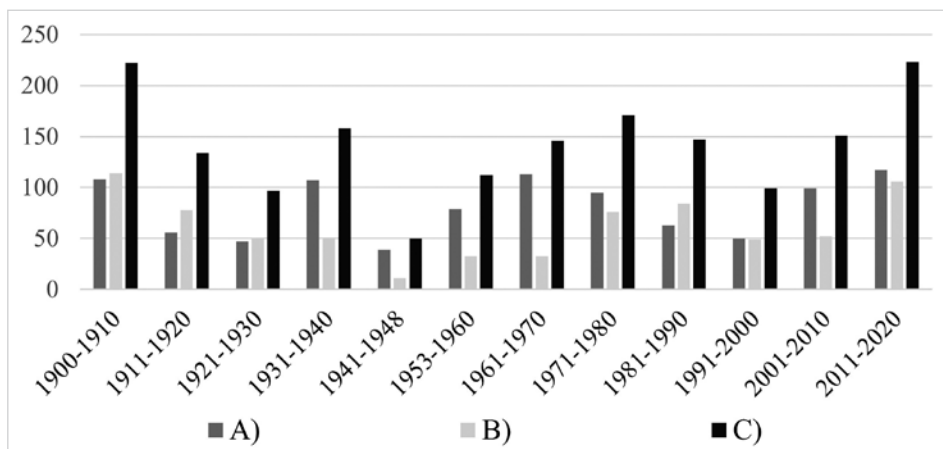
Az előre megállapított fő- és altémákra (1. táblázat) sorolt tanulmányok számát a vizsgált 120 éves időszakban évtizedenként összegeztük, majd a publikációk darabszámát főbb témakörönként (természet- és társadalomföldrajz, illetve egyéb földrajzi, földtudományi témakörök) Microsoft Excel táblázatkezelő szoftverrel oszlopdiagramokban összegeztük.

Az általunk meghatározott földrajztudományi témaköröket természet- és társadalomföldrajz, valamint egyéb földrajzi, földtudományi fő témakörökre osztva meghatároztuk az adott altémák fő témakörökön belüli százalékos arányát is a vizsgált évtizedes időszakokban. Olyan oszlopdiagramokat hoztunk létre, amelyeken – 100%-nak tekintve a természet- és társadalomföldrajzi, illetve 100%-nak tekintve egyéb földrajzi, földtudományi témaköröket – meghatároztuk az egyes altémák fő témakörökön belüli százalékos arányát évtizedenként.

Eredmények

Évtizedes bontásban vizsgálva a tanulmányokat megállapíthatjuk, hogy számuk 1900–1910 és 2010–2020 között emelkedett 200 fölé, de 1930–1940, 1961–1980 és 2010–2020 között is meghaladta a 150-et (1. ábra). A publikációk csökkenő száma a háborúk és az 1989–1990-es rendszerváltás következményeit tükrözik.

A témakörök szerint vizsgálva a Földrajzi Közlemények publikációit jól látható, hogy a természet- és társadalomföldrajzi témák általában a felét, vagy annál magasabb arányát

1. ábra A Földrajzi Közleményekben 1900-2020 között megjelent összes, valamint az abból képzett témakörökbe tartozó tanulmányok száma évtizedes bontásban.

A) Természet és Társadalomföldrajzi fő témakörökben megjelent tanulmányok száma; B) Egyéb földrajzi, földtudományi fő témakörökben megjelent tanulmányok száma; C) Összes megjelent tanulmány száma

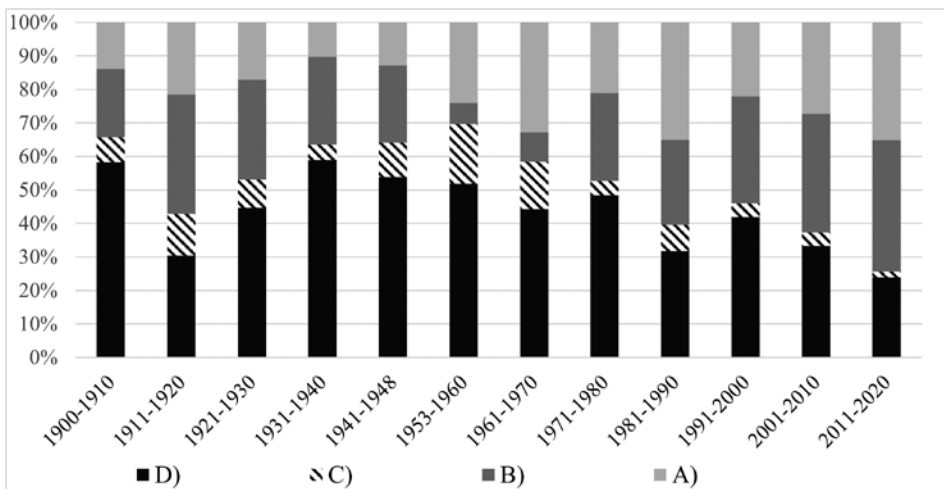
Figure 1 The total number of articles published in the Geographical Review of Hungarian Geographical Society between 1900 and 2020 and the number of papers published in the resulting thematic sections (by decade)

A) Number of papers published on the main topics of Physical and Human geography; B) Number of papers published on other main topics in geography and earth sciences; C) Total number of published articles

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

tették ki az összes publikációnak, amely e két szakterületnek folyamatos és erős reprezentáltságára utal (1. ábra). Az azokon kívüli, „egyéb” témák között találunk mára már túlhaladott, megkérdőjelezhetően új tudományos eredménynek tekinthető leíró földrajzi munkákat éppen úgy, mint a más tudományokhoz kapcsolódóan határtudomány jellegű földtani, meteorológiai, vagy biogeográfiai elemzéseket. Az egyéb témák színes és sokrétű kutatási irányai a legtöbb évtizedben összességében közel a felét adják a publikációknak.

Az 1900-as évek elején lényegében egyenletesen jelentek meg a két tudományág publikációi, míg 1940-től mintegy három évtizeden át jóval nagyobb számban kerültek a folyóiratba természetföldrajzi munkák. E mögött minden bizonnyal a társadalomföldrajzi kutatások 1948–1990 közötti látványos, politikai alapú visszaszorulása állt. Ekkoriban számos táj kutatással, társadalomföldrajzzal foglalkozó szakembernek (pl. a TELEKI PÁL-féle földrajzi iskola jelentős személyiségei közül KÁDÁR LÁSZLÓnak és RÓNAI ANDRÁSnak) kellett politikai kényszerből felhagynia korábbi kutatási témaival és teljesen új természetföldrajzi, illetve geológiai irányban folytatnia munkásságát (SZILASSI P. et al. 2024). A rendszerváltozás utáni évtizedre viszont már visszaállt az egyensúly a természet és társadalomföldrajz között, sőt a 2000-es évek óta megfigyelhető a társadalomföldrajzi publikációk egyre erőteljesebb túlsúlya a természetföldrajzi tanulmányokhoz képest. Ez a tendencia egyrészt a társadalomföldrajzos szakemberek nagyobb számával, másrészt a két szakterület művelőinek eltérő publikálási szokásaival magyarázható, harmadrészt pedig azzal, hogy a társadalomföldrajzi kutatások gyakran a külföldi érdeklődésre kevésbé számot tartó magyarországi társadalmi térfolyamatok elemzésére vállalkoznak (KOVALCSIK T. et al. 2024; 2. ábra).

2. ábra Az egyes altémák aránya a társadalom vagy természetföldrajzi fő témakörhöz tartozó a fő témakörben megjelent publikációkon belül. (Ahol az összes társadalom és természetföldrajzi tanulmányok száma = 100%)

- A) Társadalomföldrajz 2: Kulturális, Gazdasági, Közlekedés, Turizmus, Energia földrajz; B) Társadalomföldrajz 1: Népesség, Településföldrajz, Egészségföldrajz, Politikai földrajz, Általános társadalom és gazdaságföldrajz; C) Természetföldrajz 1: Geomorfológia, Hidrogeográfia, Klimatológia; D) Természetföldrajz 2: Biogeográfia, talajföldrajz

Figure 2 Proportion of sub-topics within the total publications in a given main subject area belonging to the main subject area of human or physical geography (Where total number of human or physical geography papers = 100%)

- A) Human geography 2: Cultural, Economic, Transportation, Tourism, Energy geography; B) Human geography 1: Population, Settlement geography, Health geography, Political geography, General Social and Economic geography; C) Physical Geography 1: Geomorphology, Hydrogeography, Climatology, D) Physical Geography 2: Biogeography, Soil Geography

Forrás / Source: Saját szerkesztés / Own editing

A természetföldrajzi témájú publikációkon belül az elmúlt 120 évben a geomorfológiai, hidrogeográfiai és klimatológiai (természetföldrajz 1; *1. táblázat*) altémák jelennek meg a leggyakrabban, ezek adják a természetföldrajzi tanulmányok zömét. Ezek aránya az 1901–1910, 1931–1940 és az 1961–1980 közötti időszakokban volt kiemelkedő (*2. ábra*). Tartalmuk azonban ezen időszak alatt jelentősen megváltozott: míg a századfordulón az említett altémák nagyjából hasonló számban szerepeltek (10 év alatt altémánként 15-20 tanulmány), addig az 1931–1940-es időszakban (nem kis mértékben a CHOLNOKY-féle iskola eredményeként) a felszínalakítási témákban (pl. karszt, teraszok) 3-4-szer annyi cikk született, mint a vízföldrajzban vagy az éghajlatban. 1927–1936 között a folyóiratban a geomorfológiai és a hidrogeográfiai témájú értekezések aránya több mint 30% volt, azaz elfogadottságuk, használatuk súlya a földrajzon belül nem változott (FODOR F. 2006 p. 287). E három kérdéskör 1960-tól ismét némileg egyenletesebb számban jelent meg, de geomorfológia domináns aránya a természetföldrajz 1-es témakörön belül a 2020-as évekig megmaradt. Más szempontból nézve megállapítható, hogy az elmúlt 120 évben jelentősen változott azonban a természetföldrajzi problémák tárgyalása, a kezdeti, tipikusan leíró jellegű 1966–1970-től a komplex tárgyalás váltotta fel, az elmúlt 3 év-tizedben a kutatási eredmények alkalmazhatósága, gyakorlati vonatkozása (pl. mérnök-geomorfológia) is fontos szemponttá vált.

A biogeográfiai és a talajföldrajzi altémákban (Természetföldrajz 2; *1. táblázat*) 1900–1920 között a Földrajzi Közleményekben átlagosnál több cikk jelent meg. Ezek kezdetben TREITZ P. (1913) talajföldrajzi tanulmányát kivéve mind növényföldrajzi, kis részben állatföldrajzi elemzések eredményeit közölték. Ebben az altémában a publikációk száma alapján a következő hullámhegy 1951–1970 között jelentkezett, de a korábbiól jelentősen eltérő tartalommal. Az ebben a két évtizedben készült tanulmányokat a talajföldrajzi kutatások aranykorának is nevezhetjük, hiszen az ekkor készült mintegy 30 tanulmány kevés kivétellel mind talajtani, talajföldrajzi témával foglalkozott, azon belül kiemelt számban a szikesekkel és a talajerózióval; a talajtípusok közül a szikesek körében elért vizsgálatairól adott számot több kutató is. Ennek logikus indoka lehetett volna az az érv, hogy az agrárgazdaságot meg kellett újítani, de a talajelemzések fontossága mellett inkább az sejthető, hogy a témakör feldolgozásában számos olyan hozzáértő – nemcsak talajföldrajzos – szakember jelent meg, akik ezt a szakágat sok tényező szintéziseként értelmezték (pl. KÁDÁR L. 1957). Emiatt ezt a megközelítést a táji szintű szintézis egyik első megjelenésének is értékelhetjük. Ezek a talajföldrajzi munkák persze nem voltak Magyarországon előzmény nélküliek, sőt világviszonylatban élenjáróként indult el 1933-tól és készült el a 2. világháború után 1:25 000-es méretarányban az országos talajtérkép, illetve annak módszertana. A KREYBIG L. és munkatársai által készített talajismereti térképek még napjainkban is támpontul szolgálnak a vizsgálatokhoz.

Az 1900–1920 közötti időszakban, a társadalomföldrajzi szakágakon belül a megjelent publikációk döntő többségét népességföldrajzi és közlekedésföldrajzi tanulmányok tették ki. Emellett a társadalomföldrajzi munkák közt – főként az 1. világháború alatt és után – a politikai földrajzi témák is nagyobb számban voltak olvashatók. Az 1927–1936 közötti évek átlagában a Közleményekben ezek a témák gyakoriságban a második-harmadik helyen álltak 6-7%-os arányban (FODOR F. 2006), de míg a közlekedésföldrajz a századfordulón is ilyen arányú volt, addig a politikai földrajzi tanulmányok száma több mint megduplázódott a világháború után. Már az 1. világháború alatt megjelentek elemzések, tanulságos vélemények arról, hogy földrajzi szempontból miként lenne indokolt, magyarázható (szakmai szemmel) Magyarország, illetve Kelet-Közép-Európa területi újrafelosztása. A világháborút követő béketárgyalások szakmai előkészítése kapcsán is jelentős földrajzi szakmunka folyt, de ezek közül kevés jelent meg nyomtatásban. Feltűnő,

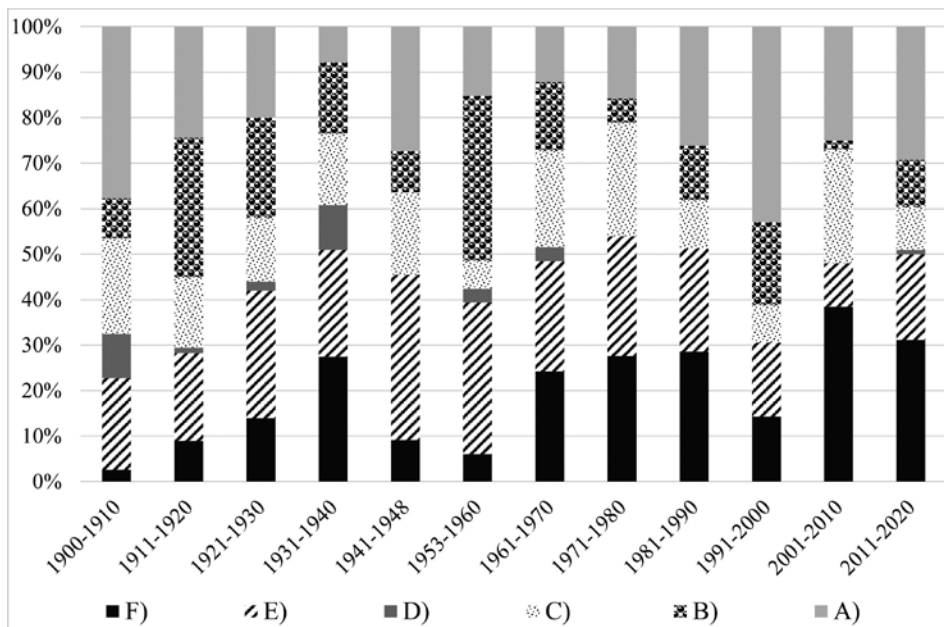
egyben az adott helyzetben jól megindokolható a Kárpát-medencei peremvidékekre vezető vasútvonalak gazdasági hatáselemzése.

Míg a fenti témakörök jórészt kitöltötték a társadalom- és gazdaságföldrajz által tárgyalt fő kérdéseket, az 1970-es években megjelent publikációk meghatározó számban településföldrajzzal, kisebb részben a népességföldrajzzal, ill. általános gazdaságföldrajzi témákkal foglalkoztak. A településföldrajzban a vidéki településtípusok (falu, tanya) akkoriban zajló átalakulása volt a kurrens téma, a gazdaságföldrajzban pedig pl. a körzetesítés. Ez a jelentős súlypontváltás az elmúlt 30 évben nem folytatódott, a megjelent társadalomföldrajzi tanulmányok témája kiegyenlítettebbé vált. Ahogy azt már korábban is aláhúztuk, az 1970-es évektől a társadalom- és gazdaságföldrajzi publikációk száma fokozatosan, sőt az elmúlt két évtizedben nagyon dinamikusán emelkedett. Új jelenségként különösen az utóbbi két évtizedben kiemelkedően nőtt a turizmusföldrajzi cikkek száma. E dinamikus növekedés mellett a rendszerváltozás óta ismét fellendülőben vannak a kutatók körében tartósan népszerűnek mutató település- és népességföldrajzi, illetve a politikai földrajzi témák. A 20. század végétől új elemként a kulturális földrajzi témák is olvashatók az Földrajzi Közlemények oldalain.

A környezetföldrajz alkategóriába illeszthető publikációk száma 1970-től nőtt meg jelentősen, hozzájuk kezdetben a területfejlesztéssel, majd az utolsó évtizedekben jellemzően a tájjal kapcsolatos témák is kapcsolódtak (3. ábra).

A 20. század utolsó harmadától a társadalom és környezet kapcsolatának vizsgálata komplex megközelítési szándékkal a publikációk számában is megjelenik, noha ilyen szintéziskíséret a század elején is jelentkezett már (SZILASSI P. et al. 2024). Ez a komplex, a szintézis igényével fellépő megközelítés szakmai szempontból új tudománytörténeti korszak indulását jelentette. A 2000-es években a tájelemzések (tájökológiai elemzések) egyre gyakoribbá válása ugyanennek a szándéknak a megerősítéseként értelmezhető (SZILASSI P. et al. 2024), és a folyamat jól egyezik a határainkon túli tendenciákkal is, hiszen az utolsó 30-40 évben a nemzetközi szakirodalomban is a politikai ökológia, a környezeti veszélyek, kockázatok, az ember-környezet kölcsönhatások kaptak kiemelt szerepet (ZIMMERER, K. S. 2010). A megközelítés fontosságát hangsúlyozva UNWIN, T. (1992) bemutatta, hogy a kérdéseknél az integratív megközelítés milyen szakmai problémákkal jár. Ebben a kérdéskörben a súlyponti szakmai problémákat a hazai szakma időben felismerte, és ha késéssel is – a tervezett integrációt csak részben sikerrel teljesítve, olykor csak a komplex megközelítés szándékáig jutva –, de növelte a fenti kérdések társadalmi ismertségét, illetve a magyar földrajztudomány nemzetközi hírnevét.

A kartográfia, térinformatika, matematikai, csillagászati földrajz kategóriába sorolt szakterületek a témacsoporthoz tartozó publikációk alapján három jól elkülöníthető szakaszra bonthatók. Az altémák közül 1900-tól a 2. világháborúig a csillagászati földrajzi és nagyon karakteresen a térképészeti témák domináltak (3. ábra). Ez utóbbi érhető, hiszen a háborúk vagy a politikai földrajzi kérdések (pl. Trianonnal kapcsolatban) igényelték ezeket a szakmai információkat. A kartográfiai tanulmányok újbóli növekvő száma az 1970-es évektől a vizuális, majd a digitális képfeldolgozáshoz kapcsolható. Az 1980-as évek derekától már elérhetőek voltak a műholdfelvételek (Magyarországon olykor még mágnesszalagos tárolókon), mégis 1990-ig a légi fényképhez való hozzáférés nehézkes, publikálásuk (politikai okok miatt) még csak az eredmények közlését nézve is nagyon korlátozott volt, Nemzetközi szinten az 1960-as évektől megjelent térinformatika kellett komoly változást ezen a szakterületen (LENG, S. et al. 2017). Bár a térinformatika jelentőségét a hazai földrajztudomány időben felismerte (a Földrajzi Közleményekben az első ilyen publikáció 1991-ben jelent meg), de kiterjedt földrajztudományi alkalmazására a Közleményekben megjelent publikációk között csak 2010 után találunk példákat.

3. ábra Az egyéb (társadalom és természetföldrajzi tanulmányokon kívül eső tematikájú) fő témakörhöz tartozó altémák aránya az ebben a fő témakörben megjelent publikációkon belül. (Ahol az összes egyéb, azaz társadalom és természetföldrajzi tanulmányokon kívül eső tematikájú publikációk száma = 100%)

A) Leíró földrajz – környezettörténet, földrajzi környezetek leírása, történeti földrajz, útleírás;
B) A földrajztudomány elméleti kérdései, földrajzoktatás módszertana C) Egyéb jellemzően földtudományi téma (pl. meteorológia, geológia); D) Expedíciók, kutatóutak; E) Kartográfia, térinformatika, matematikai, csillagászati földrajz; F) Környezetföldrajz, környezeti veszélyek, területfejlesztés, tájelemzés

Figure 3 Proportion of sub-topics belonging to the other main topic (topics outside human and physical geography studies) within the publications in this main topic (where the total number of publications in other topics, i.e. topics outside human and physical geography studies = 100%)

A) Descriptive geography - environmental history, description of geographic environments, historical geography, travel description; B) Theoretical issues of geography, methodology of geography teaching;

C) Other topics typically related to Earth sciences (e.g. meteorology, geology); D) Expeditions, exploratory routes;

E) Cartography, geoinformatics, mathematical, astronomical geography;

F) Environmental geography, environmental hazards, land development, landscape analysis

Forrás/Source: Saját szerkesztés/Own editing

A kutatóutakról, expedíciókról szóló beszámolók 1900–1910 között voltak a legnagyobb számban jelen a Földrajzi Közlemények hasábjain (3. ábra). Ebben az évtizedben közel egy tucat tanulmányt közöltek magyar geográfus szerzők ebben a témában, köztük 1913-ban és 1914-ben Scott és Amundsen sarki expedícióiról, valamint Hopp Ferenc és Almásy György utazásairól szóló beszámolók is helyet kaptak.

A földrajzi publikációk mellett időszakonként nagyobb számban jelentek meg a földtudományokon belül inkább a geológia és a geofizika tárgyköréhez tartozó tanulmányok, amelyeket ma a földtan szakmai körébe illesztenénk. Az 1900-as évek kezdetén hangsúlyosak voltak a földrengésekkel kapcsolatos elemzések, amelyekhez az 1904–1905-ös és 1910-es Alföld-peremi rengések szolgáltattak alapot (megjegyzendő, hogy szélesebb körben is reagáltak rá, például a földrengésjelző rendszer megszervezésével, kiépítésével). Hasonló fontosságúak és cikkekben visszaigazoltak voltak az éghajlattani elemzések. Ebben a csoportban az általános földtani (az Alföld szerkezete, földmágnesesség), vagy pl. az ásványtani eredmények is helyet találtak. Feltűnő az 1970–1980 közötti idő-

szakban a szűkebb értelemben vett földtudományi publikációk kiugró száma (3. ábra). Az ilyen egyéb témaköröket illetően a hidrológiai tárgyú tanulmányok mellett a lávák elemzésétől kezdődően a geofizikai, ásványtani, pollenanalitikai, ősföldrajzi írásokon át bizonyos közgazdasági kérdésekig (pl. gazdasági körzetek problémája) terjedően is számos publikáció jelent meg; ezek olykor kevésbé feleltek meg a földrajzi szakma mai ennél jóval szűkebb értelmezésének.

A földrajztudomány elméleti kérdéseivel és a földrajzoktatás módszertanával foglalkozó altémák között legnagyobb számban, mintegy két tucat tanulmányban – a folyóiratot kiadó Magyar Földrajzi Társaság egyik legfontosabb célkitűzéséhez kötődően – a földrajzoktatás különböző szintjeihez kapcsolódó kérdések szerepelnek. Jellemző, hogy a századfordulóhoz képest az 1930-as évekre az oktatásmódszertani tanulmányok száma majdnem ötször nagyobb lett (FODOR F. 2006). A földrajzoktatás reformját és szerepének növelését szorgalmazó írásokon túl 1900–1920 között érthető módon nagy számban szerepeltek a Földrajzi Közleményekben a háborúval kapcsolatos írások, a hadszínterek leírása, a politikai összefüggések elemzése; például 1916-ban még az aktuális háborús viszonyok földrajzi hátterét és az azt (vélelmezhetően) követő helyzeteket is elemezték. Bár mindez a földrajzhoz illeszkedő feladatnak tűnt, mégis ezek a kérdések feltehetően nem keltették fel az olvasók érdeklődését, pedig az ilyen írások voltak az első – sajnos sikertelen – kísérletek a földrajzi tudás, a földrajzórakon tanult ismeretek mindennapi életben történő alkalmazhatóságának demonstrálására. Az oktatással kapcsolatos témakörnek a következő hullámai az 1950-es és 1980-as években történő tartalmi, módszertani átalakulásokhoz kötődtek (3. ábra). A politikai érdekérvényesítés az 1950-es évektől kezdődően erőteljesen tetten érhető volt a földrajzi tantervek, tankönyvek felépítésén túl a Földrajzi Közlemények tartalmának kialakításában is (Marx a földrajzról, 1953; Lenin és a földrajztudomány, 1960 stb.), azonban a későbbi, különösen az 1990-es politikai változásoknál már egyáltalán nem.

A nemzetközi szakmai körökben az 1990-es évektől jelentkező integratív, problémáértékelő, éghajlattudatos tudományelméleti irányok követése lényegesen lassabban történt, illetve történik meg. Fontos elméleti kérdéseket elemző tanulmány – szerényebb számban – egyrészt az 1900–1920, másrészt az 1980–1990 közötti időkben jelent meg (pl. CHOLNOKY J. 1910, 1914; FITOS V. 1917; PÉCSI M. 1979, 1989; BERNÁTH T. et al. 1986; BERÉNYI I. 1996; TÓTH J. 1989). Érdekes kísérlet volt KÁDÁR LÁSZLÓ (1957) a geografiikum problematikáját elemző, hozzászólásokkal kísért vitairata is.

Szemben ezekkel a korábbi kísérletekkel az elmúlt időkben a nemzetközi keretekben folyó, az alapkérdésekkel kapcsolatos vitákra a Földrajzi Közlemények keretében alig volt reagálás. A kevesebb elméleti munka részben azzal magyarázható, hogy a folyóirat elsősorban földrajzi oktatási, tájékoztatási feladatokat lát el, részben azzal, hogy 1950-ben megjelent egy másik magyar nyelvű, alapvetően a földrajztudomány kutatási eredményeinek közzétételére szolgáló periodika, a Földrajzi Értesítő.

A leíró földrajz címmel jelölt csoportba sorolt kutatási témákban az 1900-as évek elején még nagyszámú publikáció született (például a Ferencz József-föld „földrajzáról”). A leíró földrajzi munkák „virágzása” jó összhangot mutat a nemzetközi irányokkal, pl. a Royal Geographical Society értesítőjében 1906 és 1910 közötti 171 publikáció mintegy 57%-a az utazásokról felfedezésekről, közel harmada általános természeti földrajzhoz és a vulkanológia, kéregmozgás, hidrográfia témáihoz kötődött, és kb. 10% volt társadalmi-gazdasági földrajzi témájú (CLOSE, C. F. 1911). A téma az 1980-as évektől megújult, a környezettel kapcsolatban újra átlagon felüli számú tanulmány jelent meg, de itt már nem a (már ismert) környezetfogalom megjelenése volt fontos, hanem annak környezet-történeti, környezetföldrajzi alkalmazása, illetve értékelése.

Összefoglalás

A földrajzi periodikákban megjelent tanulmányok számszerű és tartalmi vizsgálata alapján jól nyomon követhető, hogy az elmúlt 120 évben miként változott a bemutatott földrajzi témák publikálásának prioritása, illetve azok maguk miként fejlődtek tartalmukban, milyen publikációs aktivitást indítottak el, kerültek többször előtérbe vagy álltak le, és ezeknek olykor milyen szakmai, politikai, anyagi okai lehettek. Az elemzéshez a hosszú hagyománnyal rendelkező Földrajzi Közlemények című folyóiratot szolgált adatbázisként. Az elmúlt 120 évben figyelembe vett mintegy 1700 cikk tematikus kategóriákba (altémákba) sorolását a kezelhetőség, az összemérhetőség igényelte, de azt nehezítette pl. a témák tematikus átfedése, illetve a rövid közlemények figyelmen kívül hagyása. A folyamatos idősoros elemzést befolyásolták az egykori társadalmi viszályok, politikai korlátok, gazdasági kihívások is. Az új magyar nyelvű, elsősorban kutatási eredményeket közlő szakmai folyóirat, a Földrajzi Értesítő megjelenése 1950-től nem lehetetlenítette el ezt a fajta értékelést, a Földrajzi Közlemények a földrajz oktatási és az azt támogató kutatási információinak meghatározó forrása maradt. A vizsgált tanulmányok mértéke az 1. világháború végéig a természet- és társadalomföldrajz szempontjából kiegyenlített, illeszkedett a nemzetközi irányokhoz, és annak rangos szereplői voltak. Ezt követően az 1960–1970-es évekig a természetföldrajz túlsúlya volt jellemző, ami, ha olykor nagyobb késésekkel is, de követni tudta a nemzetközi irányokat. Figyelemre méltó eredmények jelentek a geomorfológia, vagy a talajföldrajz területén. Az 1970-es évektől a társadalomföldrajz aránya – pl. a településföldrajz tanyákkal, falvakkal kapcsolatos tanulmányainak megjelenésével – előbb kiegyenlítődött, majd fokozatosan már több cikk született a társadalomföldrajzi témákban. Ez az irányvonal különösen utóbbi két évtizedben került lényegesen előtérbe, illeszkedve a nemzetközi irányokhoz is.

A Földrajzi Közlemények szakmailag értékes tanulmányai a magyar szaknyelv megerősítésében is jelentős szerepet kaptak. A folyóirat jövőjét illetően azt vonhatjuk le következtetésként, hogy a sok kihívás melletti eredményes munkához a nemzetközi szakmai trendek gyorsabb követése lenne fontos feladat. Módszertani szempontból pedig a jövőben az integratív megközelítés, az elméleti kérdések szélesebb körű vitája, illetve az újabb szakmai törekvések (pl. az éghajlatváltozás földrajza vagy a fenntarthatóság földrajza) témaköreinek minél több esettanulmány alapján történő bemutatása lenne a cél.

MEZŐSI GÁBOR

SZTE Földrajz és Földtudományi Intézet, Szeged
mezosi@geo.u-szeged.hu

SZILASSI PÉTER

SZTE Földrajz és Földtudományi Intézet, Szeged
toto@geo.u-szeged.hu

IRODALOM

- BERÉNYI I. 1996: A földrajztudomány helyzete. – Földrajzi Értesítő 45. 3-4. pp. 332–338.
BERNÁTH T. – MAROSI S. – GÓCZÁN L. – PÉCSI M. – BORSY Z. – ENYEDI GY. – PAPP-VÁRY Á. – PERCZEL GY. – RÉTVÁRI L. – SÁRFALVI B. 1986: A földrajztudomány helyzete. – Földrajzi Közlemények 34. 3. pp. 246–261.
BLOMLEY, N. 2006: Uncritical critical geography. – Progress in Human Geography 30. 1. pp. 87–94.

- CHAPMAN, J. D. 1966: Presidential address: the status of geography. – *Canadian Geographic* 10. 3. pp. 133–144.
- CHOLNOKY J. 1910: A földrajzról. – *Földrajzi Közlemények* 38. 1. pp. 1–11.
- CHOLNOKY J. 1914: A földrajz összefoglalása. – *Földrajzi Közlemények* 42. 2-3. pp. 365–385.
- CHORLEY, R. 1967: *Models in geography*. – Methuen, London. 467 p.
- CLOSE, C. F. 1911: The position of geography. – *The Geographical Journal* 38. 4. pp. 404–413.
- FITOS V. 1917: Milyen tudomány a geográfia? – *Földrajzi Közlemények* 45. 1–3. pp. 362–392.
- FODOR F. 2006: *A magyar földrajztudomány története*. – Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 820 p.
- KÁDÁR L. 1957: A geográfikum problematikája. – *Földrajzi Közlemények* 81. 1. pp. 1–16.
- KOVALCSIK T.–MEZŐSI G.–BOROS L.–SZILASSI P. 2024: „Így írunk mi, geográfusok” – a földrajzos szerzők publikációs trendjei 1990 és 2022 között. – *Modern Geográfia* 19. 3. pp. 83–98.
- LENG, S.–GAO, X.–PEI, T.–ZHANG, G. (főszerk.) 2017: *The geographical sciences during 1986–2015. From the classic to the frontiers*. – Springer, Singapore. 596 p.
- PÉCSI M. 1979: A földrajzi környezet új szemléletű értelmezése és értékelése. – *Földrajzi Közlemények* 103. 1–3. pp. 17–27.
- PÉCSI M. 1989: A földrajztudomány általános elvi kérdései. – *Földrajzi Közlemények* 113. 1-2. pp. 3–10.
- SZILASSI P.–MEZŐSI G.–BOROS L.–KOVALCSIK T. 2024: A táj- és környezetföldrajzi kutatások története Magyarországon az 1880-as évektől napjainkig a *Földrajzi Közleményekben* megjelent értekezések és az MTMT adatbázis bibliográfiai elemzése alapján. – *Földrajzi Közlemények* 148. 2. pp. 92–103.
- TÓTH J. 1989: Reform, regionális fejlesztés és földrajz. – *Földrajzi Közlemények* 113. 1-2. pp. 41–50.
- TREITZ P. 1913: *Talajgeográfia*. – *Földrajzi Közlemények* 41. 3. pp. 225–277.
- UNWIN, T. 1992: *The place of geography*. – Routledge, New York. 288 p.
- ZIMMERER, K. S. 2010: Retrospective on nature-society geography: tracing trajectories (1911–2010) and reflecting on translations. – *Annals of the Association of American Geographers* 100. 5. pp. 1076–1094.
- A jelen elemzésünkhöz használt publikációk letölthetők a *Földrajzi Közlemények* korábbi számait tartalmazó online adatbázisból a https://real-j.mtak.hu/view/journal/F=F6ldrajzi_K=F6zlem=E9nyek.html honlapon.

KRÓNIKA

Beszámoló a 37. OTDK Fizika, Földtudományok és Matematika szekció konferenciájáról

Az Országos Tudományos Diákköri Konferencia, az OTDK, Magyarország legnagyobb felsőoktatási tudományos rendezvénysorozata, ahol a legkiválóbb egyetemisták és főiskolások mutathatják be tudományos kutatásaikat, művészeti alkotásaikat. A két évente rendezett konferencián 16 tudományterületi szekcióba nevezhetnek azok a hallgatók, akik az intézményi TDK-konferenciákon a szakmai zsűri döntése alapján a legkiemelkedőbb eredményeket érték el.

A 37. OTDK Fizika, Földtudományok és Matematika (FiFöMa) szekciójának konferenciáját 2025. április 22–25 között a Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kara rendezte. Az esemény 2001 után tért vissza a Mecsek-aljára, ezúttal több, mint 300 nevezővel a fizika (132 dolgozat), a földtudományok (78 dolgozat), a matematika (45 dolgozat) és a társadalomföldrajz (47 dolgozat) területéről. A versenyzők negyven tagozatban tartották meg előadásait, melyből tíz (A környezettudomány földtudományi alkalmazásai; Ásványtan; Földtan, szedimentológia, öslénytan; Geofizika; Geoinformatika és távérzékelés; Geoinformatika és térképészet; Geomorfológia; Magmás- és metamorf kőzetek; Megújuló energia és mernőkeológia; Meteorológia, klimatológia) a földtudományokhoz, hat (Általános társadalomföldrajz; Gazdaság- és közlekedésföldrajz; Népességföldrajz és társadalmi kapcsolatok földrajza; Turizmusföldrajz; Városföldrajz és városfejlesztés; Vidékföldrajz és vidékfejlesztés) pedig a társadalomföldrajzhoz kapcsolódott.

A 300 feletti nevezői létszám mellett összesen több, mint 120 főnyi bíráló és zsűri, félszáz fölötti szervező/rendező, közel 30 határon túli magyar megfigyelő és félszáznál is több középiskolás diák vett részt az eseményen. Utóbbiak számára az OTDK-val párhuzamosan diákkon-

ferenciát is szerveztünk. Az eseményen határon túli magyar anyanyelvű hallgatók ugyanúgy részt vettek, mint hazai egyetemeken tanuló külföldi diákok, minek következtében az akár hungarikumnak is tekinthető megméretetés kimondottan nemzetközi eseménnyé vált. Ezt erősítette az is, hogy külföldi egyetemeken (Ausztria, Németország, Bolívia, USA, Anglia...) dolgozó magyar kutatók is szép számban vettek részt a zsűrizés folyamatában.

Az előző OTDK dolgozatszámaihoz viszonyítva a legnagyobb növekedést a társadalomföldrajznál tapasztaltuk (45%), de a földtudományi dolgozatok száma is 8%-kal nőtt. Tudományunk számára további jó hír, hogy a szekcióban a tehetséges doktoranduszoknak/posztdoktoroknak odaítélt Roska Tamás díjat idén nagy örömrökre egy geográfus vihette haza, Baják Petra személyében, aki a Velenceitőről tartott érdekes előadást.

A szóbeli reakciók alapján a rendezvény szakmailag kimondottan sikeresnek tekinthető. A zsűritagok, résztvevő oktatók visszajelzései kimagasló hallgatói teljesítményekről tudósítottak, a hallgatóktól kapott információk is egy jó hangulatú, diákközpontú rendezvény képét festik elénk.

A tagozati verseny mellett közel félszáz kisérrőprogram (szakmai, ismeretterjesztő, kulturális, sport) biztosította a résztvevők minél teljesebb élményét, melyek közül jövőbemutató jellege miatt kiemelendő a középiskolások versenye, akik a helyszínen ízelítőt kaphattak a tudományos világból és remélhetőleg kedvet arra, hogy egyetemi karrierre adják fejüket.

Az eredmények és a konferencia dolgozatainak absztraktjaiból szerkesztett rezümékötet, más információk mellett, a rendezvény honlapján elérhető (<https://otdk.pte.hu/ttk-szekcio>).

REMÉNYI PÉTER – MÁTÉ ÉVA

Beszámoló a XIX. Kárpátaljai Tudományos Diákköri Konferenciáról

„Az ember annyit ér, amennyit használ”

Széchenyi István

Minden év májusában az ukrán tudomány ünnepéhez igazítva kerül megrendezésre a Kárpátaljai Tudományos Diákköri Konferencia – idén sem történt ez másképp. A konferenciát a „GENIUS” Jótékonsági Alapítvány, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és az Országos Tudományos Diákköri Tanács (OTDT) Határok nélkül (HTDK) programja közös szervezésében valósították meg, amelynek hagyományosan a Főiskola adott otthont 2025. május 16-án. Az esemény előestéjén egy vitadélután rendeztek, ahol a már fokozatot szerzett tapasztalt kutatók, tudósok mutatták be előadásait. A vitadélután témája mindig az adott év aktuális évfordulóihoz igazodik, így a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) alapításának 200. évfordulójáról, Széchenyi István személyiségéről és Jókai Mórról – aki szintén 200 éve született – hallhattak előadásokat az érdeklődők.

A konferenciára alap- és mesterszakos hallgatók jelentkezhettek a Kárpát-medence minden felsőoktatási intézményéből. A regisztráció után a megnyitó következett, amelyen Weiszbürg Tamás, az OTDT elnöke és a HTDK-program szakmai vezetője, Gsericskó István, a Főiskola rektora, valamint Gyebnár István, Magyarország beregszászi konzulátusának ideiglenes ügyvivője köszöntötte a résztvevőket. Köszöntőjükben elmondták, hogy a szimpóziumon résztvevő hallgatókra a tudományos élet utánpótlásaként, valamint a kárpátaljai értelmiség jövőbeni tagjaiként tekintenek. A konferencia kiváló lehetőséget biztosított a fiataloknak, hogy megmérassék magukat, és bemutassák kutatásaik eredményét, felkészülve a jövőbeni tudományos pályára. Jelentős számban vettek részt magyarországi felsőoktatási intézményből és kutatóműhelyekből (ELTE, Debreceni Egyetem, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Országos Tudományos Diákköri Tanács, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem stb.) oktatók, kutatók, akik a dolgozatok bírálóiként és a zsűri tagjaiként számos hasznos tanáccsal, építő kritikával látták el a versenyzőket. A diákköri konferencián részt vett versenyző diákok egyenként két, esetenként három opponensi véleményt kaptak. A benyújtott dolgozatokat a bírálók ötféle

szempont szerint értékelték: szerkesztés, stílus, szerkezet; a téma irodalmának feldolgozása; a téma feldolgozási módszerének színvonala; az eredmények értékelése, valamint a pályamű korszerűsége, fontossága; minden szempont esetében 10 pont volt az elérhető legmagasabb pontszám. Az előadásokat az előadói stílus (20 pont), az elhangzottak tartalma (15 pont) és a szakmai vita eredményessége (15 pont) alapján pontozták, így az előadásra összesen 100 pontot kaphatott egy versenyző.

A rendezvénynek több mint 100 résztvevője volt, köztük hallgatók, megfigyelő tanárok, témavezetők, zsűritagok, vendégelőadók, illetve versenyző diákok, akik nyolc szekcióban mutathatták be eredményeiket: *Biológia és Kémia, Földrajz I. (Népességföldrajz), Földrajz II. (Természet-, agrár- és turizmusföldrajz), Filológia, Számvitel és Adóügy, Tanulás- és Tanításmódszertan, Történelemtudomány I. (A szovjet éra helytörténeti sajátosságai), Történelemtudomány II. (Társadalomtörténet)*. A Történelemtudományi szekciókban az ELTE Bölcsészettudományi Kar doktori iskolájának három hallgatója is részt vett vendégelőadóként.

A színvonalas előadásokat az értékelések követték, majd a zárőnnepség, ahol átadásra kerültek az elismerő oklevelek és nem utolsósorban a díjazottak kitüntetései. Szekciónként három versenyzőt díjaztak és a zsűri különdíjakat is átadott, amelyeket a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács ajánlott fel a résztvevőknek. Az ünnepségen a zsűri elnökei pár szóban értékelték az általuk vezetett szekciót és az előadásokat. Több zsűrielnök is kiemelte, hogy a hallgatók ügyesen betartották az előadásra szánt időt, munkájukat azonban megnehezítette, hogy az előadások egyes szekciókban igen változatos témákat öleltek fel. A konferencián elhangzott témák szinte mindegyike kárpátaljai vonatkozású volt. Ez is azt mutatja, hogy a fiatal hallgatóknak és vezetőtanáraiknak fontos a szülőföldjük minél komplexebb megismerése és a nehéz körülmények ellenére is folytatják a kutatói munkát.

Az intézményi konferencia egyfajta első fordulója az Országos Tudományos Diákköri Konferenciának. Így a díjazások ismertetése

után felolvasták azon hallgatók nevét, akiket indulásra javasolnak a 38. OTDK-n.

A konferencia sikerrel valósította meg fő célját, a magyar felsőoktatásban résztvevő diákok szakmai fejlesztését, ösztönzését. Továbbá a szakmai fórumon túl közösségi platformot is biztosított, hiszen ezáltal a hallgatók egymással és más határon túli kutatókkal, oktatókkal

is megismerkedhettek, hozzájárulva szakmai kapcsolataik elmélyítéséhez.

A rendezvényt a Magyar Kormány, a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Tehetségprogram, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta.

TÓTH LÍDIA

A pécsi geográfusok Cipruson

A Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola Geopolitikai Doktori Programjának (PTE FDI) hallgatói és oktatói – együtt a HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetének (KRTK) szintén pécsi székhelyű Dunántúli Tudományos Osztályának munkatársaival – 2025. május 25-31. között Cipruson konferencián és terepgyakorlaton vettek részt. A kiutazás elsődleges célja a XVII. BRIT (Border Regions in Transition) konferencián való részvétel volt, ahol a legtöbben bemutathattuk az aktuális kutatásainkat. A BRIT az 1994-es első esemény óta a határok és a határ menti területek interdiszciplináris kutatásával foglalkozó tudományos kutatók legjelentősebb rendszeres gyűlésévé vált. Az elmúlt több mint három évtizedben a BRIT-et számos helyen megrendezték már, többek között 2003-ban Pécsen is. Az idei eseményen a PTE FDI és a KRTK közös delegációja képviseltette magát a legnagyobb létszámban. Érdemes kiemelni, hogy küldöttségünk pécsi tagjai közül JAMES W. SCOTT (jelenleg a PTE kutatóprofesszora) és HAJDÚ ZOLTÁN eddig az összes BRIT-konferencián részt vett.

Ciprus szimbolikus és gyakorlati szempontból is tökéletes helyszíne volt egy határ menti problémákkal foglalkozó konferenciának. Az esemény házigazdája, a brit University of Lancashire ciprusi fiókegyeteme Pílaban található. A falu helyzet is jelképes, hiszen egyike annak a négy ciprusi településnek, amelyek az ENSZ által felügyelt ütközőzónán belül találhatók, illetve ez az egyetlen falu a megosztott szigetországban, amelynek ciprusi görög és török lakói is vannak.

Ciprus államjogi berendezkedése, valamint az Észak-ciprusi Török Köztársaság jelenlegi el nem ismert státusza számos jogi és gyakorlati kérdést felvet, erről több ismertetést is meghallgathattunk. A görög ciprióták délre menekülése

óta például az ingatlanok tulajdonszerzése is problémát okoz Észak-Cipruson, amennyiben a vagyoni korábbi tulajdonosa egy menekült görög. Ennek nem ismerete időnként komoly büntetőjogi következményekkel jár, aminek időnként magyar állampolgárok is áldozatul esnek. Egy másik probléma, hogy az észak-ciprusi hatóságok által kiállított úti okmányok csak Törökországban érvényesek, amennyiben más országba szeretnének utazni a török ciprióták, akkor a törökországi hatóságoktól kell igényelni a dokumentumokat. A jogi és adminisztratív problémákon felül a megosztottság és az északi rész szakadár státusza a fekete- és a szürkegazdaság (pl. csempészet, hamisítás, illegális migráció) virágzására is lehetőséget ad, amelynek egyes példáit mi is megfigyelhettük a terepgyakorlatok során.

A BRIT-konferencia zárónapját követő terepgyakorlatunk során az Észak-ciprusi Török Köztársaságba látogattunk. Utazásunkra a Kelet-Mediterrán Egyetem doktorandusz hallgatói – első nap HATICE SAVOĞLU, másnap OGUZ UFUK HAKSEVER – kísérték el minket. Török cipriótaként értékes és mindennapi példákat tudtak mutatni és mesélni a megosztott Ciprusról. A terepen először világszerte ismert angol névén Nicosia (görögül Lefkószia, törökül Lefkoşa) városának török oldalát, majd a tengerparti Küreniát, törökül Gírnét tekintettük meg. Nicosia az etnikai alapú megosztottság egyik „mintavárosa”, hiszen a települést kettészeli az 1974-ben kialakított, az ENSZ által felügyelt ütközőzóna és az észak-déli területek határa. A következő nap Varószia és Famagusza települések felkeresése volt a cél. Az angolosan Varosha néven is említett Varószia, avagy törökül Maraş városa az 1974-es török invázió óta üresen áll. A törökök 2020 óta engedélyezik, hogy a települést részlegesen látogathassák a turisták, bár ez ellen a görög fél nemzetközi jogi fenntartásokkal élt. A több mint 50 éves elhagyatottság és

a hetvenes évek megragadt luxusának együttes látványa szürreális élményt nyújtott. A törökök Gazimağusa néven említett Famagusztában a várfallal körülvett óvárost tekintettük meg. Természetes kikötőjének köszönhetően a városnak évszázadokon keresztül fontos szerepe volt, a történelmi háttér pedig településépítészeti és településképi sokszínűséget eredményezett. Erre a sokszínűsége mutatott példát a Lala Mustafa Pasa mecset, amely eredetileg gótikus katedrálisként épült, azonban később átalakították mecsetnek.

A ciprusi túra több szempontból is tanulságos volt. Egyrészt doktorandusz hallgatóként egy olyan rangos konferencián vehettünk részt és mutathattuk be a kutatásainkat, ahol a határok kérdéskörével foglalkozó, a nemzetközi kutatóközösség élvonalába tartozó kutatók jelen-

tek meg. Sokat tanulhattunk tőlünk, tudományos szemléletmódot és módszertani kérdéseket tekintve egyaránt. Másrészt a doktoriskola „balkáni identitása” szempontjából is értékes volt az út, hiszen Ciprus sok szempontból értékes analógiája a jelenleg is zajló balkáni, nyugat-balkáni, vagy – tovább szűkítve a földrajzi lehatárolást – „ex-jugoszláv” folyamatoknak. Bár Ciprus már 2004 óta az Európai Unió tagja, és a mediterrán sziget két oldala között már biztosított az átjárás, mégis az ott állomásozó ENSZ-erők és brit katonák – illetve a háttérben több tízezres nagyságrendben a szigeten jelenlevő török és görög katonai erők – figyelmeztetnek minket az állam etnikai alapú strukturális problémáira és a lappangó feszültségekre.

PÉTER TAMÁS LÁSZLÓ

IRODALOM

NAGY ELEK (főszerkesztő):

Passages.

Az Orient Projekt Magyar–Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve,
Vác–Budapest. 1. évfolyam 2023. 454 p., 2. évfolyam 2024. 483 p.

A 2020-ban alapított „Orient Projekt Magyar–Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform” régi hagyományokat visz tovább. A magyar közéletben, azon belül a tudományos közéletben a „Kelet” mindig is jelentős szerepet játszott. Közismert például, hogy a leghíresebb magyar utazók, felfedezők milyen jelentős mértékben hozzájárultak Ázsia megismeréséhez. A Kelet iránti folyamatos érdeklődés alapját nyilván a magyarság ázsiai eredete és a később erre alapozódó őshazakutatások, továbbá a már az Árpád-kori krónikákban megjelenő – bár tudománytalan, de ma is sokak által valósnak gondolt – mitikus hun-magyar rokonság hite jelentették, ez éltette is ezt az érdeklődést évszázadokon át. Úgy tűnik, ennek a keletkutatásnak, a magyar-ázsiai kapcsolatok története megismertetésének egy új „ernyőszervezeteként” jelent meg az Orient Projekt, amely honlapjuk szerint az Ázsiával kapcsolatos „gazdag tudásnak minőségi összefogására, az ismeretek alapkutatási szinten történő rendszerezésére, korszerű egységbe rendezésére és digitális bemutatására vállalkozik”.

A Platform a Neumann János Egyetem Eurázsia Központjával együttműködve és a Pallas Athéné Domus Meriti Alapítvány jelentős támogatásával, nagy létszámú kutatógárda bevonásával már két – általuk évkönyvnek nevezett, nagyon szép kivitelű – tanulmánykötetet adott ki, *Passages* címmel. Akár tetszik, akár nem, korunk egyik meghatározó jelensége az angol nyelvi imperializmus visszavonhatatlan győzelme; az angol nyelvből származó szavak, kifejezések egyre agresszívebben nyomulnak be intim nyelvi szféránkba, az ma már szinte fel sem tűnik, lassan mindenki természetesnek veszi. Így hát szomorúan bár, de bele kell törődnünk, hogy ez a kiváló könyvsorozat is angol címmel jelenik meg, bár tanulmányai magyar nyelvűek. Igaz, a cím találó, hiszen a passages fő önálló jelentése az angol-magyar nagyszótár szerint

„kapcsolat, érintkezés, közeledés”, és valóban, a két kötet 30, illetve 29 tanulmánya kivétel nélkül magyar-keleti kapcsolatokról szól – de azért éppenséggel lehetett volna magyar címet is találni...

Ahogy NAGY ELEK, a kötetek főszerkesztője ezt az első kötet előszavában kifejti, „*Miszsióknak tekintjük módszeres munkával és szakértői együttműködésekben keresztül rendszerezni, áttekintő mélységben feldolgozni, illetve egy helyen, egyszerűen kezelhetően, korszerűen hozzáférhetővé tenni és bemutatni Magyarországot, valamint az egyes ázsiai államok, földrajzi és kulturális térségek páratlanul gazdag és érdekes történetét, a hazai keletkutatás területén egykoron tevékenykedő és ma is dolgozó számtalan kiváló ember munkáját, hangsúlyosan felhívni a figyelmet a nemzeti örökségünk szerves részének tekinthető szellemi és tárgyi hagyaték fontosságára, a szélesebb körben csak kevésbé ismert tudás felszínre hozható rejtett kincseire*”.

Ha meg akarnánk nevezni azt a tudományterületet, amivel a kötetek foglalkoznak, akkor talán leginkább a kultúrtörténet kifejezés lenne erre a legalkalmasabb, de mi, földrajzosok örömmel tapasztalhatjuk, hogy számos írás kapcsolódik szakterületünkhöz is, többek között neves magyar utazók, felfedezők sorsa, munkássága, eredményei is megjelennek a kötet lapjain.

A 26 szerzőnek a két kötetben megjelent összesen 59 tanulmánya némi leegyszerősítéssel három csoportba sorolható.

Az első csoportba tartoznak valamely speciális szakterülethez vagy földrajzi egységhez fűződő kapcsolatokat, illetve azok történetét ismertető tanulmányok, mint pl. a magyar-indiai, a magyar-kínai, a magyar-koreai és a magyar-mongol kapcsolatok évszázadainak ismeretése LÁZÁR IMRE, SALÁT GERGELY, CSOMA MÓZES, illetve SZILÁGYI ZSOLT tollából, és ide sorolható a ma egyértelműen észak-afrikai, de

egykor a Közel-Kelet ázsiai részére is kiterjedő Egyiptom magyar kapcsolatainak KIRÁLY ATTILA általi bemutatása is. Ezek a terjedelmi korlátok miatti vázaltszerűség ellenére nagyon alaposak és jó kiindulópontot jelentenek a téma iránt érdeklődők további tájékozódásához. Természetesen minden említett írásban legalább pár mondat erejéig hangsúlyos szerepet kapnak az adott térség magyar felfedezői, utazói.

A második csoportba tartozó írások részben tudomány- és oktatástörténeti jellegűek, részben könyvtári gyűjteményeket mutatnak be, mint pl. KIRÁLY ATTILA tanulmánya az egyiptológia magyarországi oktatásának történetéről, CSOMA MÓZES írása a koreanisztika magyarországi megjelenéséről, KELECSÉNYI ÁGNES ismertetése az Akadémia könyvtárának keleti gyűjteményéről, illetve KEMPF BÉLA összefoglalója a Szegei Egyetem könyvtárának Ligeti-hagyatékáról.

Végül a harmadik, egyben messze a legtöbb tanulmányt tartalmazó csoportba azok az írások tartoznak, amelyek egy-egy személy élettörténetét, munkásságát foglalják össze. E személyek közös jellemzője, hogy – néhány kivételtől eltekintve – hosszú időt töltöttek Keleten, munkásságuk hozzájárult az adott földrajzi terület alaposabb megismeréséhez vagy éppen tudományterületük ismeretanyagának bővítéséhez. Volt köztük utazó, felfedező, hittérítő, mérnök, építész, történész, természettudós, festőművész, bankár, kereskedő, műgyűjtő stb. Voltak, akik visszatértek Magyarországra, mások halálukig egy távoli országban maradtak, de mindegyikük adott valamilyen hírt arról a világról, ahol éltek, hozzájárulva a Kelet jobb megismeréséhez. Bár a két kötet terjedelmes, mégis az írások nagy száma miatt az egyes tanulmányok – ez esetben is néhány kivételtől eltekintve – inkább csak áttekintést tudnak nyújtani az ismertetett személy életéről, munkásságáról.

Hogy kiragadjunk néhány különlegességet, említsünk meg néhány érdekes személyiséget (zárójelben a róla szóló írás szerzőjének nevével). ELKED ANTAL (KISS SÁNDOR) elévülhetetlen érdemeket szerzett a japán lósport és a japán műkorcsolyázás megteremtésében, őt ábrázolja az első kötet címlapján szereplő, személyiségéről árulkodó fénykép is. KOMOR IZIDOR (KISS SÁNDOR) üzletember önzetlenül segítette az oroszországi hadifogolytáborokból megszökött magyarok Kínán keresztüli hazajutását, fia, KOMOR PÁL (MERVAY MÁTYÁS) pedig a nácizmus elől Sanghajba menekült zsidóknak segített minden lehetséges módon. METZGER NÁNDOR

(KISS SÁNDOR) Petőfi-verseket és Magyar történelem című könyvet adott ki japán nyelven Japánban. GUBÁNYI KÁROLY és SZENTGÁLI ANTAL (DOMANICZKY ENDRE) vasutakat építettek, bányákat működtettek Mandzsúriában. LADÁNYI LÁSZLÓ, SZARVAS MIKLÓS, JASCHKÓ ISTVÁN és más misszionáriusok (SZILAS LÁSZLÓ) szerzetesként évtizedeket töltöttek Kínában, iskolákat hoztak létre, fejlődésben elmaradt gyermekek számára intézetet alapítottak és vezettek, közülük LADÁNYI a kommunista hatalomátvétel után Hongkongba áttelepülve világszerte elismert Kína-szakértő lett. VAY PÉTER (SOLYMÁRI DÁNIEL) püspökként, pápai diplomataként Ázsia nagy részét bejárta és a kor vezető politikusai-val tárgyalt. LIGETI LAJOS (SZILÁGYI ZSOLT – ROTTÁR MÁTÉ) és tanítványa, KARA GYÖRGY (SZILÁGYI ZSOLT) addig alig ismert mongol nyelvek, illetve nyelvi dialektusok ismertetésével öregbítette a magyar mongolisztika jó hírét. Bár két magyar festőművész, BOROMISZA TIBOR és CSAPEK KÁROLY (KELÉNYI BÉLA) nem éltek Keleten, mégis bekerültek a kötetbe, mert előbbi a buddhizmus magyarországi megtelepedéséhez járult aktívan hozzá, utóbbi pedig keleti műtárgyakat gyűjtött, főleg a buddhizmus műkincseit. Hasonlóképpen az ellentmondásos életutat bejáró HETÉNYI-HEIDELBERG ERNŐ (SZATHMÁRI BOTOND) is Európában ismerkedett meg a buddhizmussal, amelynek híve lett, és az ötvenes években létrehozta a Magyarországi Buddhista Missziót, majd a Kőrösi Csoma Intézetet. Még jóval korábban ugyancsak a buddhizmus jelentős magyarországi megismertetője lett az alapjában véve nagykereskedő LÉNÁRD JENŐ, a híres író, LÉNÁRD SÁNDOR apja (KELÉNYI BÉLA). SASS BRUNNER ERZSÉBET és lánya, BRUNNER ERZSÉBET (LÁZÁR IMRE) lényegében „indiai” festőművésszé váltak, és persze India kapcsán jól ismert AMRITA SHER GIL festőművész neve is, de édesapjáról, a nyelvész UMRAO SINGH SHER GILRŐL (PAP ÁGNES) eddig keveset tudhattunk. FERENCZY ÁRPÁD (PAP ÁGNES) újságíróként 1911-ben az angol királyi pár India császárává való koronázásáról tudósított. FÁBRI KÁROLY LAJOS (PAP ÁGNES) az indiai művészet szinte minden ágát kutatta, de különösen a klasszikus táncművészet ismertetése terén vált világhírűvé. A szintén indiaivá vált BOGLÁR ETELKA (LÁZÁR IMRE) évtizedeket töltött a híres Rabindranath Tagore közelében és a költőről számtalan dokumentumot juttatott el a magyar indológusokhoz. KERTÉSZ KÁROLY (BALDAVARI ESZTER) a keleti építészet megismertetése mel-

lett a hétköznapi életébe is bepillantást nyújtott útirajzában. A Pesten született, de korán külföldre került LEITNER GOTTLIEB VILMOS (LÁZÁR IMRE) a keleti nyelvek és kultúra tudósaként a híres lahóri Pandzsábi Egyetem egyik alapítója és sok évtizeden át oktatója volt. HAÁR FERENC (KISS SÁNDOR) fotóművész Japánról készített fényképalbumokat, felesége, HAÁR IRÉN (KISS SÁNDOR) egy időben sikeres éttermet vezetett a híres tokiói Ginza. SIKOS JÁNOS (KISS SÁNDOR) elképesztő üzleti érzékkel megáldva lett oroszországi hadifogolyból japán üzletember, a hűtőipari berendezések gyártásának „királya”. A mostanában „újrafelfedezett” HUDEC (HUGYECZ) LÁSZLÓ (CSEJDY JÚLIA – CSEJDY VIRÁG) kiemelkedő szerepet játszott Sanghaj építészeti arculatának megteremtésében.

A jobban ismert magyar földrajzi utazók, felfedezők élettörténetéről is szól több írás, főleg a második kötetben. Rövidebben-hosszabban (pontosabban egyesekről valóban csak nagyon röviden) olvashatunk VAY PÉTER diplomáciai utazásairól (SOLYMÁRI DÁNIEL) és külön tanulmányban koreai útjáról (CSOMA MÓZES), GUBÁNYI KÁROLY mandzsúriai és ausztráliai működéséről (DOMANICZKY ENDRE), a világhírű orientalista STEIN AURÉL életútjától (KELECSÉNYI ÁGNES), az eredendően néprajzos, ugyan-csak Koreában élt BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK kutatásairól (CSOMA MÓZES), GERMANUS GYULÁNAK az iszlám kultúra megismerésére irányuló utazásairól (UDVARVÖLGYI ZSOLT ANDRÁS), ALMÁSY GYÖRGY kazah- és kirgizföldi útjairól (SOMFAI KARA DÁVID – SÁNTA ISTVÁN), REGULY ANTAL Ural-vidéki finnugor nyelvészeti kutatásairól (GULYÁS ZOLTÁN), emellett olvashatjuk VÁMBÉRY ÁRMINTÉK tevékenységének rövid összefoglalását is (SOMFAI KARA DÁVID). De érik az olvasót e téren meglepetések is, pl. kiderül a könyvből, hogy a fentebb említett LÉNÁRD JENŐ – TELEKI PÁL felkérésére – egy

„Magyar Tudományos Feketengeri Expedíció” vezetője volt az akkor még a Monarchiával szövetséges Törökországban, az út azonban hosszas előkészületek után már csak az első világháború legvégén, 1918 őszén indult meg, a központi hatalmak összeomlása után félbe is szakadt, tagjait internálták és csak nagy nehézségek után érkeztek haza. Ennek ellenére az expedíciónak voltak jelentős tudományos eredményei, főleg az abban vezető szerepet játszó GYÖRFFY ISTVÁN néprajzi kutatásai és az általa megszerkesztett észak-anatóliai néprajzi térkép említendő e téren.

A kötetek logikusan felépítettek, az írások egyfajta területi rendbe vannak sorolva, és külön kiemelendő, hogy elképesztően gazdag az ábranyag. Több száz nagyméretű, szépen restaurált vagy feljavított korabeli fénykép, lefényképezett dokumentum és számos térkép is segíti a leírtak jobb megértését. A sok szerző miatt az ismeretések érthetően egyenetlenek, mégis nagy jelentőségűek, hiszen számos „Keletre szakadt” hazánkfi (vagy – ha lenne ilyen szó – „hazánk-lánya”) neve, munkássága eddig lényegében ismeretlen volt a magyar közvélemény előtt. E kötetek óriási mértékben hozzájárulnak tehát az e téren meglévő „fehér foltok” eltüntetéséhez. Csak ajánlható minden, a távoli tájak, a híres Kelet iránt érdeklődőnek, hogy izlelgesse ezeket az írásokat, csodálja meg a különleges körülmények között készült képeket, és a fejezetenkénti rendkívül gazdag bibliográfia segítségével is felhasználva kapjon kedvet a könyvben tárgyalt személyek életének és szakmai életútjának még alaposabb megismeréséhez. Az ismertetett évkönyvek lapjainak forgatását – legalábbis virtuálisan – nagyon megkönnyíti, hogy teljes terjedelműen, szabadon hozzáférhetőn olvashatók az Interneten a <https://orient-projekt.hu/> passages címen; feltétlenül keressék fel!

HORVÁTH GERGELY

SZÉKELY KINGA:

Raisz Keresztély földmérő – a Baradla kutatója.

Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat, Budapest 2024. 202 p.

A könyv szerzője – aki ismert barlangkutató, az egykori Barlangtani Intézet igazgatója, a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat korábbi titkára – évtizedek óta gyűjt relikviákat: képeket, fényképeket, térképeket, kiadványokat, festményeket, metszeteket, leveleket, régi újságclikkeket és minden más emléket,

ami a magyar karszt- és barlangkutatás történetéhez kapcsolódik, és természetesen bűjja a könyvtárakat és levéltárakat újabb és újabb történeti források után kutatva. Az összegyűjtött és módszeresen rendezett anyag feldolgozásának eredményeként egymás után jelennek meg könyvei, amelyek ennek a történetnek egy-egy

epizódját, egy-egy jelentősebb személyiségét teszik ismertté. A megjelent kötetek sorában fel dolgozta már a szakterület két ismert óriásának, KADIĆ OTTOKÁRnak és KESSLER HUBERTnek a munkásságát; továbbá a kissé elfelejtett KAFFKA PÉTERét, aki amellet, hogy neves építész is volt, azzal írta be nevét a barlangkutatás történetébe, hogy feltárta a Baradla korábban még be nem járt ágát; és könyve jelent meg a fiatalon tragikusan elhunyt PLÓZER ISTVÁNNak, a talán legnagyobb magyar barlangkutató búvárnak az életéről. Legújabb könyve ugyancsak a Baradlához kapcsolódik, hiszen RAISZ KERESZTÉLY – és most idézzünk a könyvborítón szereplő összefoglalóból – „...Gömör és Kishont vármegye hites földmérőjeként... 1801-ben felmérte a Baradla ismert járatait, felszíni területét és német nyelven leírta a látnivalókat. Térképei a GÖRÖG DEMETER által kiadott Magyar Átlás részeként 1802-ben, míg a barlang ismertetése 1807-ben jelent meg. Ezek a Baradla első mérnöki pontosságú, művészi kivitelű, ma is azonosítható nyomtatott dokumentumai”.

A könyv alapvetően természetesen RAISZ KERESZTÉLY életéről szól, de egyúttal a Baradla történetéről is. A szerző kutatásai feltárták RAISZ életének, munkásságának számos eddig nem, vagy alig ismert eseményét. A könyv elején tisztázza – a különböző forrásokban egymásnak ellentmondó – életrajzi adatait, családi kapcsolatait a felmenőktől egészen a 20. századi leszármazottakig, majd bemutatja a részben állami gazdálkodási keretben, részben főúri megbízásból végzett földmérői pályafutását az Institutum Geometricumban szerzett diplomától a térképszerkesztői, közútervezői, folyószabályozási munkákon át a sajnálatosan a pusztulás végső fázisába jutott tornai megyeháza épületének megtervezéséig (Torna vármegye a Magyar Királyság legkisebb megyéje volt, míg 1881-ben össze nem olvasztották Abaúj vármegyével). Egyik kiemelkedő tevékenysége volt a Bódva és a Jósza szabályozása, amely munkásságának a szerző egy önálló fejezetet szentelt. Mindezen tevékenységeket nemcsak alaposan feltárja a szerző, hanem rendkívül gazdag ábra- és fényképanyagot is mellékel hozzá, térképek, kéziratok, egykori képek és mai fényképek sorjáznak egymás után kitűnő minőségben – számos közülük önmagában is megérne egy részletesebb tanulmányt.

A könyv második fele főleg a Baradlával foglalkozik. Röviden visszatekint a RAISZ előtti ismert bejárásokra, felmérésekre, leírásokra,

majd a barlangot övező Gömör és Torna megye, illetve a Baradla közvetlen környékét ábrázoló megyerészlet RAISZ által készített, GÖRÖG DEMETER híres Magyar Átlásában megjelent térképeit ismerteti. Így „közeledve” jutunk el a Baradla térképéhez. RAISZt 1801-ben báró PRÓNAY GÁBOR, Gömör vármegye főispánja kérte fel a barlang felmérésére, és a munka még feltehetően ugyanabban az évben elkészült, ugyanis – ahogy fentebb már említve lett – 1802-ben meg is jelent. Az 1:5400 méretarányú térképhez egy hosszsmetszet is tartozott. A térképen RAISZ számos barlangrészt, illetve képződményt számmal jelölt, és ezek nevét a térkép alatti keretben megadta; érdekesség a 19-es számhoz tartozó szöveg, amely szerint „Ennél tovább nem mehet az ember a' víz miatt”. A térkép pontossága a mai modernebb mérésekkel összehasonlítva is kimagasló.

A továbbiakban a szerző ismerteti RAISZ pár évvel később, 1807-ben megjelent barlangleírását, illetve annak kalandos történetét, sőt „utóéletét” is; ennek során mai tudásunk szerint elemzi az abban leírtakat. A térképet és a leírást összegzően értékelve joggal állapítja meg, hogy azok messze a kor legmagasabb színvonalát jelentik, hiszen RAISZ a barlangról „léptékkel, nevekkal, iránnyal, lejtéviszonyokra és a kitöltésre utaló jellel ellátott alaprajzi és hosszsmetszeti térképet készített, ami a barlang jellegének valósághű, művészi kivitelű ábrázolása; a Kárpát-medencében olyan felszíni térképet készített, amin a barlang felszín alatti kiterjedését is ábrázolta; ... magyarországi barlangról nem élménybeszámolót, hanem részletes leírást készített, kapcsolatba hozva azt a felszíni karsztjelenségekkel; megalapozta a Baradla nevezéktanát, elsőként alkalmazott, illetve adott neveket képződményeknek, termeknek, patakoknak; a főág megismerése érdekében az addigi végponton továbbment; említést tett a Baradla alatt húzódó alsó járatról; magyarázatot keresett a barlangban található nagy mennyiségű emberi csont eredetére; és rajzokat készített a barlang néhány jellegzetes képződményéről”.

Hogy RAISZ teljesítményét ma is bárki érzékelhesse, a könyv mondhatni „csúcspontjaként” a következő fejezetében teljes egészében olvasható „A Gömör megyei Aktelek faluban levő Baradla barlang topográfiai leírása”, pontosabban annak hiteles fordítása.

SZÉKELY KINGA munkája azonban ezzel még nem ér véget, mert a könyv hátralévő részében újabb „csemegéket” kínál az olvasónak, egy-

részt amikor sorra veszi a Baradla – utókor által ismert – neves látogatóit, illetve a látogatásukat bizonyító emlékeket, dokumentumokat, másrészt kijavít számos – RAISZ munkásságával és a Baradlával kapcsolatban megjelent – téves ismeretet, képzetet. Egy további fejezetet szentel RAISZ életműve utókor általi megbecsülésének, illetve meg nem becsülésének, végül a kiadványt a könyvben említett személyek rövid, de rendkívül alapos életrajzai, a trianoni békediktátum következtében elcsatolt területek egykori és mai településneveinek jegyzéke, továbbá RAISZ Keresztély ismert munkáinak jegyzéke (csak kataszteri térképből 39 tétel!), és legvégül a felhasznált irodalmi források jegyzéke zárja.

A karszt- és barlangtudomány, illetve a karszt- és barlangkutatás a földtudomány szerves része,

így nagy hálával tartozunk a szerzőnek, hogy e tudományterület történetét már ilyen sok kíváncsi, alapos, részletes kiadványban feldolgozta; az ismertetés elején említett könyvek ajánlhatók mindenkinek, aki a földrajz és tudománytörténete iránt érdeklődik. És zárszóként említsük meg, hogy a szerző nem pihen, hiszen hamarosan újabb kötete jelenik meg a Baradla egy másik híres kutatója, VASS IMRE életéről és munkásságáról. Csak remélni lehet, hogy a szerző gazdag gyűjteményének bugyraiból még újabb, a tudomány számára eddig nem ismert részletek is előkerülnek további tanulmányok vagy könyvek formájában, amihez az ez évben jubileumi születésnapját elérő szerzőnek további sok erőt kívánunk!

HORVÁTH GERGELY

Szerzőink figyelmébe!

Kérjük Szerzőinket, hogy megjelentetésre szánt cikkük, tanulmányuk elkészítésekor kövessék a Földrajzi Közlemények tanulmányainak formai felépítését és az alábbi szempontokat vegyék figyelembe!

Szöveg

A tanulmányt a szerző az elektronikus beküldő felületen keresztül töltheti fel a Földrajzi Közlemények rendszerébe. A felület elérhető a Magyar Földrajzi Társaság honlapján, a Földrajzi Közlemények oldalán. Kérjük Szerzőinket, hogy tanulmányukat a formai követelményeknek megfelelően formázva küldjék be! Az anyag terjedelme legfeljebb 40 ezer karakter lehet szóközökkel. A tanulmányhoz 10–15 soros összefoglalót és 3–5 kulcsszót mellékeljenek angol nyelven! A szövegben lábjegyzetet csak kivételes esetben alkalmazzanak, végjegyzetet ne használnak! A tanulmányokban 3 fokozatú címrendszer használható (fejezetcím, elsőrendű alcím, másodrendű alcím).

Szakirodalmi hivatkozások

A hivatkozás formája: A szerző neve (keresztnevének rövidítésével) és a megjelenés éve. A szöveggörnyezettől függően: Tóth Z. (2018) vagy (Tóth Z. 2018). Külföldi szerző publikációjára történő hivatkozáskor a név két tagja közé vessző kerül: (HARRISON, M. 2017).

Többszerzős hivatkozás esetén a nevek közé nagykötőjel kerül: (HORVÁTH S.–SOLYOS G. 2016). Ha a hivatkozott munkának háromnál több szerzője van, csak az elsőnek a neve szerepeljen: (Kovács B. et al. 2013). Ha adott szerzőnek egy évben több publikációjára történik hivatkozás, akkor az évszámhoz a, b stb. írandó: (Tóth Z. 2012a).

Felsorolásszerű hivatkozások esetén az egyes – időrendbe és nem ábécé-sorrendbe rendezett – tételeket pontosvessző választja el: (NÉMETH P. 2008; HORVÁTH V. 2006).

Irodalomjegyzék

Az értekezés végén a felhasznált munkák jegyzéke szerzők szerint ábécé-sorrendben, ezen

belül időrendben legyen! Az Irodalomjegyzékben a tanulmányban hivatkozott minden mű könyvészeti adatának szerepelnie kell.

A különböző jellegű kiadványok mintája

Könyv: MENDŐL T. 1963: Általános településföldrajz. – Akadémiai Kiadó, Budapest. 567 p.

Könyvfejezet: SZÉKELY A. 1998: A periglaciális felszínformálás. – In: BORSY Z. (szerk.): Általános természetföldrajz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. pp. 356–421.

Folyóirat: BELUSZKY P. 2005: A mezővárosok és az „alföldi út”. – Földrajzi Közlemények 53. 1-2. pp. 31–46.

KROLOPP E. – SÜMEGI P. – KUTI L. – HERTELENDI E. – KORDOS L. 1995: Szeged-Öthalom környéki löszképződmények keletkezésének paleoökológiai rekonstrukciója. – Földtani Közlemények 125. 4. pp. 309–361.

Ábrák, fényképek, táblázatok

A tanulmányhoz tartozó ábrákat, fényképeket (a törzsszövegben a források pontos megjelölésével, angol és magyar nyelvű aláírásokkal) külön fájlokban kérjük feltölteni! Wordbe beszűrt illusztrációt nem fogadunk el! A szövegben feltétlenül szerepeljen rájuk utalás, hivatkozás.

Ábrák

Az ábrákat eps vagy ai, esetleg egyéb olyan vektorgrafikus formátumban kérjük, amelyet az Adobe Illustrator szoftver kezelni, importálni képes. Vegyük figyelembe, hogy a jpg és tif formátumban beküldött ábrák nehezen szerkeszthetők. Az ábrákon csak a legszükségesebb felírások (földrajzi nevek, méretek, a jelmagyarázat sorszámai, betűjelzései stb.) szerepeljenek, minden egyéb információ (cím, a sorszáмок, betűjelzések magyarázata stb.) az ábraaláírásba kerül. Az ábrákban szereplő felírásoknál kérjük egységesen a Times betűtípust, valamint 8–10 pontos betűnagyságot alkalmazni nyomdai méret esetén. Az ábrákon az alkalmazott koordinátarendszerek stílusa, beosztásai, mértékegységei egységesek legyenek! Az ábrák fontjait görbékévé konvertálhatja a szerző, megelőzve így az utólagos szerkesztést. A fekvő ábra szélesség-

ge 70–125 mm között változhat, az álló ábrák maximális magassága 182 mm lehet. A szerző úgy segítheti legjobban szerkesztőségünk munkáját, ha a fenti kérések figyelembevételével úgy és olyan méretben küldi be az ábrákat, ahogyan azokat nyomtatásban látni szeretné.

Fényképek

A fényképeket kérjük tif vagy jpg formátumban beküldeni! A fotókat javasoljuk a felhasználni kívánt nyomdai méretben 300 dpi-vel szkennelni. Kisebb méretű fényképet, diát nagyobb felbontással kell szkennelni.

Táblázatok

A táblázatokat Word (doc), Excel (xls), vagy eps formátumban várjuk szerzőinktől, a jpg és tif formátumot szíveskedjenek mellőzni! Keretezés és rácsozás felesleges: elválasztó vonalak csak a fejlécben, illetve az oszlopok között szükségesek.

Felhívjuk Szerzőink figyelmét, hogy a tanulmányok beküldési lehetősége e-mailben és egyéb adathordozón megszűnt. A tanulmányok beküldéséhez a folyóirat elektronikus felületét vegyék igénybe:

<http://ojs3.mtak.hu/index.php/fk/login>

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: LÓCZY DÉNES egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs, egyetemi docens

NEMERKÉNYI ZSOMBOR tudományos munkatárs

Főtitkár: JENEY LÁSZLÓ szakosztályelnök, egyetemi docens

Titkár: F. KUSZTOR ADÉL középiskolai tanár

Felügyelőbizottság: BOROS LAJOS, KUBA GÁBOR, MICHALKÓ GÁBOR

Választmány

AUBERT ANTAL szakosztályelnök,
professor emeritus
BERNEK ÁGNES szakosztályelnök,
főiskolai tanár
CSAPÓ JÁNOS osztályelnök, egyetemi tanár
CSIZMADIA NORBERT szakosztályelnök
DÁVID LÓRÁNT DÉNES osztályelnök,
egyetemi tanár
FEKETE MÁCSAI ANETTA Magyar Földrajzi
Múzeum igazgatója
GÖNCZY SÁNDOR osztályelnök,
főiskolai docens
GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár
GUBA ANDRÁS középiskolai tanár
GYŐRI RÓBERT egyetemi docens
GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök,
egyetemi docens
GYURIS FERENC egyetemi docens
HEVESI ATTILA osztályelnök,
ny. egyetemi tanár
HORVÁTH GERGELY ny. főiskolai tanár
HUSZTI ZSOLT osztályelnök,
egyetemi adjunktus
ÍZING MÁTÉ középiskolai tanár
JANKÓ FERENC egyetemi docens
KARANCSI ZOLTÁN egyetemi docens
KARÁTSZON DÁVID szakosztályelnök,
egyetemi tanár
KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár
KÓKAI SÁNDOR osztályelnök, egyetemi tanár
KOVÁCS ZOLTÁN akadémikus, tudományos
tanácsadó, egyetemi tanár, az IGU Magyar
Nemzeti Bizottságának elnöke

KUBASSEK JÁNOS Magyar Földrajzi Múzeum
címzetes igazgatója
KUNOS GÁBOR szakosztályelnök,
villamosmérnök
LENNER TIBOR osztályelnök,
egyetemi docens
LERNER JÁNOS szakosztályelnök
MÁJAI CSABA osztályelnök, tanfelügyelő
MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök,
ny. főiskolai docens
MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök,
egyetemi docens
NAGY BALÁZS egyetemi docens,
A Földgömb főszerkesztője
NAGY GYULA egyetemi adjunktus
PÁL VIKTOR egyetemi docens
PAP NORBERT osztályelnök, egyetemi tanár
RADICS ZSOLT egyetemi adjunktus
SIMON GYÖRGY osztályelnök,
középiskolai tanár
SISKÁNÉ DR. SZILASI BEÁTA egyetemi docens
SZILASSI PÉTER egyetemi docens
SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök,
tudományos tanácsadó, egyetemi tanár
TEPERICS KÁROLY osztályelnök,
egyetemi docens
TIMÁR JUDIT osztályelnök,
tudományos főmunkatárs
TÓTH ANTAL osztályelnök, egyetemi docens
TÖMPE LÁSZLÓ szakosztályelnök,
középiskolai tanár
TÖRÖK ZSOLT GYÖZŐ szakosztályelnök,
egyetemi docens
VIZI ISTVÁN osztályelnök, mesteroktató

A Magyar Földrajzi Társaság Választmányának tagjai közé tartoznak az Elnökség tagjai és a Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok is.

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

ZOUHAIR SAMIR–PAPPNÉ VANCÓS JUDIT: AZ aszály hatása a marokkói mezőgazdaságra – Az alkalmazkodás lehetőségei a döntéshozók szándékai és a gazdák tapasztalatai alapján / The impact of drought on Moroccan agriculture – Adaptation options based on policy makers' intentions and farmers' experiences	61
GYŐRI RÓBERT–CHARLES W. J. WITHERS: Brit Közép-Európa térképek, 1915–1919. II. rész A kézikönyv és atlasz szerzője: B. C. Wallis / The British mapping of Central Europe, 1915–1919. (Part 2) B. C. Wallis: The author of the geographical handbook and atlas	75
BARTA GÉZA: Földrajz és emlékezet kelet-közép-európai identitáskonstrukciók kontextusában / Geography and memory in the context of East-Central European identity productions	91
MEZŐSI GÁBOR–SZILASSI PÉTER: A földrajztudomány hazai szakmai helyzetének változása a Földrajzi Közleményekben megjelent publikációk tükrében / Changes in the status of geography in Hungary in the context of publications in the Geographical Review of Hungarian Geographical Society	110

Krónika / Chronicle

Beszámoló a 37. OTDK Fizika, Földtudományok és Matematika szekció konferenciájáról – REMÉNYI PÉTER–MÁTÉ ÉVA	121
Beszámoló a XIX. Kárpátaljai Tudományos Diákköri Konferenciáról – TÓTH LÍDIA	122
A pécsi geográfusok Cipruson – PÉTER TAMÁS LÁSZLÓ	123

Könyvismertetés / Book review

Nagy Elek (főszerkesztő): Passages. Az Orient Projekt Magyar–Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve, Vác–Budapest. 1. évfolyam 2023., 2. évfolyam 2024. – HORVÁTH GERGELY	125
Székely Kinga: Raisz Keresztély földmérő – a Baradla kutatója. – HORVÁTH GERGELY	127

TÁMOGATÓINK

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Magyar Tudományos Akadémia,
a Nemzeti Kulturális Alap és az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával
A kiadásért felel: Jeney László
Tördelés: Szabó Béla | Borítóterv: Liszi János
Nyomdai kivitelezés: Prime Rate Zrt.
HU ISSN 0015-5411